

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ВІСНИК

ЖИТОМИРСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО

УНІВЕРСИТЕТУ

ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Випуск 1 (93)

Науковий журнал,
заснований у серпні 1998 року

Вид-во ЖДУ ім. І. Франка
Житомир
2023

Видається за рішенням вченої ради Житомирського державного університету імені Івана Франка
(протокол № 10 від 26.05.2023 року).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор – кандидат історичних наук (релігієзнавство), доцент **Михайло Якубович**;
Відповідальний редактор – доктор філософських наук, професор **Олена Поліщук**;
Відповідальний секретар – доктор філософських наук, професор **Наталія Ковтун**.

Члени редакційної колегії:

Вітюк Ірина – кандидат філософських наук, доцент;
Журба Микола – доктор філософських наук, доцент;
Іщук Наталія – доктор філософських наук, професор;
Козловець Микола – доктор філософських наук, професор;
Кондерак Пьотр – доктор габілітований, доцент (Польща);
Манн Майкл – PhD, професор (США);
Осинський Павло – PhD, професор (США);
Осташ Гжегож – доктор габілітований, професор (Польща);
Саух Петро – доктор філософських наук, професор, академік НАПН України;
Сепетий Дмитро – доктор філософських наук, доцент;
Слюсар Вадим – доктор філософських наук, доцент;
Соколовський Олег – доктор філософських наук, професор;
Стецько Юстина – PhD, доцент (Польща);
Умланд Андреас – кандидат політичних наук, доцент (Україна-Німеччина);
Христокін Геннадій – доктор філософських наук, професор.

Свідоцтво Міністерства юстиції України про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 23686-13526Ф від 27.12.2018 р.

Наукове періодичне видання

Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки: науковий журнал /
[гол. ред. М. Якубович, відповід. редактор О. Поліщук, відповід. секретар
Н. Ковтун]. Житомир: Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2023. Вип. 1 (93). 146 с.

Журнал "Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка" внесено до переліку наукових фахових категорій "Б" видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з філософських наук – наказ МОН України № 409 від 17 березня 2020 р.

**Журнал індексується в таких наукометричних базах:
Index Copernicus, Google Scholar, Ulrich's Periodicals Directory**

Сайт видання: philosophy.visnyk.zu.edu.ua

Макетування: Олександр Кривонос
Коректор англійської версії: Ірина Вітюк

Підписано до друку 23.06.2023 р. Формат 60x90/8. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк 10.4 Обл.-вид. арк 16.9. Тираж 100. Замовлення 105.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.
електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua
Україна, 10008, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, 40. тел. (0412)431195, 431417

ISSN: 2663-7650(Print)
ISSN: 2786-6378 (Online)

© Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2023

Ministry of Education and Science of Ukraine
Zhytomyr Ivan Franko State University

ZHYTOMYR
IVAN FRANKO
STATE UNIVERSITY
JOURNAL

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Volume 1 (93)

Scientific journal,
founded in August 1998

Zhytomyr Ivan Franko State University Press
Zhytomyr
2023

Approved for publication by the Academic Council of Zhytomyr Ivan Franko State University
(protocol № 10 dated from 26.05.2023).

Editorial Board:

Editor-in-chief: Candidate of Sciences (Religious Studies), Docent **Mykhaylo Yakubovych**;
Co-editor-in-chief: Doctor of Sciences (Philosophy), Professor **Olena Polishchuk**;
Executive Secretary: Doctor of Sciences (Philosophy), Professor **Nataliia Kovtun**.

Vitiuk Iryna, Candidate of Sciences (Philosophy), Docent;
Zhurba Mykola, Doctor of Sciences (Philosophy), Associate Professor;
Ishchuk Nataliia, Doctor of Sciences (Philosophy), Professor;
Kozlovets Mykola, Doctor of Sciences (Philosophy), Professor;
Konderak Piotr, Doctor habilitatus, Associate Professor (Poland);
Mann Michael, PhD, Professor (USA);
Osinsky Pavel, PhD, Professor (USA);
Ostasz Grzegorz, Doctor habilitatus, Professor (Poland);
Saukh Petro, Doctor of Sciences (Philosophy), Professor, Academician of the NAES of Ukraine;
Sepetyi Dmutro, Doctor of Sciences (Philosophy), Docent;
Slyusar Vadym, Doctor of Sciences (Philosophy), Docent;
Sokolovsky Oleg, Doctor of Sciences (Philosophy), Professor;
Stecko Justyna, PhD, Docent (Poland);
Umland Andreas, Candidate of Sciences (Philosophy of Politics), Docent (Ukraine-Germany);
Khrystokin Hennadii, Doctor of Sciences (Philosophy), Professor.

**Certificate of the Ministry of Justice (Ukraine) on the State Registration of Print Media
KB № 23684-13524 IIP from 27.12.2018**

Scientific Periodical

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences: scientific journal /
[Editor Mykhaylo Yakubovych, Co-editor-in-chief Olena Polishchuk, Executive secretary Nataliia Kovtun]. Zhytomyr:
Zhytomyr Ivan Franko State University Press, 2023. Vol. 1 (93). 146 p.

"Zhytomyr Ivan Franko State University Journal" is included in the list of scientific professional category "B" publications of Ukraine which can publish the results of the thesis for a Doctoral and Candidate Degree in Philosophical Sciences – Resolution of Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 from March 17, 2020.

The journal is indexed in Index Copernicus, Google Scholar, Ulrich's Periodicals Directory

Website: philosophy.visnyk.zu.edu.ua
Modelling: Oleksandr Kryvonos
Proofreader of English-language Edition: Iryna Vitiuk

Signed for printing 23.06.2023. Size 60x90/8. Offset Paper. Font Times New Roman.
Risograph printing. Conventional printed sheets 10,4. Printed sheets 16,9. Number of copies 100. Order 105.

Zhytomyr Ivan Franko State University Press
Licence of the Subject of Publishing: Series ZhT № 10 from 07.12.2004.
(E-mail): zu@zu.edu.ua
Ukraine, 10008, Zhytomyr, Velyka Berdychivska Str., 40. tel. (0412)431195, 431417

ISSN: 2663-7650(Print)
ISSN: 2786-6378 (Online)

© Zhytomyr Ivan Franko State University, 2023

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ SOCIAL PHILOSOPHY

УДК 130:316.614:316.324.8

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(93).2023.5-16

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ТА ЕМОЦІЙНЕ ВИГОРАННЯ ПРАЦІВНИКІВ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ НА РИНКУ ПРАЦІ

О. П. Поліщук,* Н. М. Ковтун,** Ю. В. Ковтун***

У статті привернуто увагу до соціальної невизначеності та викликів, які спричинені діджиталізацією виробництва та повсякденного життя мешканців країн Європи, Північної Америки і країн Далекого Сходу. Звернуто увагу, що феномен хронічної втоми працівника є одним із наслідків швидких темпів діджиталізації, у яких зацікавленою стороною є, насамперед, великий бізнес, виробники комп'ютерної техніки та програмного забезпечення, розробники робототехніки й їхні інвестори та ін. Хронічна втома або емоційне вигорання працівника, як інша назва цього явища, вже у недалекій перспективі може стати однією зі значних загроз сталого розвитку не лише окремих країн, а й сучасного суспільства у цілому.

Метою цієї статті є, насамперед, аналіз витоків феномена емоційного вигорання працівників, з яким зіштовхнувся соціум на початку ХХІ століття та з'ясування впливу діджиталізації у сучасній виробничій сфері на зникнення популярних у попередні роки професій. Також у ній розглядається, як одне із завдань дослідження, зв'язок підвищення рівня конкурентності на ринку праці, насамперед у країнах Східної та Центральної Європи, і появою нових соціальних пріоритетів внаслідок діджиталізації. Завданням дослідження є також аналіз впливу діджиталізації на символічне виробництво та обмін суспільства, виробництво й побут та ін. Здійснюватися він буде із врахуванням новітньої ситуації, яка виникла через демографічний чинник, а саме явище "старіння націй" в європейських країнах, Північній Америці та деяких країнах Далекого Сходу.

На основі методу порівняльного аналізу встановлено, що при швидких темпах діджиталізації в найближчій перспективі під загрозою зникнення будуть професії і робочі

* Олена Поліщук/ Olena Polishchuk, доктор філософських наук, професор (Житомирський державний університет імені Івана Франка)

polishchuk.o.p.2015@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1095-8031

** Наталія Ковтун / Nataliia Kovtun, доктор філософських наук, професор (Житомирський державний університет імені Івана Франка)

miller-melnik@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5529-8655

*** Юрій Ковтун/ Yuriy Kovtun, кандидат філософських наук, викладач (Ліцей № 1 м. Житомира)

cliosofia@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8825-6996

міся, пов'язані з шаблонною інтелектуальною роботою, для якої не є потрібним творче чи критичне мислення. З іншого боку, сучасникам варто очікувати соціальний запит на працівників креативних індустрій, художніх практик, психологів, окрім попиту на розробників робототехніки, комп'ютерної техніки та програмного забезпечення, фахівців із кібербезпеки, інформаційних систем та технологій.

Стверджується, що в Україні діджиталізація матиме власне "обличчя" через дуже складну демографічну ситуацію, яка поглибилась внаслідок російсько-української війни. Зокрема, мова йде не тільки про соціальні виклики, складнощі для середнього і малого бізнесу, але й явище "емоційного вигорання" або хронічної перевтоми працівників. Наголошено, вже сьогодні тягар усіх соціальних викликів і негараздів знаходиться переважно "на плечах" осіб, вік яких від "45+", як основної частки працездатного населення України.

Ключові слова: діджиталізація, символічне виробництво та обмін, соціальна невизначеність і ризики, повсякденність, соціальні цінності, зникаючі професії, емоційне вигорання, трудова міграція, художні практики та креативні індустрії, явище а-логіки.

DIGITALIZATION AND EMOTIONAL BURNOUT OF WORKERS IN THE CONTEXT OF SOCIAL UNCERTAINTY IN THE LABOR MARKET

O. P. Polishchuk, N. M. Kovtun, Yu. V. Kovtun

The article draws attention to the social uncertainty and challenges caused by the digitalization of production and everyday life, mainly for residents of Europe, North America and the countries of the Far East. It is noted that the phenomenon of chronic worker fatigue is one of the consequences of the rapid pace of digitalization, in which the stakeholders are, first of all, big business, computer hardware and software manufacturers, robotics developers and their investors. Chronic fatigue or emotional burnout of an employee, as another name for this phenomenon, may in the near future become one of the significant threats to the sustainable development of not only individual countries, but also modern society as a whole.

The purpose of this article is, first, to analyze the origins of the phenomenon of emotional burnout of workers that society faced at the beginning of the 21st century and to find out the impact of digitalization in the modern manufacturing sector on the disappearance of professions that were popular in previous years. It also considers as one of the objectives of the study the connection between increasing the level of competitiveness in the labor market, primarily in the countries of Eastern and Central Europe, and the emergence of new social priorities due to digitalization. The objective of the study is to analyze the impact of digitalization on the symbolic production and exchange of society, production and everyday life etc. It will be carried out taking into account the latest situation that has arisen due to the demographic factor, namely the phenomenon of "aging of nations" in European countries, North America and some countries of the Far East.

Based on the method of comparative analysis, it has been established that with Industry 4 and the rapid pace of digitalization, in the near future, professions and jobs associated with template intellectual work that do not require creative or critical thinking will be in danger of disappearing. On the other hand, contemporaries should expect a social demand from workers in the creative industries, artistic practices, and psychologists, in addition to the demand for developers of robotics, computer hardware and software, specialists in cybersecurity, information systems and technologies.

It is argued that in Ukraine, digitalization will have its own "face" due to the very difficult demographic situation, which has deepened because of the Russian-Ukrainian war. In particular, we are talking about not only social challenges, difficulties for medium and small businesses, but also the phenomenon of "emotional burnout" or chronic overwork of employees. It was noted that already today the burden of all social challenges and problems is mainly "on the shoulders" of persons whose age is from "45+", as the main share of the working population.

Key words: Digitalization, Symbolic Production and Exchange, Social Uncertainty and Risks, Everyday Life, Social Values, Disappearing Professions, Emotional Burnout, Labor Migration, Artistic Practices and Creative Industries, Phenomenon of A-Logic.

Постановка проблеми. На межі ХХ – ХХІ століття у способі життя сучасників досить непомітно спочатку, а згодом все стрімкіше відбувається радикальна зміна способу життя, головна причина котрої діджиталізація, зміни на ринку праці, трансформація соціальних орієнтирів та цінностей. Так, безсумнівим позитивом цифровізації є, наприклад, стимулювання розвитку креативних індустрій і художніх практик, що породжує, з одного боку, створення нових робочих місць, а, з іншого – дає можливість до реалізації бажання художньої творчості у широкого загалу людей. Проте входження у період "четвертої індустріальної революції" – це доба підвищеного рівня соціальної невизначеності, коли залишаються незрозумілими навіть у середньостроковій перспективі тенденції розвитку суспільства в цілому та у його локальних виявах. Так само не є чітко окресленим та достатньо проаналізованим перелік соціальних викликів, зумовлених, з одного боку, об'єктивованими чинниками – зникненням одних і появою нових професій і, відповідно, запитами працедавців до рівня кваліфікації працівників, умінь й навичок останніх, умовами організації праці й трудовою міграцією; екологічними ризиками і негараздами; змінами структури населення за віковою ознакою (явище старіння націй у спільнотах Європи, Північної Америки чи Японії і, навпаки, феномен омолодження націй у країнах Аравійського півострова, Бразилії, Пакистану, Індії або Нігерії) та ін. З іншого боку, реакція сучасників на Industry 4 має й суб'єктивні вияви, що стосуються насамперед змін у ціннісних структурах повсякденного життя і світоглядних компонентах існування в соціумі. До останніх відноситься й явище емоційного вигорання працівників через різкі зміни в умовах праці і вимогах до виконання повсякденних професійних, службових обов'язків. Цим й

зумовлений інтерес до впливу діджиталізації на внутрішнє життя сучасної людини та оцінки ризиків такого плану для розвитку людського капіталу в Україні.

Ступінь наукової розробки. З-поміж праць, що привернули увагу, варто вказати дослідження про ступінь розвитку комп'ютеризації виробництва у США – одного із лідерів впровадження новітніх технологій, і новітні зміни у ринку праці внаслідок неї, здійснене Карлом Фреєм (Carl Benedikt Frey) та Мішемом Осборном (Michael Osborne). На їх переконання, наслідком цього стає все більше залучення у різні сфери виробництва і обслуговування осіб без високого освітнього цензу і, як наслідок, зменшення витрат на оплату праці з боку працедавців [8]. Тобто, діджиталізація є насамперед вигідною власникам виробництв, і це, звичайно, є стимулом до зацікавленого ставлення до неї з їхнього боку. Крім того, навряд чи в таких умовах варто говорити про їх зацікавлене ставлення до розвитку людського капіталу в своїй країні, що вплине, звичайно, на ринок освітніх послуг вже у самій найближчій перспективі. Перевага буде надаватись тим професіям, які пов'язані із виробництвом програмних продуктів різного спрямування, їх захисту чи кібербезпеки. Відповідно, саме така категорія найманих працівників може претендувати на більший дохід, ніж більшість із "білих комірців".

Доречно враховувати і те, що у зоні зони загрози втрати професії та, відповідно, необхідності перекваліфікації вже найближчим часом, якщо діджиталізація виробництва у різних сферах соціального життя країн Європи буде відбуватися тим ж темпами як на сьогодні, опиняться не особи, професії яких пов'язані із малокваліфікованою працею чи ж є мало престижними через ручну фізичну працю. Попит на такі професійні послуги ще буде достатньо довгим. Варто враховувати в зв'язку з цим, що автоматизовані і

роботизовані системи на виробництві є достатньо вартісними, тож власникам виробництв більш рентабельно використовувати не їх, а працю насамперед трудових мігрантів, коли мова йде про професії, згадані вище. Відтак ризик втрати робочого місця і права на працю за отриманою спеціальністю торкнеться, передусім, середнього сегмента професійної активності. Зокрема це стосується професій архіваріуса, бібліотекаря, державного службовця із функцією оформлення документації за запитом, бухгалтера та ін. Керування транспортними засобами теж перебуває під загрозою через введення програм "розумного водія" на основі штучного інтелекту, зокрема це професії водія комунального транспорту чи таксі [11:23]. На разі чомусь пригадуються футурологічні прогнози, здійснені у художній формі письменниками-фантастами, зокрема твори Василя Бережного. В його повісті "По спіралі часу" пасажери пересуваються на транспортних засобах, якими керують виключно машини. Правда ж, ним виголошена одна із перших пересторог: надмірна довіра до техніки та надання саме їй функцій керування повсякденним життям людей в побуті та на виробництві може обернутися "бунтом розумних машин", і тоді людське існування буде поставлене під загрозу з різних причин (від помилки машини до її прагнення домінувати над людьми і навіть знищити їх значну частину або й просто взагалі усіх). Так само пересторогу до надмірного захоплення діджиталізацією та роботизацією маємо у кінотрилогії "Матриця" (за сценарієм братів Вачовські).

Суголосні міркування знаходимо у дослідженнях інших науковців, зокрема Петера Флемінга (Peter Fleming), на думку якого попит на ринку праці буде стосуватись осіб, спроможних при роботизації виробництва до алгоритмованого керування технікою, але без високого рівня кваліфікації. Як наслідок,

затребуваність фахівців такого типу призведе до зниження рівня оплати праці інших працівників – з високим рівнем кваліфікації через зменшення попиту на їхні послуги в цілому [9]. Звідси варто готуватись до різких змін при підготовці до праці майбутнього найманого працівника.

До того ж, ще одним викликом, котрий вже фіксується, є зменшення затребуваності послуг професійних груп, які здійснюють монотонну шаблонну роботу фізичного плану на виробництвах, тобто осіб із невисоким освітнім цензом для малокваліфікованої праці [7; 8]. Цей сегмент професій приречений бути швидко заміненим "розумною технікою" як на виробництві, так і в сфері послуг чи побуту.

Ще один пласт досліджень, що представляє інтерес, стосується феномена емоційного вигорання чи хронічної втоми людей як працівників: А. Богданюк, А. Гуліна, О. Киселиця, Р. Свекла, В. Шевчук та ін. Він пов'язується із швидким упровадженням новітніх технологій у виробничій сфері та інтенсифікацією розумової праці працівника, щоб прилаштуватися до них [6]. Значні обсяги нової інформації на тлі її постійного оновлення, приросту та потреба інтенсивної праці з інформаційними продуктами, породженими діджитал-технологіями, постають основною причиною цього явища. Звичайно, це призводить до нових викликів, з якими раніше суспільству не доводилось стикатися.

Невирішені питання, порушені у статті. Ми прагнемо привернути увагу, що надмірне захоплення діджиталізацією та впровадженням новітніх комп'ютерних технологій, розвитком роботизації і штучного інтелекту без врахування сучасної демографічної структури суспільства та наявного людського ресурсу в професійній сфері Європи в цілому та України зокрема, вже у найближчій перспективі сформує низку соціальних викликів і негараздів, спроможних

деструктивно вплинути на життя більшості європейців та загострити ситуацію не тільки на ринку праці, але й на взаємини між представниками різних поколінь (ситуація досить швидко може набрати, зокрема, форми "Паризької весни" 1968 року, коли значна кількість молоді не могла реалізуватись у професійній сфері через відсутність належної кількості пропозицій з боку працедавців); поглибити явище "старіння націй" у Європі; підвищити ризик конфліктності між людьми у професійній сфері та міжособистісному спілкуванні. Це є особливо небезпечним, крім того, на тлі російської агресії стосовно України та перебуванням за її межами значної кількості вимушених мігрантів і біженців. У таких умовах саме емоційне вигорання працівників, на наш погляд, може стати одним з ключових каталізаторів прискореного демографічного "занепаду Європи" на тлі "омолодження" населення Індії, Пакистану, Індії, Ірану, Нігерії та ін.

Метою дослідження є розгляд, насамперед, феномена емоційного вигорання працівників під впливом діджиталізації у виробничій сфері, що супроводжується зникненням багатьох популярних раніше професій і підвищенням рівня конкурентності на ринку праці в сучасних умовах, появою нових соціальних пріоритетів і зміною цінностей при впливі діджиталізації на символічне виробництво та обмін суспільства, виробництво й побут та ін. Здійснюватися він буде із врахуванням новітньої ситуації в Україні, пов'язаної зі значними демографічними змінами внаслідок війни і прискореної діджиталізації та роботизації виробництва й сфери обслуговування.

Дискусія та результати. Феномен емоційного вигорання на сьогодні торкнувся, за оцінкою Національного інституту проблем здоров'я та професійної безпеки більше, ніж 35 млн. осіб, а, відтак, нагальною потребою стало його дослідження

[1:89]. Переважною мірою на відчуження хронічної перевтоми скаржаться працівники соціальної сфери, лікарі, а також освітяни, які зауважують на значні обов'язки, покладені на них, а також значні вимоги до якості їхньої роботи на тлі зменшення рівня доходів. На наш погляд, наразі варто звернути увагу, що раніше професійні обов'язки цих груп працівників не вимагали швидкого та активного залучення до інформаційних продуктів та процесів, пов'язаних із діджиталізацією. Для них основним стресогенним чинником стала необхідність тривалого спілкування із значною кількістю людей при виконанні професійних, службових обов'язків. Нині дані професійні групи змушені швидко вивчати різні програмні продукти, інформаційні сервіси, працювати з текстовими редакторами та ін.

Також явище емоційного вигорання або хронічної перевтоми має тісний зв'язок із рівнем значної відповідальності працівника перед працедавцем і суспільством, наслідком чого стає високий стан тривожності людини, який підсилюється необхідністю постійного інтелектуального напруження та виконання дій при постійно змінних умовах, зокрема потребою опрацювання нової інформації, перебування в ситуації невизначеності, екстремальних викликів чи ризику та ін. Зауважимо, що зростання тривожності має додатковим ефектом не тільки втому, але й зниження критичності мислення й тяжіння, як наслідок, до а-логіки, ірраціональності вчинків та мотивації у житті.

На останнє хочеться звернути особливу увагу, адже діджиталізація зумовлює підвищену потребу в постійному опануванні нових алгоритмів роботи з комп'ютерною технікою, програмними продуктами та ін. З іншого боку, вона зумовлює необхідність опрацювання значної кількості інформаційних потоків (для зсування наявної кон'юнктури ринку

та тенденцій його розвитку у сегменті здійснення професійних обов'язків "білого комірця", ведення ділової комунікації з партнерами та клієнтами, укладання документів звітності та їх зберігання, тощо). Тож така ситуація може бути оцінена, хіба що, з позицій японського прислів'я: "Дурень, хто скуштував фуґу; дурень, хто не скуштував фуґу" (враховуючи смертельну токсичність вмісту "залоз смерті" риби та їх непередбачуване розміщення під її плавниками, коли бажання гурмана нею поласувати наражається на смертельну небезпеку для його життя). Іншими словами, діджиталізація сучасного виробничого процесу певною мірою перегукується з такою ж непередбачуваністю соціальних наслідків через її швидке впровадження (мова йде, насамперед, про середньострокову і довгострокову перспективу).

Як указує В. Шевчук, емоційне вигорання працівників зумовлене також потребою постійного прийняття швидкого рішення, перенапруження пам'яті, і, як наслідок – зменшення уважності, відчуття себе як "лишнього гвинтика", відстороненість у стосунках з колегами та незацікавлене ставлення до належного виконання професійних обов'язків, результатів власної праці через хронічну перевтому. До того ж, негаразди із професійним здоров'ям працівника/працівниці супроводжуються й порушенням у нього/неї сну (безсоння; важке засипання; раннє пробудження на тлі відчуття втоми; кошмарні сновидіння), що не сприяє належному відпочинку [6:141-142]. Зауважимо, що така ситуація погіршується через гендерні очікування в суспільстві, коли на жінку покладено значний обсяг

"домашньої роботи", коли вона заміжня, і особливо, коли є не тільки дружиною, але й матір'ю. Три іпостасі "працівниця-дружина-мати" значною мірою збільшують час праці жінки "на інших" та зменшують її час "для себе" – відпочинок, дозвілля, саморозвиток. Наслідком стає незадоволення подружнім життям і велика кількість розлучень в європейських спільнотах, криза інституту сім'ї та зростання значної кількості дітей, що виховуються у неповних сім'ях чи при відсутності батьківської опіки; зростання популярності руху child free. А у підсумку це стає джерелом "старіння нації" через небажання багатьох людей мати більше 1-2 дітей у родині та ін.

Варто торкнутися й іншого зрізу проблеми емоційного вигорання працівників, а саме звернути увагу на нього крізь призму демографічної ситуації, що склалася на сьогодні (станом на 2010 р. та за прогнозами на 2025 р.) [2; 3; 4]. У Таблиці 1 [4] наведена інформація про 24 країни-лідери за кількістю населення, серед яких лише декілька країн репрезентують європейсько-північноамериканський культурний регіон (виділено курсивом). Навіть такий досить побіжний огляд дає змогу зрозуміти, що основні трудові ресурси зосереджені в наш час за межами Європи. До того, основна маса населення молодого віку теж знаходиться не в Європі. Звідси можна дійти висновку, що в європейських країнах, зокрема в Україні, до виконання професійних, службових обов'язків залучають значну кількість людей, яким 40-45 та більше років (через подовження терміну виходу на пенсію).

Таблиця 1

Найчисельніше населення (країна, 2025)	Найчисельніше населення (млн, 2025)	Найчисельніше населення (місце, 2025)
Індія	1459	1
Китай	1395,3	2
США	349,8	3
Індонезія	271,9	4
Нігерія	229,8	5
Пакистан	220,6	6
Бразилія	216,2	7
Бангладеш	175,2	8
Росія	139	9
Мексика	131	10
Японія	122,8	11
Філіппіни	118,1	12
Ефіопія	110	13
Єгипет	100,9	14
В'єтнам	99,3	15
Німеччина	80,3	19
Великобританія	67,6	22
Франція	67,2	23
Італія	61,1	24

Для з'ясування динаміки змін у демографічній сфері та оцінки ризиків для поступального розвитку варто вказати реальну чисельність населення у 2010 р. – Таблиця 2 [4]. Тоді Україна входила до складу 5 найбільш чисельних європейських країн (виділення курсивом), займаючи 28 місце у рейтингу найчисельніших країн світу.

Таблиця 2

Найчисельніше населення (країна, 2010)	Найчисельніше населення (млн, 2010)	Найчисельніше населення (місце, 2010)
Китай	1354,1	1
Індія	14214,5	2
США	317,6	3
Індонезія	271,9	4
Бразилія	195,4	5
Пакистан	184,8	6
Бангладеш	164,4	7
Нігерія	158,3	8
<i>Росія</i>	140,4	9
Японія	127	10
Мексика	110,6	11
Філіппіни	93,6	12
В'єтнам	89	13
Ефіопія	110	14
Єгипет	84,5	15
Німеччина	82,1	19
Франція	62,6	21
Великобританія	61,9	22
Італія	61,1	23
Україна	45,4	28

З напруженою і складною демографічною ситуацією з-поміж європейських країн зараз зіштовхуються, насамперед, Франція, Італія та наша країна – таблиця 3 [4]. Але на сьогодні війна, розпочата проти України в 2014 р. та особливо повномасштабне вторгнення з боку Росії 24 лютого 2022 р., тільки посилила небезпечну тенденцію для поступального розвитку українського суспільства – стрімке зменшення населення загалом; стрімке зменшення кількості працездатного населення; значне зменшення кількості дітей, підлітків та інших осіб молодого віку.

Війна спричинила ще й значне зменшення чоловічого населення репродуктивного віку та тлі вимушеного переміщення, переселення за кордон значної кількості жінок репродуктивного віку. Тому в українських реаліях проблема стресогенності життя загалом та емоційного вигорання українців, що залишилися мешкати в Україні, через ступінь навантаження при виконанні професійних обов'язків набуває, як видається, досить загрозливих масштабів.

І ця проблема потребує швидкого та дієвого аналізу з боку наукового співтовариства та державних інституцій.

На сьогодні Європа вже не є осередком трудових ресурсів за чисельністю населення – Таблиця 4 [4]. Відповідно з нею старіння населення призводить до низки проблем для сталого розвитку цього регіону, і подовження віку працездатності є вимушеним заходом, щоб зменшити кількість трудових мігрантів з країн Африки, Передньої та Малої Азії. Проте на сьогодні вона ще не є об'єктом посиленого інтересу вихідців з Індії, Китаю, Індонезії, Бразилії чи Бангладеш, коли мова йде про трудову міграцію.

Однак подовження віку працездатності у більшості європейських країн не враховує низьку спроможність працівника після 45 років швидко і легко адаптуватися до вимог цифрового суспільства, діджиталізації при виконанні професійних обов'язків. Мова йде зокрема про спроможність концентрувати увагу тривалий час, запам'ятовувати швидко великі обсяги нової інформації та ін.

Таблиця 3

Найчисельніше населення (країна)	Найчисельніше населення (млн, 2010)	Найчисельніше населення (місце, 2010)	За прогнозом найчисельніше населення (млн, 2025)	За прогнозом найчисельніше населення (місце, 2025)
Німеччина	80,3	19	80,3	19
Великобританія	61,9	22	67,6	22
Франція	62,6	21	67,2	23
Італія	60,1	23	61,1	24
Україна	45,4	28	Не внесено у список 28 країн	Не внесено у список 28 країн

Особливо ситуація ускладнюється, коли виникає потреба опанування нової спеціальності, навичок та умінь, адже виникають стрімко одні та зникають інші професії в умовах Industry 4. І працівник, щоб не втратити можливість забезпечити собі дохід, змушений отримувати другу чи,

рідше, третю професію у зрілому віці, або ж працівникам необхідно вимушено часто міняти місце праці чи ж й проживання при цьому. А це, крім того, не сприяє зміцненню інституту сім'ї, яка в традиційному суспільстві виконувала серед інших соціальних

функцій ще й функцію "емоційної розрядки" для більшості людей.

У процесі аналізу цієї проблеми необхідно звернути увагу на український ринок праці в теперішніх умовах та короткостроковій перспективі, адже це стосується низки соціальних проблем: соціальної стабільності, безпеки держави, символічного виробництва та обміну, трудової міграції та ін. Ситуація на ринку праці у нас одна із найкритичніших серед європейських країн, хоча б тому, що в країні 25 % відсотків населення є пенсіонерами за віком; а лівова частка працездатного населення – це особи з віком понад 45 років (станом на 2014 р.) [3:4].

Таке ситуація є складним викликом для будь-якої країни, але для

спільноти, що змушена захищатися і перебуває у стані довготривалої війни – ситуація надскладна і критична через можливий дефіцит працівників з високим рівнем кваліфікації вже зараз чи у найближчій перспективі, адже їхня підготовка вимагає досить тривалого часу.

До того ж потрібно зробити й таке уточнення: за даними Держстату України про статево-вікову піраміду населення (станом на 2013 рік), у групі працездатного населення України віком 45+ переважають особи, що мають вік 50-55 років, тобто вони народжені у кінці 60-х років – першій половині 70-х минулого століття [2:23-25].

Таблиця 4

Найчисельніше населення (країна, 2025)	Найчисельніше населення (млн, 2025)	Найчисельніше населення (місце, 2025)	Найчисельніше населення (місце, 2010)
Індія	1459	1	2
Китай	1395,3	2	1
США	349,8	3	3
Індонезія	271,9	4	4
Нігерія	229,8	5	8
Пакистан	220,6	6	6
Бразилія	216,2	7	5
Бангладеш	175,2	8	7
Росія	139	9	9
Мексика	131	10	11
Японія	122,8	11	10
Філіппіни	118,1	12	12
Ефіопія	110	13	14
Єгипет	100,9	14	15
В'єтнам	99,3	15	13

Тобто, основними працівниками на ринку праці в Україні у наш час є люди так званого зрілого віку, і, до того ж, серед них значна частка осіб передпенсійного віку. Хоча й прийнято вважати період 15-64 років віком працездатності [2: 33], все ж таки сучасні українські реалії на ринку праці є доволі незвичними, особливо якщо брати до уваги соціальні виклики, пов'язані із російсько-українською війною та вимушеним

переїздом значної кількості населення країни за межі місць постійного проживання, у тому числі й як біженців чи трудових мігрантів за кордон. Коли ці люди та в якій кількості повернуться додому, сказати важко.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У таких умовах на ринку праці прагнення бізнесу та державних керівників до швидкого впровадження

діджиталізації у різних сферах життя має, з одного боку, перспективи, а, з іншого, може стати фактором зростання соціальної нестабільності. Мова не йде про пошук інвесторів у розвиток технологій діджиталізації і виробництв та їх впровадження на території країни (хоча б тому, що так створюються потрібні робочі місця). На сьогодні позитивний потенціал діджитал-технологій спостерігаємо, зокрема, у сфері створення робочих місць при символічному виробництві й обміні, художніх практиках й креативних індустріях та ін.

При цьому прагнемо привернути увагу на права людини на освіту, професію, дозвілля, що закріплені в Конституції України. Також хочемо актуалізувати, як предмет наукової дискусії та уваги громадськості, питання про ейджизм та "емоційне вигорання" працівників, особливо це стосується осіб віком 45+, адже мова йде вже не про розвиток людського капіталу в Україні, а про збереження працездатності людини як виробника. Тягар війни, коли мова йде саме про працюючу частину населення нашої держави, "впав на плечі" людей, у яких за віком вже відбуваються незворотні зміни у фізичному та психоемоційному стані, закономірно знижується рівень уважності та прецедатності.

Проте саме їм доводиться в екстремально стислі строки залучатися до "переваг" діджиталізації, без врахування вікових змін та того факту, що це покоління є тепер "поколінням без права на пенсію" через нерозумну і досить недбалу державну політику у соціальній сфері в останні 20 років існування України. Адже зараз наша країна має один із найнижчих показників темпів зростання населення (після таких країн, як Молдова, Болгарія і Грузія), і це необхідно враховувати. До того ж, відбувається це на тлі різкого

зростання в Україні кількості людей похилого та зрілого віку.

Збереження людського капіталу тепер стане великою соціальною проблемою вже не окремих працедавців чи професійних груп, і навіть не держави як такої, а сфери бізнесу в Україні загалом. Так само, як й віднайдення на національному ринку праці значної кількості кваліфікованих працівників, спроможних до швидкої адаптації до викликів і технологій Industry 4. Щоправда, при наявних темпах трудової еміграції молоді і людей середнього віку може виявитись доволі скоро й проблема відсутності потрібної кількості працівників-громадян України у багатьох галузях виробничої сфери.

Тоді Україна стикнеться ще й з проблемами конфесійного, расового й культурного планів, якщо бізнес-кола й владні структури приймуть рішення про відкриття ринку праці для іммігрантів з країн Африки, Далекого Сходу та ін. В таких умовах ще однією проблемою, але не менш загрозливою проблемою, стануть незворотні зміни у соціальних цінностях та пріоритетах громадян України.

Відтак методологічною настановою, як результат цього дослідження, є порада для фахівців із соціальних технологій, адміністративного та державного управління про швидку за темпами впровадження потребу стимулювання критичного мислення у керівників управлінської ланки, широке залучення їх до напрацювань не тільки в галузі статистики й демографії, але й вікової і соціальної психології. Це конче необхідно для ефективного реагування на сучасні соціальні виклики, пов'язані із Industry 4. Іншою потребою стає просвітницька діяльність серед широкого загалу про різкі демографічні зміни за віковою ознакою у нашому суспільстві для легшої адаптації людей до нових соціальних викликів XXI століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Киселиця О. М., Богданюк А. М., Гуліна Л. В., Свекла Р. М. Прогнозування та запобігання синдрому професійного вигорання і хронічної втоми учителів фізичної культури. *Молодий вчений*. 2018. № 3.3 (55.3). С. 89–92.
2. Населення України. Імперативи демографічного старіння [монографія]. Київ: ВД "АДЕФ-Україна", 2014. 288 с.
3. Тополь О. В. Філософія похилого віку: екзистенційний та соціокультурний вимір: дис. ..наук. ступеня доктора філос. наук / Тополь Ольга Володимирівна. Київ, 2012. 366 с.
4. Світ у цифрах 2013 року. Київ: ЕСЕМ Media Україна. 256 с.
5. Соціально-демографічна ситуація в Україні: шляхи подолання наслідків війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/sotsialno-demografichna-sytuatsiya-v-ukrayini-shlyakhy-podolannya> (дата звернення: 5.03.2023).
6. Шевчук В. В. Сучасні підходи до визначення категорії "емоційне вигорання". *Габітус*. 2020. Вип. 17. С. 141-145. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.17.25> (дата звернення: 10.01.2023).
7. Cortes Guido Matias; Jaimovich Nir; Siu Henry E. Disappearing routine jobs: Who, how, and why? *Economics*. 2017. Volume 91. P. 69-87. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0304393217300958> (last accessed: 10.01.2023).
8. Frey Carl Benedikt, Osborne Michael A. *The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation?* University of Oxford. September 17, 2013. 72 p. URL: <https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/future-of-employment.pdf> (last accessed: 10.01.2023).
9. Fleming Peter. Robots and Organization Studies: Why Robots Might Not Want to Steal Your Job. *Organization Studies*. 2019. Vol. 40(1). P. 23-37. DOI: 10.1177/0170840618765568 URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0170840618765568> (last accessed: 10.01.2023).
10. Jaimovich Nir, Siu Henry E. Job Polarization and Jobless Recoveries. *The Review of Economics and Statistics*. 2020. 102 (1). P. 129-147. URL: https://doi.org/10.1162/rest_a_00875. E-resource. Access mode: <https://direct.mit.edu/rest/article-abstract/102/1/129/58559/Job-Polarization-and-Jobless-Recoveries?redirectedFrom=fulltext> (last accessed: 10.04.2023).
11. Kovtun N. M., Polishchuk O. P., Kovtun Yu. V. Disappearing professions: labor market transformation in the condition of modernization challenges of post-industrial society. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2022. № 1(91). С. 23-34. DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(91).2022.23-34.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Kyselytsia O. M., Bohdaniuk A. M., Hulina L. V., Svekla R. M. Prohnozuvannia ta zapobihannia syndromu profesiinoho vyhorannia i khronichnoi vtomy uchyteliv fizychnoi kultury. [Prediction and prevention of the syndrome of professional burnout and chronic fatigue of physical education teachers]. *Molodyi vchenyi*, 2018, № 3.3 (55.3), 89–92.
2. Naseleння України. Імперативи демографічного старіння [монографія]. [Population of Ukraine. Imperatives of demographic aging (monograph)]. (2014). Kyiv: VD "ADEF-Ukraine", 288 s.
3. Topol O. V. (2012). Filosofiia pokhyloho viku: ekzystentsiinyi ta sotsiokulturnyi vymir [Philosophy of old age: existential and sociocultural dimension]: dys. ..наук. ступеня доктора филос. наук / Topol Olha Volodymyrivna. Kyiv, 366 s.
4. Svit u tsyfrakh 2013 roku [The world in numbers of 2013.]. Kyiv: ЕСЕМ Media Ukraine, 256 s.

5. Sotsialno-demohrafichna sytuatsiia v Ukraini: shliakhy podolannia naslidkiv viiny. [Socio-demographic situation in Ukraine: ways to overcome the consequences of the war.]. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/sotsialno-demohrafichna-sytuatsiya-v-ukrayini-shlyakhy-podolannya> (last accessed: 5.03.2023). (In Ukrainian).
6. Shevchuk V. V. Suchasni pidkhody do vyznachennia katehorii "emotsiine vyhorannia" [Modern approaches to defining the category "emotional burnout"]. *Habitus*, 2020, Vyp. 17, 141-145. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.17.25> (last accessed: 10.01.2023). (In Ukrainian).
7. Cortes Guido Matias; Jaimovich Nir; Siu Henry E. Disappearing routine jobs: Who, how, and why? *Economics*, 2017, Volume 91, 69-87. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0304393217300958> (last accessed: 10.01.2023).
8. Frey Carl Benedikt, Osborne Michael A. *The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation?* University of Oxford. September 17, 2013. 72 p. URL: <https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/future-of-employment.pdf> (last accessed: 10.01.2023).
9. Fleming Peter. Robots and Organization Studies: Why Robots Might Not Want to Steal Your Job. *Organization Studies*, 2019, Vol. 40(1), 23-37. DOI: 10.1177/0170840618765568 URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0170840618765568> (last accessed: 10.01.2023).
10. Jaimovich Nir, Siu Henry E. Job Polarization and Jobless Recoveries. *The Review of Economics and Statistics*, 2020, 102 (1), 129-147. URL: https://doi.org/10.1162/rest_a_00875. <https://direct.mit.edu/rest/article-abstract/102/1/129/58559/Job-Polarization-and-Jobless-Recoveries?redirectedFrom=fulltext> (last accessed: 10.04.2023).
11. Kovtun N. M., Polishchuk O. P., Kovtun Yu. V. Disappearing professions: labor market transformation in the condition of modernization challenges of post-industrial society. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Filosofski nauky*, 2022, № 1(91), 23-34. DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(91).2022.23-34.

Receive: May 8, 2023
Accepted: May 25, 2023

УДК 130:1[577.25:004.8]-029

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(93).2023.17-28

ФІЛОСОФСЬКІ ГОРИЗОНТИ СУЧАСНОЇ НЕЙРОНАУКИ

І. Г. Утюж*, І. А. Сайтарли**

У статті презентується міждисциплінарний дискурс розуміння соціогенези особистості саме з погляду нейронауки, яка значною мірою співзвучна найгучнішим соціально-філософським проектам сучасності. Йдеться, насамперед, про теорії, які концептуально та ідейно відображають тенденції суспільства постмодерну, тобто пов'язані із загальним розумінням значення детермінант суспільного виробництва для "збереження", відтак, відтворення існуючого суспільного устрою. Означений міждисциплінарний дискурс знаходить свою методологічну основу в структуралізмі, особливо у постструктуралізмі, представники якого переконливо доводять кореляцію основних моделей орієнтації особистості та соціальної системи, а нейронауковий дискурс допомагає краще зрозуміти біологічні корені психічного функціонування людини. Така кореляція спостерігається у формуванні афективно-мотиваційної структури особистості, що доводиться низкою широко знаних науковців у галузі соціальної філософії, зокрема представниками психоаналітичної та структуралістської парадигм. Звернення до напрацювань у царині нейронаукового дискурсу, дозволить сформувати нову епістемологічну основу концепції соціогенези особистості, особливо у контексті проявів її агресивності.

Метою статті є обґрунтування необхідності врахування новітніх відкриттів у галузі нейронаук у сфері філософського знання, що дозволить філософії концептуалізувати ідею "соціогенези" людських "пристрастей" та віднайти давно затребуване експериментальне підтвердження як ідеї соціальності людської природи, так і тези про біологічні основи соціального. Загальна логіка та аргументи на користь міждисциплінарного детермінізму дозволяють сформувати нову теорію особистості, соціогенези, в якій біологічне і соціальне наявно презентують, як взаємодіє мозок і тіло, щоб створювати і підтримувати усталені соціальні відносини, філософія ж надає цим розвідкам концептуальної форми та суттєвих світоглядних висновків.

* Ірина Геннадіївна Утюж, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри суспільних дисциплін (Запорізький державний медичний університет, Україна) / Utiuzh Irina, Doctor of Sciences (Philosophy), Professor, Head of the Department of Social Studies (Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University, Ukraine)

ORCID: 0000-0003-1152-0151

email: utyh13@ukr.net

** Інна Анатоліївна Сайтарли, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії гуманітарних наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна) / Inna Sajtarly, Doctor of Sciences (Philosophy), Professor of the Department of Philosophy of Humanities (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0001-8253-4898

email: inna.saitarly@gmail.com

Ключові слова: нейронаука, філософія, соціогенез, теорія особистості, мотиваційно/емоційна система, афективна нейронаука, нейроекзистенціалізм.

PHILOSOPHICAL HORIZONS OF CONTEMPORARY NEUROSCIENCE

I. G. Utiuzh, I. A. Sajtarly

This article is the interdisciplinary discourse in regard to the issue of sociogenesis of the personality, mainly, in terms of contemporary neuroscience, which, in a certain sense, is in tune with the most known socio-philosophical treatises on modernity. It refers, primarily, to theories, which conceptually and ideally reflect the main tendencies of postmodern society, put it in another words, which is associated with the general comprehending of the significance of social production determinants on behalf of "conservation", and hence, the reproduction of the established social order.

The above interdisciplinary discourse finds its methodological basis in structuralism, especially in poststructuralism, representatives of which convincingly prove the existence of correlation between basic patterns of personal orientation and social system, and neuroscientific discourse helps us to better grasp the biological roots of human psychic functioning. The same correlation can be observed in the desiring affective-motivational structure of personality, that a number of well-known scientists in the field of social philosophy has also substantiated, in particular, the representatives of psychoanalysis and poststructuralism. Reference to explorations in the field of neuroscientific discourse will allow us to formulate a new epistemological basis for conception of sociogenesis of the personality, especially, in regard to aggressive impulses.

That is why, this article is aimed at substantiating the necessary to take into account the new discoveries in the field of neurosciences and philosophy, that will enable philosophical theory to conceptualize the idea of sociogenesis of human "passions" and find out verifications of both the idea of social nature of human being and the statement about biological basis of sociality, which have been needed for a long time. The general logic and arguments in favor of interdisciplinary determinism allow us to formulate a new theory of personality, sociogenesis, in which the biological and social manifest in what way the brain and body interact to create and maintain established social relations, while philosophy gives these investigations a conceptual form and essential worldview conclusions.

Keywords: Neuroscience, Philosophy, Sociogenesis, Personality Theory, Motivational/Emotional System, Affective Neuroscience, Neuro-Existentialism.

Постановка проблеми. Проблема соціогенези особистості є стрижневою для сучасної соціальної теорії, глибина та гострота якої так і не знайшла достатнього обґрунтування у вітчизняній науковій традиції. Більше того, дане питання має чітко окреслений амбівалентний характер у сенсі необхідності обговорення як соціальних, так і біологічних (еволюційних) детермінант соціогенези. На нашу думку, такий проект має відбуватися на тлі розробки прозорої та зрозумілої методологічної стратегії, де філософії належить провідна роль.

На сучасному етапі розвитку гуманітарного знання не завадить сформулювати такий міждисциплінарний

дискурс, у котрому філософія дослухається, наприклад, до нейробіологічних та медичних знань не меншою мірою, аніж до психологічних і соціологічних, що допомагає філософській науці сконструювати альтернативну антропологію, однак вже на базі загальної теорії соціогенези особистості. Така цілісна доктрина спроможна покращити усвідомлення засад так названої "екзистенціальної кризи" ХХІ століття, та, ймовірно, зрозуміти, чи можливі шляхи виходу з неї. Ще з античності не має сумнівів у тому, що людина – це, насамперед, істота соціальна. Цей доведений факт визнається більшістю мислителів та науковців з різних галузей

гуманітарного знання, який є фундаментом теоретичної конструкції за назвою "теорія антропосоціогенези". Поза суспільством людина не може не просто вижити, а стати повноцінною особистістю. І це положення вже давно перетворилося на трюїзм.

Однак, що формує суспільство? Що робить сукупність біологічних індивідів цілісною спільнотою, здатною до розвитку? Соціологи, соціальні психологи, соціальні та політичні філософи розглядають суспільство як даність. Які саме фактори формують суспільство? Без розуміння цих факторів і їх систематизації соціальні та політичні науки приречені на поверхневі конструкції, позбавлені уявлень про "прихований схематизм" (Френсіс Бекон) соціуму та його "ідеї історії" (Робін Коллінгвуд). До того ж, з позиції реалій сучасного соціуму у контексті концепцій "терапевтичного суспільства" та "суспільства ремесла" особливий інтерес викликають саме медичні науки. Тому у контексті міждисциплінарного дискурсу доцільніше розглядати питання соціалізації саме з погляду нейронауки, яка у декотрому сенсі цілком співзвучна найгучнішим соціально-філософським проектам сучасності. Йдеться, насамперед, про теорії, які концептуально та ідейно відображають тенденції суспільства постмодерну, тобто пов'язані із загальним розумінням значення детермінант суспільного виробництва для "збереження", відтак, відтворення існуючого суспільного устрою.

Іншими словами, означений міждисциплінарний дискурс знаходить свою методологічну основу в структуралізмі, особливо в постструктуралізмі, представники якого переконливо доводять кореляцію основних моделей орієнтації особистості та соціальної системи, а нейронауковий дискурс допоможе краще зрозуміти біологічні корені психічного функціонування людини. Така кореляція спостерігається у

формуванні афективно-мотиваційної структури особистості, що доведено низкою широко знаних науковців у галузі людинознавства, зокрема представниками психоаналітичної та структуралістської парадигм. Звернення ж до напрацювань у царині нейронаукового дискурсу, дозволить сформувати нову епістемологічну основу концепцій соціогенези особистості, особливо щодо агресивного потягу. Актуальність означеної проблематики є безсумнівною, особливо за умов повномасштабної російсько-української війни, яка ще потужніше інтенсифікує необхідність осягнення означеної кореляції між біологічним та суспільним вимірами людської екзистенції.

Ступінь наукової розробки. У багатьох дослідницьких джерелах біологічна природа людини усталено розглядається як елімінована соціокультурними факторами і не має стосунку до розуміння цього феномену. Між тим, нещодавно з'явилися дослідження, в яких акцентовано виключно на ролі біологічних (генетичних, нейрогормональних, пренатальних тощо) змінних у виробництві та підтримці суспільних відносин.

Теоретичну основу цих досліджень, на нашу думку, буде складати міждисциплінарний дискурс саме постмодерної філософії, яка позиціонує себе як "Генеалогія суб'єкта", і праці у галузях нейробіології, культурної нейронауки, нейроекзистенціалізму, поведінкової генетики, соціальної нейронауки, афективної нейронауки, в яких філософська по своїй суті ідея соціогенези знайшла своє додаткове обґрунтування.

Зокрема, міждисциплінарний дискурс філософії та нейронауки обґрунтовується в роботах Дж. Касіоппо, Г. Бернтсона, Дж. Децеті [1], Дж. Десеті, П. Джексон [2], А. Гольдман [3], В. Надурак [4], А. Герасименко [5],

Р. Шутт, А. Зейдман, М. Кешаван [6], С. Хукер [7] та ін.

Невирішені питання, порушені у статті. На підставі аналізу цих праць складається враження, що їх автори, з одного боку, підкреслюють детермінованість соціального середовища біологічною природою людини, а, з другого боку, доводять залежність людських генів, мозку, тілесної організації як такої від соціокультурних чинників впливу. Це актуалізує потребу філософського осмислення порушеної проблематики.

Тому **метою статті** є обґрунтування необхідності врахування новітніх відкриттів у галузі нейронаук у сфері філософського знання, що дозволить філософії концептуалізувати ідею "соціогенезу" людських "пристрастей" та віднайти давно затребуване експериментальне підтвердження як ідеї соціальності людської природи, так і тези про біологічні основи соціального.

Дискусія та результати.

Соціогенеза людської поведінки – це вивчення того, у який спосіб соціальний досвід і суспільні відносини формують людську поведінку. Розглядаючи проблему соціогенезу, ми аналізуємо вплив культури, сім'ї, однолітків та інших соціальних чинників, що впливають на формування думок, почуттів і вчинків людини.

Сучасні нейронаукові дослідження чітко вказують на те, як саме мозок обробляє соціальну інформацію і як наш досвід у соціальних ситуаціях може формувати нейронні зв'язки та впливати на нашу поведінку. З точки зору соціальної поведінки нейробіологи визначили ділянки мозку, які беруть участь у співпереживанні, сприйнятті соціальної перспективи та соціальному пізнанні. Це, передусім, передня поясна кора та система дзеркальних нейронів мозку [18]. Ці сфери головного мозку допомагають людям зрозуміти соціальний світ навколо себе і реагувати на нього.

Наприклад, у роботі Луї Косоліно "The Neuroscience of Human Relationships. Attachment and the Developing Social Brain" ("Нейронаука людських відносин. Прихильність і розвиток соціального мозку") вказує на те, що позитивні соціальні взаємодії можуть призвести до вивільнення окситоцину, тобто гормону, який пов'язаний з довірою, а соціальна ізоляція може призвести до змін у системі винагороди мозку [8]. Відтак, якість соціального середовища може надавати глибокий вплив на розвиток і діяльність нервової системи, вона впливає на численні поведінкові та фізіологічні реакції, враховуючи вираження емоційності, тобто там, де буде домінувати афективний компонент.

Навколишнє середовище безпосередньо впливає на зміну епігенетичних механізмів та формування нових "антропологічних типів", через що ми змушені звернутися до досліджень, які підтверджують роль цих механізмів в опосередкуванні взаємозв'язку між соціальним досвідом, експресією генів, нейробіологічними змінами та поведінковими варіаціями. Іншими словами, необхідно з'ясувати, у який спосіб формуються моделі адаптації людини в природному і соціальному середовищі [8].

Загалом у сучасному нейронауковому дискурсі сформувалася ціла низка вкрай актуальних проблем: про взаємодію між нервовими системами; про узгодженість чи навпаки – розбіжність між нейронними та поведінковими змінами; про наслідки статевого диморфізму; про важливість обліку індивідуальних відмінностей у відповідь на соціальне середовище та потенціал епігенетичної перспективи у просуванні нашого розуміння шляхів, що призводять до відхилень у соціальному та психологічному здоров'ї [9].

При цьому вже достеменно встановлено, що мозок обробляє соціальну інформацію, привласнюючи їй різні рівні важливості залежно від особистого досвіду і цінностей, а згодом – використовує цю інформацію для прийняття рішень і формування суджень, пов'язаних із соціальними ситуаціями. Мозок сприймає ситуацію у різних контекстах та оцінює людей, предмети та події, застосовує певні критерії, щоб визначитися з стратегіями, як реагувати. У цьому процесі задіяні декілька зон мозку, зокрема мигдалеподібне тіло, яке бере участь в обробці емоцій, та префронтальна кора мозку, задіяна у прийнятті рішень [10].

Мозок – це орган, який робить нас людьми. Він дає можливість нам думати, запам'ятовувати, вчитися, планувати і вирішувати проблеми. Це дозволяє нам контролювати свою поведінку, емоції та дії, дає нам здатність спілкуватися, розуміти та використовувати мову, а також цінувати та створювати зразки мистецтва. Він відповідає за нашу здатність співпереживати та морально міркувати. Відповідальність і мораль є важливими для нас, тому що наш мозок розвинув ці якості в ході еволюції.

Мислення відбувається за рахунок когнітивних механізмів, а під впливом людської здатності сприймати, запам'ятовувати і розмірковувати поступово виробилися правила соціальної взаємодії, які спонукають нас піклуватися один про одного. Всесвіт може і хаотичний за своєю природою, а причини і наслідки у соціальному середовищі часто неможливо встановити хоча б так, як у механістичній картині осмислення природи, але у сфері виявлення людського досвіду ми маємо вже сформовані соціальні зобов'язання і вмотивовану необхідність їх виконувати.

У зв'язку з цим Томас Кларк, професор Інституту поведінкового

здоров'я Університету Брандейса, у своїй праці з нейроекзистенціалізму наголошує: щоб поводитися добре, Бог нам не потрібен. Доводячи, що моральна поведінка людини має наукове обґрунтування, дослідник пише, що наука вже "... може пояснити, чому в нас, тварин, з'явилися моральні цінності й укорінилися настільки, що жодним досягненням науки не під силу їх подолати" [19:62].

Далі він припускає, що альтруїзм, співпраця, співчуття та прихильність біологічно обґрунтовані, а тому жодній вищій силі не потрібно змушувати нас враховувати потреби інших. "Саме занепокоєння моральними засадами – це свідчення того, що наша моральна природа реальна. Тому знання про те, що ці почуття регулюються якимись гормонами (окситоцином і вазопресином) навряд чи зробить з нас моральних інвалідів", – стверджує Томас Кларк [19:67].

Утім, вагома частка функціонування нервової системи припадає на психічні реакції на взаємини з оточуючими людьми та взаємодію з усталеними інституціями, що має безпосередній стосунок до питання адекватної / не адекватної соціалізації. Соціальний досвід формує "знання" про те, як реагувати на різні ситуації та різні контексти відносин у родині, з друзями, приятелями, колегами, у спілкуванні з незнайомими людьми тощо. Поряд із психічним виміром, проблема соціалізації має екзистенціальний характер у тому розумінні, що за своєю сутністю вона пов'язана з проблемою відтворення суспільства як такого, особливо тих інституцій, що репрезентують механізми цього відтворення.

Згідно з домінуючою у сучасній соціологічній думці позицією, головною метою соціалізації є інтеграція індивідів у соціальну систему, перш за все, у систему виробничих відносин, яка опосередкована необхідністю забезпечення відповідної мотиваційної

основи (Толкот Парсонс) [11]. З соціологічної точки зору надзвичайно важливим є аналіз ефективних інституціональних механізмів здійснення інтеграції у соціальний простір, що як з'ясовано низкою фундаментальних досліджень, опосередковане як афективними, так і біологічними чинниками.

Іншими словами, саме нейронаука і, зокрема, афективна нейронаука [12], може допомогти краще зрозуміти біологічні корені психічної залежності людини від усталеної системи виробництва, що знайшло своє концептуальне вираження, наприклад, у філософській теорії "лібідинальної економіки", а також відповісти на питання щодо засад патологічної соціальності.

На перший погляд, редукована модель відносин між людьми за умов постіндустріального виробництва справляє враження "відносин байдужих товаровиробників і споживачів", що здійснюються на основі такого ж "безпристрасного" добровільного договору. Постсучасний капіталізм і нині перетворює людські життя на невичерпне джерелом багатства, створюючи надлишкову вартість, відтак примножуючи фінансову владу "власників грошей".

Однак, звернення до досліджень міждисциплінарного простору, що поєднує концепції психоаналітичної теорії особистості з нейронауковими дослідженнями, надає можливість спростувати означену вище поверхневу оцінку. Насправді процес індивідуальної адаптації в умовах постіндустріального способу виробництва, відтак постсучасного суспільства, інтенсифікує афективний ресурс індивіда, що за обставин загальної моральної кризи загострює суспільні ризики. Це дає можливість стверджувати, що мотиваційно-емоційні системи, що вивчаються афективною нейронаукою, сприяють розробці оновленої гносеології, яка

лише підтверджує соціальні візії постструктуралізму.

Так, сучасні відкриття у галузі афективної нейронауки переконливо доводять, що соціальна взаємодія людей часто зумовлена мотиваційно-емоційною структурою *страху*, який регулює підлеглу поведінку та спричиняє соціальну поразку, причому остання постає одним із найважливіших стресових факторів [12]. Значна кількість людей, які вірять у науку, а не в Бога, відчувають себе безпорадними, тому що їм важко повірити, що їхнє життя дійсно має значення.

До того ж, як слушно підкреслюють філософи-постмодерністи Г. Делез, Ф. Гватарі, Ж. Бодріяр сучасна соціально-економічна, гіперсимулятивна, технічна реальність підірвала багато традиційних світоглядних позицій і переконань, які спонукали нас відчути себе особливими і важливими для цього світу. Однак, Кларк Томас, в своїй роботі "Пошук свідомості, чому досвід не можна об'єктивізувати", не просто стверджує, а доводить: людське "Я" – це об'єктивна ілюзія, створена мозком і часто більш крихка, аніж хотілося б вірити [19].

Більше того, на сьогодні існує майже безальтернативний інституціональний соціальний механізм впливу на індивіда, який претендує на тотальність в умовах постіндустріального виробництва, – це фінансова дисципліна або кредит.

Постструктуралісти (Г. Делез, Ф. Гватарі, Ж. Бодріяр) вже достатньо розкрили шлях повернення "етичного" до своїх витоків, тобто до "економічного", де *етичне*, успішно "пожирається" *економічним* за умов "постсучасного виробництва". Проте, ця дисциплінарна модель не працює, якщо до неї не приєднати інший суттєвий механізм, який заснований на маніпулюванні людською природою, а саме примус до споживання. Нейронаукові дослідження також дають уявлення і про те, як мозок

обробляє інформацію та приймає рішення, пов'язані з економічною царинною діяльністю. Прийняття економічних рішень передбачає активність декількох частин головного мозку, включаючи префронтальну кору, острівець, мигдалеподібне тіло і смугасте тіло. Ці сфери беруть участь в оцінці винагороди та ризиків, обробці емоцій та навчанні на досвіді.

У результаті нейронаукових досліджень доведено, що, наприклад, у процесі прийняття моральних рішень задіяні одні і ті ж ділянки мозку, але з різними моделями активації у залежності від типу етичної дилеми. Водночас до нашого часу нейроекономіка, нейросоціологія та інші сфери нейронаукових досліджень не можуть повністю пояснити складні фактори, які визначають, як людина входить у соціальну сферу економічними чи етичними способами, як формується владна ідеологія, яка в матриці своєї реалізації не залишає людині шансу на свободу вибору [13]. Якраз на ці питання ми можемо знайти відповіді в науковому просторі соціальної філософії, звертаючись до наукового доробку Т. Парсонса.

Автор зазначає, що поряд із нормальними людськими відносинами, з головною цінністю прихильності, відчуттям близькості, наступною не менш значущою сукупністю закономірностей ціннісних орієнтацій, пов'язаних з мотиваційною структурою особистості, є матеріальні цінності ("мотив прибутку"). Саме гроші, дохід або багатство тощо неминуче стають символами соціального престижу і «є винагородою, а також засобом досягнення інших нагород» (Толкот Парсонс) [11].

Утім, хотілося б зупинитися на найскладнішому питанні афективного аспекту соціалізації, пов'язаного з умовами сучасного суспільства, з "постіндустріальним" типом соціальності, де можна спостерігати як певну трансформацію "особистісної структури окремого актора", так і

трансформацію механізмів управління у соціальній сфері, що в свою чергу вимагає не менш ретельного аналізу. Оскільки постановка проблеми адекватної мотивації не тільки формулює проблеми механізмів соціалізації і соціального контролю та їх впливу на динаміку соціальної системи, а й вимагає аналізу відповідних механізмів [11:20], враховуючи афективний та нейрофізіологічний "бекграунд".

Зрозуміло, що домінування економічних інститутів у суспільстві масового споживання істотно трансформує мотиваційну базу особистості, оскільки відтепер індивід повинен бути готовий до досягнення інструментальних цілей, які безпосередньо пов'язані з професійною системою поділу праці та очікуваннями оплати праці. У контексті цього постмодерністські мислителі Ж. Делез, Ф. Гваттарі обґрунтовували взаємозалежність соціальної структури і структури особистості з точки зору економічного і політичного аналізу, коли найбільш ключові поняття цього підходу пов'язані з категоріями "виробництво" і "влада", а точніше з поняттями "машина бажання", "тіло без органів" і "дискурсив влади".

Орієнтація на досягнення принципу самореалізації, обумовлена, перш за все, сучасним західним типом професійно-рольової структури, і виявляється неможливою без успішної інтеграції особистості в усталену систему виробничих відносин. Однак, як слушно зауважують одіозні викривачі постмодернізму Жиль Дельоз та Фелікс Гваттарі, саме постсучасна криза капіталізму витворила модель "шизоїдної особистості". Більше того, "блискуча та чорна істина" постіндустріального капіталізму полягає у тому, що у згаданих "advanced societies" (*передових суспільствах*) вже не існує жодної суспільної сфери, яка б не була

"отруєна" тоталітарною владою виробництва [14].

Як влучно заважує Герберт Маркузе, віднині "щастя має бути підпорядкованим дисципліні праці, як основному заняттю, дисципліні моногамного відтворення, наявній системі правопорядку. Культура – це методичне принесення в жертву лібідо, його примусове переведення у суспільно корисні види діяльності й самовираження" [15:23]. І ця жертва (постійне приборкування людських інстинктів) принесла непогані плоди – принади цивілізації. Разом із тим в сучасному соціумі реанімовано й "виробництво *мортидо*" – у сенсі нездорового потягу до смерті – до «невсипущого ока» (Фрідріх Ніцше), яке від споглядання смерті та "кривавих тортур" отримує специфічну "додану вартість" – ментальне задоволення. Саме таким є фашистське лібідо як похідне репресивного суспільства, особливо за умов неможливості компенсації агресивної біологічної та психічної енергії за рахунок інтеграції, або як писав Мішель Фуко, "пришпилення" індивіда до виробничої системи.

До того ж сучасна людина перебуває у постійному стресогенному стані, а психічні розлади, стають епідемією ХХІ століття. Йдеться не лише про патологію "злоякісної агресії" (Еріх Фромм). Науковці, які працюють у нейронауковому дискурсі, все частіше шукають відповіді на питання про природу шизофренії, про можливу соціальну детермінованість даного феномену.

Так, приклади ґрунтовних наукових розвідок щодо означеної проблеми ми знаходимо у публікації: "У пошуках функціональної нейроанатомії соціальних порушень при шизофренії" Пола Нестора, Вікторії Чот і Ешлі Ширай, які відмічають: "Порушення як соціальності, так і когнітивної діяльності протягом тривалого часу вважалися центральними у психопатології шизофренії" [16].

Дійсно, Еміль Крепелін (1919), Ойген Блейлер (1924) і Ернст Кречмер (1934) наголошували на пов'язаних із захворюваннями шизофренією змінах не лише в пізнанні, але й у соціальності, що втілювалося головним чином у характерній сукупності афективних, поведінкових схильностей, які згадувалися як шизоїдна особистість. Науковцями була представлена соціальна модель, яка формувала приховану генетичну схильність до шизофренії, конструкт шизотипії, синдром особистості, що визначається певним набором когнітивних і соціальних рис, які, за гіпотезою, представляють поведінкове вираження вразливості до хвороби [16].

Отже, постає слушне питання, чи не є проаналізована соціальна реальність тим тригером, який запускає епігенетичні механізми патологічного психічного в майбутній природі людини? Зміну антропологічної природи людини, вже з очевидністю ми можемо спостерігати в нашому сучасному світі. ХХІ століття входить в історію як століття екзистенціальної кризи людини. Постійна тривога, депресивні стани, змушують науковців підтверджувати думки, що кризовий стан випливає з усвідомлення того, що людські емоції та переживання – наслідок роботи нейронів. При цьому сучасні нейронаукові дослідження доводять, що інтроспекція не дозволяє виявити механізм роботи розуму, а після смерті нічого більше не буде. Якщо наше життя є сукупністю мозкових процесів, а безсмертна душа – це міф, то про яке життя може йтися, коли мозок перестане працювати? А, якщо ми лише тварини, які діють під впливом інстинктів та законів природи, то чи існують насправді свобода волі та свобода вибору?

У такому розумінні, хто ми, насправді визначають фізіологічні процеси. Рішення приймає мозок, а не дух. "Бог помер", – свого часу проголосив Фрідріх Ніцше. Чи міг він подумати, що і надлюдина, якій під

силу обійтися без Бога, теж не з'явиться?

Все означене лише підтверджує тотальну екзистенційну кризу ХХІ століття. Щоб стримати екзистенціальну тривогу, людині вкрай необхідне пояснення її існування. Наш вид прагне не лише вижити, а й зрозуміти для чого існувати у цьому світі. Нам важливо усвідомлювати своє призначення, інакше ми стаємо психологічно вразливими. Невипадково, сучасні нейронаукові дослідження трансформуються у такий напрям як нейроекзистенціалізм.

По суті нейроекзистенціалізм – це філософія життя, яка підкреслює важливість неврологічного апарату людини для розуміння її існування. Цей науковий напрям сягає своїм корінням як нейронауки, так і екзистенціалізму, підкреслюючи важливість свідомого сприйняття людиною світу, її унікальних неврологічних станів для осмислення свого життя.

Представники нейроекзистенціалізму стверджують, що неврологічна структура мозку та пов'язаний з нею досвід є невід'ємною частиною саморозуміння, і що це розуміння необхідне для здатності людини жити наповненим життям. Нейроекзистенціалізм також прагне примирити фізичні та метафізичні аспекти людського існування, визнаючи, що вони нерозривно пов'язані між собою.

Відтак саме прагнення набути сенсу – результат роботи "нeuroлогічного механізму", який допоміг людині вижити і наділив її здатністю мислити. У процесі еволюції людський мозок почав шукати в усьому сенс, проте нині його, як ніколи, важко знайти на тлі роз'єднаності та байдужості людей, знецінення інституту сім'ї та зниження релігійного світовідчуття у людини.

Тому на соціальну, економічну та етичну поведінку людини, як ми вже відзначали, впливають не тільки біологічні чинники. Втім, сучасними

нейробіологічними дослідженнями не повною мірою охоплені значення та детермінанти культури та екології. Тому комплексне розуміння того, як людина входить у соціальну сферу економічними та етичними шляхами, вимагає врахування як неврологічних, так і соціокультурних факторів.

Так, на нашу думку, соціокультурні чинники впливу цікаво розглянути також через призму поглядів іншого, не менш знаного представника філософського постмодернізму, а саме Жана Бодріяра, який стверджує про глибоко симулятивний характер постіндустріальної цивілізації, яка живе по інший бік від "соціальних закономірностей дисципліни": "Жорсткий закон цінності" – це "залізний закон" – коли він перестає діяти, яка зневіра накриває нас, яка паніка! Саме тому для фашистських і авторитарних режимів ще будуть хороші часи, адже вони воскрешають щось на зразок насильства, необхідного для життя – перенесеного або заповіданого – не має значення. Насильство ритуалу, насильство праці, насильство знань, насильство крові, насильство влади і політичного – все добре! Баланс сил, протиріччя, експлуатація, покарання – з цим все зрозуміло, все зрозуміло! Сьогодні цього недостатньо, і потреба в цінностях, соціальних цінностях дається взнаки" [18:106]. Постмодерністська критика відкрито вказує на патологію сучасної соціальної реальності, в якій критикується "нормативність дисципліни" та їх відсутність, адже сучасна людина втрачає віру у високорозвинений суспільний лад з людиною в центрі!

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, на тлі цілої низки спільних для сучасних наук питань, а саме пошуку адекватних шляхів відродження соціального в житті людини, стає можливим формування окремої міждисциплінарної методології, а саме синтезу між нейронаукою та

філософією, які постійно еволюціонують не без допомоги врахування дослідницького доробку одна одної. Загальна логіка та аргументи на користь міждисциплінарного детермінізму дозволяють сформулювати нову теорію особистості, соціогенези, в якій біологічне і соціальне наявно презентують, як взаємодіє мозок і тіло, щоб створювати і підтримувати усталені соціальні відносини, філософія ж надає цим розвідкам концептуальної форми та суттєвих світоглядних висновків. Так, нейробіологи почали вивчати, як взаємодіють мозок і тіло, щоб краще зрозуміти, як люди не лише взаємодіють з іншими, а як трансформується і припиняється взаємодія між людьми. Такі дослідження є цінним внеском у

подальший розвиток багатьох наук, оскільки вони дозволяють зрозуміти механізми розвитку здорових відносин, зокрема у площині лікування психічних розладів, з'ясувати визначальні чинники формування спотвореного сприйняття дійсності людиною, та виробляти ефективні стратегії поведінки у соціальному оточенні, що є не менш важливим завданням для формування оновленої соціальної теорії. Разом із тим, вочевидь людству на початку XXI століття вкрай необхідно відновити власну самооцінку через спільний пошук відповідей на складні питання людського буття, пошук нових соціальних моделей співіснування, моделей посткапіталістичної реальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Cascioppo J.T., Berntson G.G., Decety J. Social neuroscience and its relationship to social psychology. *Soc Cogn.* 2010. 28(6). P. 675-685. DOI: 10.1521/soco.2010.28.6.675.
2. Decety J. & Jackson P.L. A Social-Neuroscience Perspective on Empathy. *Current Directions in Psychological Science.* 2006. 15 (2). P. 54-58. URL: <https://doi.org/10.1111/j.0963-7214.2006.00406.x> (дата звернення: 09.12.2022).
3. Goldman A. *Simulating minds: The philosophy, psychology, and neuroscience of mindreading.* New York: Oxford University Press, 2006. 377 s.
4. Надурак В.В. Система суспільної моралі: синергетичний підхід. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2014. 230 с.
5. Герасименко Л. Психосоціальна дезадаптація (сучасні концептуальні моделі). *Український вісник психоневрології.* 2018. Том 26. Випуск 1 (94). С. 62-65.
6. Schutt R. K., Seidman L. J., & Keshavan M. S. (Eds.). *Social Neuroscience: Brain, Mind, and Society.* Harvard University Press, 2015. URL: <http://www.jstor.org/stable/j.ctvjnrtvw> (дата звернення: 28.02.2023).
7. Hooker C. I. Social Neuroscience and Psychopathology: Identifying the Relationship between Neural Function, Social Cognition, and Social Behavior. In R. K. Schutt, L. J. Seidman, & M. S. Keshavan (Eds.), *Social Neuroscience: Brain, Mind, and Society.* Harvard University Press. 2015. P. 123-146. URL: <http://www.jstor.org/stable/j.ctvjnrtvw.8> (дата звернення: 12.01.2023).
8. *The Neuroscience of Human Relationships: Attachment and the Developing Social Brain* (2nd ed.). Louis Cozolino, New York, W. W. Norton & Company, 2014. 632 p.
9. Curley J. P., Jensen C. L., Mashoodh R., Champagne F. A. Social influences on neurobiology and behavior: epigenetic effects during development. *Psychoneuroendocrinology.* 2011. Apr; 36(3). P. 352-371. DOI: 10.1016/j.psyneuen.2010.06.005. Epub 2010 Jul 22. PMID: 20650569; PMCID: PMC2980807.

10. Michael P Kelly, Natasha M. Kriznik, Ann Louise Kinmonth & Paul C. Fletcher. The brain, self and society: a social-neuroscience model of predictive processing. *Social Neuroscience*. 2019. 14:3, P. 266-276, DOI: 10.1080/17470919.2018.1471003.
11. Parsons, Talcott. "An Outline of the Social System". In *Classical Sociological Theory*, 2nd ed., edited by Craig Calhoun, Joseph Gerteis, James Moody, Steven Pfaff, and Idermohan Virk, Oxford: Blackwell Publishing, 2007 [1961]. P. 421-440.
12. Giacolini T., Sabatello U. Psychoanalysis and Affective Neuroscience. The Motivational/Emotional System of Aggression in Human Relations. *Front Psychol*. 2019. Jan 14;9. 2475. doi: 10.3389/fpsyg.2018.02475. PMID: 30692947; PMCID: PMC6340068.
13. Camerer Colin, George Loewenstein and Drazen Prelec. Neuroeconomics: How Neuroscience Can Inform Economics. *Journal of Economic Literature*. 2005. 43 (1). P. 9-64.
14. Deleuze Gilles & Guattari Félix. *Anti-Oedipus. Capitalism and Schizophrenia*. Translated from the French by Robert Hurley, Mark Seem, and Helen R. Lane. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1983. URL: <https://libcom.org/files/Anti-Oedipus.pdf> (дата звернення: 27.02.2023).
15. Маркузе Г. Структура інстинктів і суспільство: Філософське дослідження вчення З. Фрейда; пер. О. Юдін. К.: Ніка-Центр, 2010. 248 с.
16. Nestor P. G., Choate, V., & Shirai A. In Search of the Functional Neuroanatomy of Social Disturbance in Schizophrenia. In R. K. Schutt, L. J. Seidman, & M. S. Keshavan (Eds.), *Social Neuroscience: Brain, Mind, and Society*. Harvard University Press, 2015. P. 88-122. URL: <http://www.jstor.org/stable/j.ctvjnrtvw.7> (дата звернення: 22.02.2023).
17. Fromm E. *The anatomy of human destructiveness*. HOLT, RINEHART AND WINSTON, New York, Chicago, San Francisco, 1973. 524 p.
18. Baudrillard J. *Simulacra and Simulation*. Michigan: University of Michigan Press, 1994. 164 p.
19. Clark, Thomas W. Locating Consciousness: Why Experience Can't Be Objectified. *Journal of Consciousness Studies*. 2020. 26. 11-12. P. 60-85.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Cacioppo J.T., Berntson G.G., Decety J. Social neuroscience and its relationship to social psychology. *Soc Cogn*, 2010, 28(6), 675-685. DOI: 10.1521/soco.2010.28.6.675.
2. Decety J. & Jackson P.L. A Social-Neuroscience Perspective on Empathy. *Current Directions in Psychological Science*, 2006, 15 (2), 54-58. URL: <https://doi.org/10.1111/j.0963-7214.2006.00406.x> (last accessed: 09.12.2022).
3. Goldman A. (2006). *Simulating minds: The philosophy, psychology, and neuroscience of mindreading*. New York: Oxford University Press.
4. Nadurak V. V. (2014). Systema suspilnoi morali: synerhetychnyi pidkhid. [The system of social morality: a synergistic]. Ivano-Frankivsk: Vydavnytstvo Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka. (In Ukrainian).
5. Herasymenko L. Psykhosotsialna dezadaptatsiia (suchasni kontseptualni modeli) [Psychosocial maladaptation (modern conceptual models)]. *Ukrainskyi visnyk psykhonevrolohii*, 2018, Tom 26, Vypusk 1 (94), 62-65. (In Ukrainian).
6. Schutt R. K., Seidman L. J., & Keshavan M. S. (Eds.). (2015). *Social Neuroscience: Brain, Mind, and Society*. Harvard University Press. URL: <http://www.jstor.org/stable/j.ctvjnrtvw> (last accessed: 28.02.2023).
7. Hooker C. I. Social Neuroscience and Psychopathology: Identifying the Relationship between Neural Function, Social Cognition, and Social Behavior. In R. K. Schutt, L. J. Seidman, & M. S. Keshavan (Eds.), *Social Neuroscience: Brain, Mind, and*

- Society. Harvard University Press, 2015, 123–146. URL: <http://www.jstor.org/stable/j.ctvjnrtvw.8> (last accessed: 12.01.2023).
8. The Neuroscience of Human Relationships: Attachment and the Developing Social Brain (2nd ed.). (2014). Louis Cozolino, New York, W. W. Norton & Company.
 9. Curley J. P., Jensen C. L., Mashoodh R., Champagne F. A. Social influences on neurobiology and behavior: epigenetic effects during development. *Psychoneuroendocrinology*, 2011, Apr; 36(3), 352-371. DOI: 10.1016/j.psyneuen.2010.06.005. Epub 2010 Jul 22. PMID: 20650569; PMCID: PMC2980807.
 10. Michael P Kelly, Natasha M. Kriznik, Ann Louise Kinmonth & Paul C. Fletcher. The brain, self and society: a social-neuroscience model of predictive processing. *Social Neuroscience*, 2019, 14:3, 266-276. DOI: 10.1080/17470919.2018.1471003.
 11. Parsons, Talcott. (2007 [1961]). An Outline of the Social System. In *Classical Sociological Theory*, 2nd ed., edited by Craig Calhoun, Joseph Gerteis, James Moody, Steven Pfaff, and Idermohan Virk, Oxford: Blackwell Publishing. 421-440.
 12. Giacolini T., Sabatello U. Psychoanalysis and Affective Neuroscience. The Motivational/Emotional System of Aggression in Human Relations. *Front Psychol*, 2019, Jan 14;9. 2475. DOI: 10.3389/fpsyg.2018.02475. PMID: 30692947; PMCID: PMC6340068.
 13. Camerer Colin, George Loewenstein and Drazen Prelec. Neuroeconomics: How Neuroscience Can Inform Economics. *Journal of Economic Literature*, 2005, 43 (1), 9-64.
 14. Deleuze Gilles & Guattari Félix. *Anti-Oedipus*. (1983). Capitalism and Schizophrenia. Translated from the French by Robert Hurley, Mark Seem, and Helen R. Lane. Minneapolis: University of Minnesota Press. URL: <https://libcom.org/files/Anti-Oedipus.pdf> (last accessed: 27.02.2023).
 15. Markuze H. (2010). Структура інстинктів і суспільство: Філософське дослідження вчення З. Фрейда [The structure of instincts and society: A philosophical study of the teachings of Z. Freud]; per. O. Yudin. K.: Nika-Tsentr. (In Ukrainian).
 16. Nestor P. G., Choate, V., & Shirai A. In Search of the Functional Neuroanatomy of Social Disturbance in Schizophrenia. In R. K. Schutt, L. J. Seidman, & M. S. Keshavan (Eds.), *Social Neuroscience: Brain, Mind, and Society*. Harvard University Press, 2015, 88-122. URL: <http://www.jstor.org/stable/j.ctvjnrtvw.7> (last accessed: 22.02.2023).
 17. Fromm E. (1973). *The anatomy of human destructiveness*. HOLT, RINEHART AND WINSTON, New York, Chicago, San Francisco.
 18. Baudrillard J. (1994). *Simulacra and Simulation*. Michigan: University of Michigan Press.
 19. Clark, Thomas W. Locating Consciousness: Why Experience Can't Be Objectified. *Journal of Consciousness Studies*, 2020, 26. 11-12, 60-85.

Receive: March 9, 2023
Accepted: April 25, 2023

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philosophical Sciences. Vol. 1(93)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філософські науки. Вип. 1(93)

ISSN: 2663-7650 (Print)

ISSN: 2786-6378 (Online)

UDC 130:141.78:111.83:316.77

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(93).2023.29-40

**IS DIALOGUE POSSIBLE IN THE POST-TRUTH ERA?
(MEDIA PHILOSOPHY AND SOCIAL AND COMMUNICATION STUDIES)**

V. M. Slyusar,* G. V. Khrystokin, A. O. Yastrebova*****

The subject of the study is post-truth as a phenomenon of modern media and the possibility of dialogue in the context of semantic pluralism. The research methodology is based on the works of representatives of communicative and narrative philosophy, using the methodological principles of deconstruction and the methodology of analytical philosophy. The purpose of the study is to analyse the possibility of dialogue between media participants in the media discourse of the post-truth era. The article establishes that untruth in the post-truth era imitates the truth through formal correctness of statements. Under these conditions, the dialogical nature of communication is formalised. Dialogue in such conditions is not only a form of self-expression at the expense of the Other, but also a means of proclaiming and repeating narratives, which are often propagandistic, and of imitating reality.

In the era of post-truth, alternatives in media discourse appear as a component of information noise, a constant flow of information in addition to the main body of information, which often makes it difficult for people to access information. Participation in communication processes under these conditions is marked by a change in the direction of the communicator's behaviour, moving from stating the truth about a certain area of natural or social reality to seeking information for the sake of the procedural action itself. Conversely, under the influence of information noise, dialogues conducted to explore different points of view are not aimed at

* Слюсар Вадим Миколайович, доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософсько-історичних студій та масових комунікацій (Державний університет "Житомирська політехніка", Україна) / Slyusar Vadym, Doctor of Sciences (Philosophy), Associate Professor, Head of the Department of Philosophical and Historical Studies and Mass Communications (Zhytomyr Polytechnic State University, Ukraine)

email: kmvpm_svm@ztu.edu.ua

ORCID:0000-0002-5593-0622

** Христокін Геннадій Володимирович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри реклами і зв'язків з громадськістю (Національний авіаційний університет, Україна) / Khrystokin Gennady, Doctor of Sciences (Philosophy), Professor, Professor of the Department of Advertising and Public Relations (National Aviation University, Ukraine)

e-mail: xristokingena@gmail.com

ORCID:0000-0002-2663-3055

*** Ястребова Аліна Олександрівна, асистент кафедри теоретичної та прикладної лінгвістики (Державний університет "Житомирська політехніка", Україна) / Yastrebova Alina, Assistant of the Department of Theoretical and Applied Linguistics (Zhytomyr Polytechnic State University, Ukraine)

email: ktpl_jaao@ztu.edu.ua

ORCID:0000-0002-3546-5196

mutual enrichment of the dialogue participants, but are based on the fact that "everyone has an opinion", even if it does not reflect objective reality. Such a dialogue appears as a simulacrum, reflecting a large number of opinions and positions, without their focus on understanding the subject and content of the communicative act.

Under these conditions, dialogic communication is manipulative, transforming from subject-subject relations to subject-object relations, where the object does not have freedom, perceiving information as a "quasi-truth". The answer to any query is based not on the search for truth, but on satisfaction with the "acquired" knowledge, its recognition as "quasi-truth", and obtaining additional arguments that will allow the latter to gain the status of an unquestioned belief in the truth.

Key words: *dialogue, post-truth, truth, verity, information society, symbolic exchange, communications, mass media, propaganda, media discourse, theories of mass communication.*

ЧИ МОЖЛИВИЙ ДІАЛОГ В ЕПОХУ ПОСТПРАВДИ? (МЕДІАФІЛОСОФСЬКІ ТА СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ СТУДІЇ)

В. М. Слюсар, Г. В. Христокін, А. О. Ястребова

Предметом дослідження є постправа як явище сучасних медіа та можливість діалогу в умовах семантичного плюралізму. Методологія роботи ґрунтується на роботах представників комунікативної та наративної філософії з використанням методологічних принципів деконструкції та методології аналітичної філософії. Мета дослідження полягає в аналізі можливості діалогу учасників медіа в медіадискурсі епохи постправи. У статті встановлено, що неправда в епоху постправи імітує правду за рахунок формальної правильності висловлювань. За цих умов діалогічність комунікації має формалізований характер. Діалог в таких умовах є не тільки формою самовираження за рахунок Іншого, а й для проголошення і повторення наративів, які часто мають пропагандистський характер, та для імітації реальності.

В епоху постправи у медійному дискурсі альтернативи постають як складова інформаційного шуму, невпинний потік інформації на додаток до основного масиву інформації, що часто ускладнює доступ людини до інформації. Участь у комунікативних процесах за цих умов позначається зміною напрямку поведінки комуніканта, руху від констатації істини щодо певної сфери природної або соціальної реальності до пошуку інформації заради самої процесуальної дії. І навпаки, під впливом інформаційного шуму діалоги, які ведуться з метою вивчення різних точок зору, спрямовані не для взаємозбагачення учасників діалогу, а ґрунтуються на тому, що "у кожного своя думка", навіть якщо вона не відображає об'єктивної реальності. Такий діалог постає як симулякр, у якому відбивається велика кількість думок і позицій, без їх спрямованості на розуміння предмета і змісту комунікативного акту.

Діалогічна комунікація за цих умов передбачає маніпулятивний характер, перетворюючись із суб'єкт-суб'єктних відносин на суб'єкт-об'єктні, де об'єкт не володіє свободою, сприймаючи інформацію як "квазі-правду". Відповідь на будь-який запит формується на установці не пошуку істини, а задоволення "набутими" знаннями, визнання їх у якості "квазі-прави", отримання додаткових аргументів, які дозволять останній здобути статус бездоказової переконаності у правді.

Ключові слова: *діалог, постправа, правда, істина, інформаційне суспільство, символічний обмін, комунікації, мас-медіа, пропаганда, медіадискурс, теорії масової комунікації.*

Introduction. The concept of "post-truth" to denote a qualitatively different characteristic of the development of social and communication processes,

including international communication, which permeate various spheres of social life, is quite new. However, its comprehension is quite active in the

contemporary scientific discourse. Significant flows of information in which a modern person is exposed to create information noise, in which the information message does not reach the recipient. This makes it necessary for the addressee to search for other methods, channels, and forms of dissemination. At the same time, there is a tendency for communication to be carried out in a way that all participants in the interaction pay considerable attention to the practice of simultaneously appealing to the emotions and beliefs of the addressee. The situation of numerous attempts at communication aimed at establishing a dialogue between Ukrainians and Russians through media channels during Russia's large-scale invasion of Ukraine is unique in human history. Internet communication platforms in conjunction with streaming tools provide for the availability of appropriate markers of the truth of the information broadcast, avoiding the production of propaganda stereotypes. However, the peculiarity of this exchange of information is the lack of an established dialogue, the emphasis on expressing one's own position (proclaiming one's own (truth), and thus the loss of focus on achieving the truth. The typicality of this type of communication in the post-truth era poses the task for researchers to find out whether dialogue is possible in this era and what markers of prevention of this trend can be recorded in media discourse.

Degree of research development.

The problem of "post-truth" in the modern information space is studied in various aspects and manifestations in the subject field of philosophy, political science, and social communications. Thus, in the national science, a meaningful analysis of post-truth in the context of the spread of media narratives and the establishment of modern technologies for producing fakes was carried out by M. Butyrina

[2: 3]. Post-truth as an information and political technology is studied by O. Vysotskyi, who focuses on the mixing of the true with the false, emotionalisation, and cognitive distortions of the mass consciousness as actual features of the media discourse of our time [5]. A detailed analysis of the phenomenon of post-truth using empirical material in the field of international relations and international journalism was carried out by K. Viner, director of The Guardian [22]. Domestic scholars M. Trebin and T. Chernyshova revealed the content and nature of post-truth as a source of pluralism of interpretations of reality, as well as a wide range of possibilities for creating frames [14]. A thorough analysis of the conceptual approaches to understanding the phenomenon of dialogicity within different research paradigms was carried out by Ukrainian researchers L. Shashkova and M. Zlochevska in their monograph "The Dialogical Dimension of Humanitarian Knowledge" [16]. Instead, Ukrainian philosophers L. Drotianko, M. Abysova, T. Poda, and S. Ordenov studied the introspection of dialogue in the philosophical concepts of the twentieth century, the socio-cultural context of communication practices of the twenty-first century, and quasi-dialogical forms of communication practices in the information society in their work "Philosophy of Dialogue in the Communication Practices of the Information Society" [15]. However, the problem of dialogue in the context of post-truth attitudes in the mass consciousness, which requires a more thorough analysis at the intersection of philosophy and social communications, has not been studied before.

The purpose of the article is to analyse the possibilities of establishing and implementing a dialogue between media participants in the discourse of the post-truth era.

Discussion and results. The establishment of the concept of "post-truth" in the scientific discourse is primarily associated with the work of the American writer and media scholar Ralph Keyes "The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Modern Life" [20]. His research focuses on various aspects of mass culture and the expression of its states in optimal verbal forms. In particular, in this work, he denies the existence of the dichotomy "truth – lies" in the modern mass consciousness, since a third element should take an important place in this series. This is a category of peculiar and ambiguous statements that cannot be sufficiently labelled as true, because they are largely untrue. But at the same time, they are not defined as lies either. In such circumstances, the demarcation of the boundaries between truth and lies is becoming increasingly blurred and unclear. Ralph Keyes' work is written in an interdisciplinary framework, where, in addition to an attempt to offer a theoretical understanding of this phenomenon, there are also journalistic investigations and a conclusion that the art of telling lies has become an everyday component of the masses, acquiring signs of play and entering the plane of the familiar.

Traditionally, scholarly literature states that attention to post-truth as a social phenomenon began to grow in the second decade of the twenty-first century, which was directly influenced by Oxford University Press' recognition of the term as the Word of 2016. The analysts of this publication attributed the growth of readers' interest in post-truth primarily to the Brexit referendum and the presidential campaign in the United States during this period, as the term quickly changed its status from peripheral to basic in political commentary [23]. Paradoxically, it was the media that popularised the term "post-truth", using it in headlines to attract the

attention of an audience that was focused on the form of the statement rather than the content, the interpretation and correctness of which was still under debate. In this context, it should be noted that in English, according to the dictionary, this concept is an adjective and refers to messages "related to circumstances in which people respond more to feelings and beliefs than to facts", often used in the context of the "post-truth era" [21].

Further attempts to give the new term scientific content were made after 2016 by J. Ball, C. Wilber, M. D'Ancona, D. Levitin, and Lee McIntyre. They interpreted post-truth mainly as a socio-cultural phenomenon, the main feature of which is the emphasis on the emotional perception of information by the recipient. Currently, in the scientific discourse, this concept has acquired its own objectivity and denotes both the phenomenon of modern social communications and a peculiar state of mass consciousness. Domestic scholars M. Trebin and T. Chernysheva, analysing the increasing role of representational practices in the media, define post-truth as a kind of "reality game" in which a significant part of the participants (recipients) do not even know that they are involved in it, and the project of reality that is offered to them as part of media reality is perceived as true reality [14:155].

Methodological difficulties in understanding the concept of "post-truth" are also caused by the lack of distinction between "truth" and "verity" in some languages, such as English and German. It should be noted that in Ukrainian, they are sometimes used as synonyms. For example, the "Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language" states that truth is "something that corresponds to reality, the verity" [4:1100], and verity is "the same as truth" [4:506]. Here, it is obvious that the interpretation is focused on the everyday and artistic

use of these words. At the same time, the truth in this edition is understood as "reliable knowledge that correctly reflects the real reality in the minds of people" [4:506]. At the same time, the dictionary does not contain a philosophical interpretation of the concept of "truth".

In this context, the question arises as to, firstly, their substantive distinction, secondly, the definition of the criteria of correctness/incorrectness of the reflection of reality, and thirdly, the relationship between the concepts of "justice" and "correctness", which are presented as interchangeable. This situation reveals the trap of inflation (which means that a certain scientific concept acquires the features of everyday life and replaces the substantive definition). It leads to a distinction between the interpretation of "truth" in everyday and media discourses, on the one hand, and philosophical discourse, on the other. Thus, S. Krymskyi in his "Philosophical Encyclopaedic Dictionary" gives the following definition: "a special form of combining verity with human life norms", i.e. "it is the verity that has become a principle of life" [9:506-507]. In this way, the concepts of "truth" and "verity" are not reduced to the level of identification, but, on the contrary, their basic differences are determined. Their distinctive features are the purpose and means of its comprehension. Verity needs to be proved, while truth confirms the position of verity through individual life experience.

Media discourse mostly refers to the truth as a kind of subjective reflection of specific information that should be consistent with objective knowledge about a particular event that becomes a media product, acting as a kind of transformer of true knowledge established by the methods of scientific knowledge into an ethically meaningful, defined as fair, assessment of

information. In the post-truth era, untruth and lies mimic the truth by being correct. That is, the recipient evaluates the information received on the basis of a more or less close position to what he or she considers to be an accurate reflection of reality from his or her own point of view. Under these conditions, according to E. Bystrytskyi, as soon as the recipient of information finds himself in a situation where he testifies to more or less correctness, and sometimes directly testifies that "this is true, no doubt, it is the verity, it is the truth!", he departs from the classical theory of propositional truth [1, p. 55].

The postmodern era proclaimed the epistemological foundations of the destruction of the information field and contributed to the spread of cognitive scepticism and agnosticism, especially in the field of humanities. This ultimately led to the relativisation of scientific knowledge, and thus the ability to define reliable criteria of truth [17:118]. Dialogue can be an important factor in the subjectivisation of verity, as it helps to construct the integrity of disintegrated positions on the subject of communication. Dialogue helps to prevent the dogmatisation of knowledge that can categorically defend a position of verity, denying its relativity to new knowledge. But the question arises: to what extent is the ability to dialogue manifested in the context of pluralism of truths, the assertion of a multiverse of interpreted realities?

The philosophy of dialogism has gone through a long period of formation: from the conversations of the Sophists and the Socratic method to modern concepts. For example, L. Feuerbach, identifying dialogue and dialectic, drew attention to the relationship between the "I" and the "You" as an essential characteristic of a person. But it was in the twentieth century that dialogue began to be considered in the subject field of philosophical sciences as a means of communication, in the

process of which relations of partnership, equality, openness, mutual respect are manifested as a means of communication, in the process of which the moral and spiritual attitude of both parties to communication is stimulated [16:20]. In particular, in the philosophical works of M. Bakhtin and E. Levinas, the understanding of "You" as "Other" is deepened, emphasising the need for the existence of the Other as a condition for self- and mutual understanding [13:119]. Instead, the philosopher M. Buber, analysing the dialogic nature of human existence, shows how the dialogue between man and God, the dialogue between man and man, the dialogue between man and the world takes place, emphasising the active responsible position of the "I" in it. In addition to the presence of two participants in communication for dialogue, according to the German philologist H. Jauss, a necessary condition is a mutual willingness to know and recognise the Other in his or her otherness [18:379]. In the same context, P. Ricoeur draws attention to the readiness of each participant for dialogue, defining the self-affirmation of the "I" as a prerequisite for the further recognition of the "Other" for the purpose of interaction. When the "I" is replaced by the "Self", the latter seeks to express an assessment of itself as the "Other" [11]. The concept of "metanomics" by O. Rosenstock-Huussy is also interesting in the context of the formation of media discourse in the post-truth era, in which he analyses the role of language as an expression of the social function of speech, and also emphasises the importance of a live dialogue between a specialist scientist and a layman [7:33]. In essence, this idea emphasises the need for interpenetration and complementarity of scientific and media discourses.

The modern understanding of dialogue is complemented in J. Habermas' concept of communicative

action by a departure from the need to conduct a clear and logical dialogue aimed at a common understanding of the subject of the dialogue, which appears as a problem for the participants [16:96]. Language only reflects a certain internal connection between meaning and reality, which does not allow us to make statements about the validity of truth itself. One of the participants in the dialogue, who in a particular speech act acts as a listener (addressee), may reject the information message of the speaker (addressee), and the reason for this is neither the criterion of the message's compliance with the truth of the statement made, nor the criterion of the message's compliance with the correctness of speech acts in its normative dimension, nor the truthfulness of the intention expressed by the speaker, which is interpreted as the consistency of what is said with the subject of the conversation [6:305]. Therefore, in dialogue, the problem of formal and substantive speech interaction is actualised, during which the presence of signs of dialogue does not express its essence. The need to develop the ability to listen and speak was emphasised by K.-O. Apel. In particular, he attempts to substantiate the concept of an ideal communicative community, the content of which implies the intersubjective nature of interaction based on a normative and heuristic structure [16:106]. Intersubjective communication in K.-O. Apel's philosophy is not just objective informativeness, but also a coherent mutual understanding of meaning in an unlimited communicative community [12].

The polylogic nature of communication processes in the situation of their transformation into dialogicity implies the desire not only to receive information from the addressee and decode it, but also to comprehend it, perceive it as complementary to one's own system of evidence and

beliefs, and send new, refined knowledge in order to comprehend the truth in the opposite direction, with the conviction that the other recipient will react identically. As noted by L. Kopets and V. Hordienko, dialogue-oriented practices contribute to the development of the knowledge base, the development of cognitive strategies (ways of using information in thinking, learning, problem solving) and the development of metacognition, and ultimately this leads to the ability of an individual to understand and monitor the processes of self-knowledge and self-development [8:57].

However, in the post-truth era, the dialogic nature of communication is being formalised: it acquires only the signs of a formal dialogue (creation, design, construction, development of components), but the essential features (reaction of speakers to establishing the truth, understanding) are absent. In this case, streams as a form of mass communication are indicative, in which speakers declare their intention to engage in a long dialogue, to hear each other's position and to present relevant arguments and counterarguments. However, their main intention is to proclaim ideas to their own audience, turning the other participant in the dialogue into information noise or an object of hate speech or trolling.

In this regard, the question of the popularity of this form of mass communication is logical. Obviously, the popularity of this type of communication is explained by the nature of dialogue, which is that it is a universal way of being, whose nature is determined by the "I - Other" relationship, while being characterised by an organic interconnection and complementarity of external and internal intentionality [10:532]. In this sense, dialogue is a form of self-expression at the expense of the Other, the proclamation of narratives, often of a propagandistic nature, the

establishment of a new distorted reality that only mimics the objective one.

Post-truth can be viewed either as ordered information flows, which are now used to manipulate mass consciousness by creating an alternative reality that resembles an objective one, or as information noise that does not allow the recipient to isolate and verify information and accept it as true. A striking example of this is the use of deepfake technology, whereby a certain fiction looks like a video in which a real character does something he or she did not do or says words he or she did not say, and then these fictions begin to spread on the Web, become viral memes, and become part of an illusory reality that qualitatively replaces the true reality [24]. Thus, the postmodern situation is focused not so much on establishing the verity as on its construction and suggestion, which, as O. Vysotskyi rightly notes, reveals the ability of truth to function in the media space, in the mass consciousness, depending on the narrator's ability to convince the recipients of the truth of the broadcast message [5:130]. If in previous eras, persuasion implied entry, in the post-truth era, only imitation of entry into dialogue remains.

A necessary component of a genuine dialogue is the presence of alternative views and approaches to solving a problem, which are transmitted by its participants. However, in the political sphere in the post-truth era, an alternative view of reality is denied by the constructivist potential of a powerful message, according to which those who disagree, opponents, are stigmatised as fools, as not meeting the criteria of reasonableness [5:130]. In fact, in the media discourse, the alternative appears as a component of information noise, which is a stream of messages that is additional to the main one and often makes it difficult to access the basic information. Inclusion in communication processes under

these conditions is marked by a change in a person's pragmatic orientation from establishing the truth to a constant search for information for the sake of the procedural action itself. Under the influence of information noise, the establishment of a dialogue to explore alternative views no longer operates under the imperative of mutual enrichment, but rather the fact that "everyone has an opinion", even if it does not reflect objective reality. This form of communication often focuses on the desire of the interlocutor (at least one of the two) to win their own point of view, mainly by means of psycho-emotional influence. In this case, it turns into a dispute, a discussion, but not a dialogue [15:26]. In other words, under these conditions, dialogue as such becomes a kind of simulacrum, which reflects the polyphony of ideas and opinions without focusing on comprehending the topic and content of the communicative act.

An important aspect of the simulation of dialogue in the post-truth era is the manipulative influence on public opinion that PR technologies imitate. The latter involve establishing interaction by studying the public's reaction to relevant messages and interpretation of PR texts. The totalisation of post-truth may involve imitation of PR activities, which involves creating a discourse that is easy to accept, focusing on what will satisfy the emotions and beliefs of the audience rather than on real facts. To a certain extent, this shift may be due to the introduction of new, cheaper mass communication channels, especially digital media, into various forms and types of PR activities. The uniqueness of the latter is, firstly, its focus on attracting as many audiences as possible, which becomes an object for potential advertisers. And secondly, the production of content focused on satisfying the desires and aspirations of this audience.

This, on the one hand, encourages them to research them using special algorithms and programmes that study the content and nature of consumer Internet activity. And on the other hand, in their media activities, they use algorithms that send news sources to search engines designed to offer the public what they want. In essence, according to the director of The Guardian, K. Viner, the version of the world that we as readers find every day when we open our personal portals or search on Google is offered, which has been filtered imperceptibly for the consumer to reinforce their own beliefs. Such an analysis allowed K. Viner, as a practicing journalist, to conclude that every individual, when entering the modern media reality, finds himself in a series of confusing battles between opposing forces: between truth and lies, fact and rumour, kindness and cruelty... between the open platform of the Internet, as envisaged by its architects, and the barriers of Facebook and other social networks; between an informed public and a misguided group [22].

According to M. Camacho, this state of functioning of media discourse under the influence of electronic media has become the basis for the establishment of the post-truth era, as it is implemented through discrediting public discourse, i.e. the audience already expects that any information broadcast in the media space does not convey the whole truth, and the latter loses its value [19:58]. Freedom also loses its value, because, firstly, the choice of sources and channels of information (as its attribute) is complicated by their immensity for individual perception, and secondly, the impossibility of establishing the truth of the information received due to the oversaturation of information flows is positioned, and therefore, the responsibility of verification is transferred to "experts". In this sense, dialogic communication already implies

a manipulative nature, transforming from subject-subject relations to subject-object relations, where the object does not have freedom, perceiving information as a "quasi-truth". The answer to any query is based not on the search for truth, but on satisfaction with the "acquired" knowledge, its recognition as "quasi-truth", and obtaining additional arguments that will allow the latter to gain the status of an unquestioned belief in the truth.

At the everyday level, words related to establishing the correspondence of information to the verity are increasingly used in the language. Dialogue loses its meaning when fakes are debunked, when propaganda myths are found to be inconsistent with reality, when the unscientific nature of pseudo-historical claims is exposed, when appeals are made to universal values, common sense and international law. At this point, the dialogue participant internally rejects the points of view he or she does not like and proclaims a thesis: "Everyone lies!". This is a refusal to seek the truth and to be satisfied with one's "own truth", which may be an obvious lie disguised as truth. Of course, the Russian-Ukrainian war has become one of the extremes in which the principles of "post-truth" have become an instrument of the aggressor country's information warfare. And the idea of establishing a dialogue at the interpersonal level between representatives of both countries on

various electronic media platforms is only a means of spreading narratives justifying aggression in the Russian media discourse itself.

Conclusions and prospects for further research. Thus, untruth in the post-truth era imitates truth through correctness of expression, i.e. the recipient evaluates the information received from a position more or less close to what he or she considers an accurate reflection of reality. Dialogue helps prevent the dogmatisation of knowledge; it irrevocably defends the position of truth, denying its relevance to newly acquired knowledge. Instead, in the post-truth era, dialogic communication is formalised: it has the formal attributes of dialogue, but lacks the essential features of dialogicity. In the situation of the spread of post-truth, dialogue serves as a form of self-expression at the expense of the Other, to announce narratives that are often propagandistic, to establish new realities that only imitate objective reality. Such a dialogue appears as a simulacrum, reflecting the diversity of opinions, without any focus on understanding the subject and content of the communicative act. The answers in the dialogue are not based on the search for truth, but on the recipient's satisfaction with the "acquired" knowledge, recognition of it as "quasi-truth".

In this regard, it is extremely important for further research to study the peculiarities of political speech in the post-truth era.

LITERATURE

1. Бистрицький Є. Екзистенційна істина і постправа. *Філософська думка*. 2018. № 5. С. 54 – 71.
2. Бутиріна М. Медіафейки: замах на дійсність в епоху постправа. *Актуальні тренди сучасного комунікативного простору: колективна монографія*. Дніпро : Грані, 2020. С. 13 – 25.
3. Бутиріна М. Постправа: істиною володіє той, хто контролює наративи. *Медіанаративи: колективна монографія*. Дніпро : Ліра, 2022. С. 4 – 16.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.); Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. 1728 с.

5. Висоцький О. Ю. Постправа: концептуальні та праксеологічні виміри. *Грані*. 2018. № 21 (10). С. 127 – 132. URL: <https://doi.org/10.15421/1718138> (дата звернення: 21.02.2023).
6. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну; пер. з нім. та комент. В. М. Купліна. Київ : Четверта хвиля, 2001. 424 с.
7. Злочевська М. В. Концептуальний вимір філософії діалогізму. *Вісник НТУУ "КПІ". Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2009. № 1 (25). С. 32 – 35.
8. Копець Л. В., Гордієнко В. І. Діалогічні комунікативні практики та їхній евристичний потенціал: результати дослідження. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2012. Т. 136. С. 53 – 58.
9. Кримський С. Б. Правда. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. С. 506 – 507.
10. Куцепал С. В. Комунікація та діалог у контексті освітніх викликів сучасності. *Гілея*. 2012. № 66. С. 531 – 534.
11. Рікер П. Сам як інший. Київ : Дух і Літера, 2000. 458 с.
12. Слюсар В. М. Апель, Карл-Отто. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Апель, Карл-Отто> (дата звернення: 28.03.2023).
13. Стернічук В. Б. Теорія діалогізму: філософсько-емпіричний вимір. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*. 2012. № 13 (238). С. 118 – 122.
14. Требін М. П., Чернишова Т. О. Боротьба за свідомість людей в епоху постправа. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2021. № 3 (50). С. 153 – 171. URL: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.50.235224> (дата звернення: 09.03.2023).
15. Філософія діалогу в комунікативних практиках інформаційного суспільства / Дротянко Л. Г., Абисова М. А., Пода Т. А., Орденов С. С. *Соціальні комунікації інформаційного суспільства: теоретичні та прикладні аспекти*; Під заг. ред. А. Г. Гудманяна, С. М. Ягодзінського. Київ : Талком, 2020. С. 8 – 27.
16. Шашкова Л. О., Злочевська М. В. Діалогічний вимір гуманітарного знання. Монографія. Київ : Видавничий дім "Професіонал", 2011. 176 с.
17. Шоріна Т. Г. Постправа як реальність девальвованої культури в епоху кризи сучасної демократії. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*. 2020. № 1. С. 114 – 121.
18. Яусс Г. Р. Естетичний досвід і літературна герменевтика. *Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХст.*; за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 2002. С. 368 – 401.
19. Camacho J. M. M. La erade la posverdad, la posveracidad y la charlataneria. *Palabra*. 2017. Febrero. № 648. P. 56 – 59.
20. Keyes R. The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life. New York : St. Martin's Press, 2004. 312 p.
21. Post-truth. Oxford Learner's Dictionaries. 2023. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/post-truth?q=post-truth> (дата звернення: 12.02.2023).
22. Viner K. How technology disrupted the truth. *The Guardian*. 12 Jul. 2016. URL: <https://www.theguardian.com/media/2016/jul/12/how-technology-disrupted-the-truth> (дата звернення: 28.03.2023).
23. Word of the Year. 2016. URL: <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/> (дата звернення: 11.01.2023).
24. Yakovleva O., Slyusar V., Kushnir O., Sabovchyk A. New trends in scientific and technological revolution (STR) and transformation of science and education systems in the paradigm of sustainable development. *E3S Web of Conferences*. 2021. № 277. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202127706006> (дата звернення: 17.03.2023).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bystrytskyi Ye. (2018). Ekzystentsiina istyna i postpravda [*Existential truth and post-truth*]. *Filosofska dumka*, 2018, 5, 54-71. (In Ukrainian).
2. Butyrina M. (2020). *Mediafeiky: zamakh na diisnist v epokhu postpravdy*. In *Aktualni trendy suchasnoho komunikatyvnoho prostoru: kolektyvna monohrafiia* [Media fakes: an attack on reality in the post-truth era]. Dnipro: Hrani, 13-25. (In Ukrainian).
3. Butyrina M. (2022). *Postpravda: istynoiu volodiieiu toi, khto kontroliuie naratyvy*. In *Medianaratyvy: kolektyvna monohrafiia* [Post-truth: The truth belongs to whoever controls the narratives]. Dnipro: Lira, 4-16. (In Ukrainian).
4. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. (2005). V. T. Busel (Ed.). Kyiv; Irpin: VTF "Perun". (In Ukrainian).
5. Vysotskyi O. Yu. (2018). Postpravda: kontseptualni ta prakseolohichni vymiry [Post-truth: conceptual and praxeological dimensions]. *Hrani*, 21 (10), 127-132. URL: <https://doi.org/10.15421/1718138> (last accessed: 21.02.2023). (In Ukrainian).
6. Habermas Yu. (2001). *Filosofskyi dyskurs Modernu* [Philosophical discourse of Modern]. Kyiv : Chetverta khvyliia. (In Ukrainian).
7. Zlochevska M. V. (2009). Kontseptualnyi vymir filosofii dialohizmu [Conceptual dimension of dialogism philosophy]. *Visnyk NTUU "KPI". Filosofiiia. Psykholohiia. Pedahohika*, 1 (25), 32-35. (In Ukrainian).
8. Kopets L. V., Hordiienko V. I. (2012). Dialohichni komunikatyvni praktyky ta yikhonii evrystychnyi potentsial: rezultaty doslidzhennia [Dialogic communicative practices and their heuristic potential: research results]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Pedahohichni, psykholohichni nauky ta sotsialna robota*, 136, 53-58. (In Ukrainian).
9. Krymskyi S. B. (2002). *Pravda* [Truth]. In *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk: entsyklopediia*; V. I. Shynkaruk (Ed.). Kyiv : Abrys, 2002, 506-507. (In Ukrainian).
10. Kutsepal S. V. (2012). Komunikatsiia ta dialoh u konteksti osvityvnykh vyklykiv suchasnosti [Communication and dialogue in the context of modern educational challenges]. *Hileia*, 66, 531-534.
11. Riker P. (2000). *Sam yak inshyi* [Self as Other]. Kyiv : Dukh i Litera. (In Ukrainian).
12. Sliusar V. M. *Apel, Karl-Otto* [Apel, Karl-Otto]. In *Velyka ukrainska entsyklopediia*. URL: [https://vue.gov.ua/Apel, Karl-Otto](https://vue.gov.ua/Apel,%20Karl-Otto) (last accessed: 28.03.2023). (In Ukrainian).
13. Sternichuk V. B. (2012). Teoriia dialohizmu: filosofsko-empyrychnyi vymir [Theory of dialogism: philosophical and empirical dimension]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Literaturoznavstvo*, 13 (238), 118-122. (In Ukrainian).
14. Trebin M. P., Chernyshova T. O. (2021). Borotba za svidomist liudei v epokhu postpravdy [The struggle for people's consciousness in the post-truth era]. *Visnyk NIU imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiiia, filosofiiia prava, politolohiia, sotsiolohiia*, 3 (50), 153-171. URL: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.50.235224> last accessed:09.03.2023). (In Ukrainian).
15. Drotianko L. H., Abysova M. A., Poda T. A., Ordenov S. S. (2020). *Filosofiiia dialohu v komunikatyvnykh praktykakh informatsiinoho suspilstva* [Philosophy of dialogue in communicative practices of the information society]. In *Sotsialni komunikatsii informatsiinoho suspilstva: teoretychni ta prykladni aspekty*; A. H. Hudmaniana, S. M. Yahodzinskoho. (Eds.). Kyiv: Talkom, 8-27. (In Ukrainian).
16. Shashkova L. O., Zlochevska M. V. (2011). Dialohichni vymir humanitarnoho znannia [Dialogic dimension of humanitarian knowledge]. Monohrafiia. Kyiv : Vydavnychiy dim "Profesional". (In Ukrainian).
17. Shoria T. H. (2020). Postpravda yak realnist devalvovanoi kultury v epokhu kryzy suchasnoi demokratii [Post-truth as a reality of devalued culture in the era of crisis of

modern democracy.]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetutu. Serii: Filosofiia. Kulturolohiia*, 1, 114-121. (In Ukrainian).

18. Iauss H. R. (2002). *Estetychnyi dosvid i literaturna hermenevtyka*. [Aesthetic experience and literary hermeneutics]. In *Slovo. Znak. Dyskurs: Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st.*; M. Zubrytskoi (Ed.). Lviv : Litopys. 368-401. (In Ukrainian).

19. Camacho J. M. M. (2017). La erade la posverdad, la posveracidad y la charlataneria [The era of post-truth, post-truth and quackery]. *Palabra*. Febrero. 648. 56-59. (In Spanish).

20. Keyes R. (2004). *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*. New York : St. Martin's Press.

21. *Post-truth*. (2023). Oxford Learner's Dictionaries. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/post-truth?q=post-truth> (last accessed: 12.02.2023).

22. Viner K. (2016). How technology disrupted the truth. *The Guardian*, 12 Jul, 2016. URL: <https://www.theguardian.com/media/2016/jul/12/how-technology-disrupted-the-truth> (last accessed: 28.03.2023).

23. Word of the Year 2016. URL: <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/> (дата звернення: 11.01.2023).

24. Yakovleva O., Slyusar V., Kushnir O., Sabovchuk A. (2021). New trends in scientific and technological revolution (STR) and transformation of science and education systems in the paradigm of sustainable development. *E3S Web of Conferences*. 2021. № 277 URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202127706006> (last accessed: 17.03.2023).

Receive: April 4, 2023
Accepted: April 25, 2023

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philosophical Sciences. Vol. 1(93)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філософські науки. Вип. 1(93)

ISSN: 2663-7650 (Print)

ISSN: 2786-6378 (Online)

УДК 130:165.191:316.454.3:659.1

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(93).2023.41-49

MYTH-MAKING AND SOCIAL SUGGESTION IN MODERN ADVERTISING: WORLDVIEW-COMMUNICATIVE ASPECT

M. A. Kozlovets,* O. I. Androsovc, L. V. Horokhova,*** M. O. Oksytovych******

The article examines viral advertising as a modern socio-cultural life phenomenon. Virality is analyzed as a special social and communicative process based on the inner motivation (to share the received emotion, comment, criticize, upload and distribute certain content). It is noted that the viral advertising phenomenon expresses the assertion of trust, because it contains the expectation that the recipient of the advertising message will express the same emotions as the sender. As well as focus on the recipient as a carrier of "tablet consciousness" and "clip thinking". The possibility of determining the rational grounds for the virality of the advertising message in modern social communication is denied. The specifics of the viral advertising phenomenon manifestation in "information noise" of the daily life of contemporaries are revealed. The peculiarity of viral advertising is that the recipient perceives it not as an advertising message, (although it retains its content and focus on motivation – to buy goods, order a service, vote for a candidate, support the idea, empathize with the value), but as any emotionally colored informational message. Viral advertising is a modern myth that appeals to the ease and simplicity of achieving results. An important aspect of the viral advertising manifestation is its emphasis on the inner, psycho-emotional functional component of human life in a situation of limited direct communication, which is observed, for example, during the Covid-19 pandemic.

Key words: *Mythmaking, Mythologizing, Communication, Advertising, Symbolic Exchange and Production, New Media, Simulacrum, Media Reality.*

* Doctor of Sciences (Phylosophy), Professor, Professor of the Departament of Phylosophy and Political Science (Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine)

E-mail: mykola.kozlovets@ukr.net ,

ORCID : 000-0002-5242-912X

** PhD in Philosophy, Associate Professor of Associate Professor of the Department of Journalism, Advertising and PR (Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine)

E-mail: sv.olena15@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1689-4024>

*** PhD in Philosophy, Associate Professor (Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine)

_glv@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5114-523X>

**** Candidate of Philosophical Sciences, Head of the Department of Psychology and Social Welfare (Zhytomyr Polytechnic State University, Ukraine)

oksiutovych.maryna@ztu.edu.ua

ORCID : <https://orcid.org/0000-0001-8574-4268>

МІФОТВОРЧІСТЬ І СОЦІАЛЬНЕ НАВІЮВАННЯ В СУЧАСНІЙ РЕКЛАМІ: СВІТОГЛЯДНО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

М. А. Козловець, О. І. Андросович, Л. В. Горохова, М. О. Оксютович

У статті досліджується вірусна реклама як феномен сучасного соціокультурного життя. Вірусність аналізується як особливий соціально-комунікативний процес, заснований на внутрішній мотивації (ділитися отриманими емоціями, коментувати, критикувати, завантажувати та поширювати певний контент). Зазначається, що феномен вірусної реклами виражає твердження про довіру, оскільки містить очікування, що одержувач рекламного повідомлення висловить ті ж емоції, що й відправник. А також орієнтація на реципієнта як носія "планшетної свідомості" та "кліпового мислення". Заперечується можливість визначення раціональних підстав вірусності рекламного повідомлення в сучасній соціальній комунікації. Розкрито специфіку прояву феномену вірусної реклами в "інформаційному шумі" повсякденного життя сучасників. Особливістю вірусної реклами є те, що одержувач сприймає її не як рекламне повідомлення (хоча вона зберігає зміст і спрямованість на мотивацію – купити товар, замовити послугу, проголосувати за кандидата, підтримати ідею, співпережити цінності), а як будь-яке емоційно забарвлене інформаційне повідомлення. Вірусна реклама – це сучасний міф, який закликає до легкості та простоти досягнення результату. Важливим аспектом прояву вірусної реклами є акцент на її внутрішній, психоемоційній функціональній складовій людського життя в ситуації обмеженої прямої комунікації, яка спостерігалася, наприклад, під час пандемії COVID-19 та російсько-української війни.

Ключові слова: міфотворчість, міфологізація, комунікація, реклама, символічний обмін та виробництво, нові медіа, симулякр, медіареальність.

Introduction of the issue. Modern globalization processes, the establishment of multi-channel dissemination of information, increasing its flows, the technological revolution (Industry 4.0) and digitalization have revealed the ineffectiveness of various forms of advertising content (e.g., advertising in print media, flyers). In the socio-humanitarian sciences, a discussion has begun about the "death of advertising", i.e. a significant reduction in advertising space in the quantitative and qualitative expression of traditional forms of advertising and their replacement by new ones. At the same time, there is a tendency to expand the advertising space in the local dimension (especially in the urban socio-cultural space), the totalization of the advertising substrate in the virtual space. Globalization processes, which significantly affect economic interaction between countries, intensify the competition that takes place not only between national and regional companies, but also with the

involvement of similar companies from other countries and multinational corporations.

The outline of unresolved issues brought up in the article. In such circumstances, advertising plays an increasingly significant role as a means to promote products in the market of goods and services. However, the current stage of social development, marked by the advancement of information technology and the emergence of information and network societies, is also characterized by the overwhelming prevalence of information noise in the information space. The latter fixes the availability of a significant amount of information, which makes it impossible to adequately select the necessary for the requests of recipients. This is especially true of advertising messages. There is a dichotomy: increasing the volume of advertising messages in the information space leads to simplification of its production and, consequently, reduction of resources spent, availability of technology by non-professionals

(deprofessionalization), and the growing need for high-quality advertising content, the emergence of new services in this area (professionalization). At the same time, both of these tendencies are not so much in conflict with each other as in a state of dialectical struggle, as a result of which new forms appear, while maintaining the essential characteristics of advertising.

Analysis of recent research and publication from which the solution to this problem was initiated. The phenomenon of virality in the advertising and information space was meaningfully described in the 90s of the twentieth century in the works of Douglas Rushkoff [1], Jonah Berge [2], to date, it has not acquired systematic research, moreover, scientific studies were limited primarily to a specific subject field of individual sciences. The need for its analysis in the philosophical plane, as well as in the interdisciplinary plane in accordance with the requirements of post-classical science actualizes due to the total spread of this phenomenon in social life. In recent years, Jesús Segarra-Saavedra and Tatiana Hidalgo-Mari have conducted quantitative and qualitative comparative analysis of interactions and visualizations to study the involvement and scale of online audiovisual advertising, content analysis to identify compositional and narrative elements which contribute to its virality, based on advertising messages in the Spanish-speaking segment of YouTube [3]. Łukasz P. Wojciechowski and Zdenko Mago found out the specifics of the connection between viral advertising as a component of guerrilla marketing and digital games at the intersection of the real world [4]. Jeff Hemsley conducted research examining the correlation between the proliferation of social networks and the information circulating within them. By analyzing viral information events signatures, which depict the fluctuating rate of sharing a particular message over time, Hemsley explored the dynamics between social

networks' growth and the dissemination of information within them [5], and Shu-Chuan Chu investigated potential link between Facebook group participation and responses to viral advertising [6]. Itai Himelboim and Guy J. Golan analyzed viral advertising from the network paradigm [7]. Phenomenological approach to the analysis of this socio-cultural phenomenon hasn't been applied.

The aim of the study is to determine the main features of viral advertising manifestation as a socio-cultural phenomenon and a component of modern information space.

Discussion and results. Modern scientific discourse discusses the question of whether modern types and forms of advertising meet the content of this definition. The problem is the presence of a certain set of this concept, the narrowing of its content in the subject field of certain sciences, the emphasis on certain aspects (e.g., commercial or cultural) and ignoring others. An attempt to make a definition based on the analysis of attempts to interpret it in the scientific and educational literature of the late twentieth century was made by J. Richards and K. Curran. In particular, they interpret this concept as paid impersonal communication from a specific sponsor, which uses the media to persuade or influence the audience [8:64]. But the dynamic change of advertising content leads to a rethinking of some of its statements. In our study, we will use the following interpretation: "Advertising" is a communicative activity of an incentive nature, which aims to draw attention to the object of advertising for mutual exchange.

The use of social networks as a means of mass communication has reached a global scale (according to the Digital 2021 Global Statshot Report, which regularly publishes "datareportal", the number of active social media users was 4.55 billion in October 2021, and 400 million a year, or more than 1 million

daily) [9]. This, firstly, contributed to the mass acquisition of targeted advertising, and, secondly, to increase opportunities for viral advertising. Today, many companies use social media accounts alongside websites to establish contact with consumers on the one hand, and to run viral campaigns on the other. Viral advertising is understood as a type of advertising that is distributed primarily by the recipients themselves, to which it was originally directed. Viral advertising appears both as a component of commercial activity and as a phenomenon of socio-cultural life. We focus on the second. Indeed, viral advertising has been introduced as a marketing tool aimed at finding effective distribution of an advertising product by interested consumers. But we agree with J. Segarra-Saavedra and T. Hidalgo-Mari, over the years we have found that virality has overcome barriers to marketing and commercial communication and has become a key trend that recognizes the audiovisual content of the network [3:52]. Jeff Hemsley also points out that virality is a social process [5]. Viral advertising contains images that, firstly, establish emotional contact with the recipient, and secondly, encourages him to act - to share the emotion, comment, criticize, upload and distribute this content. At the time of Douglas Rushkoff's first description of the phenomenon of virality in the information space, there was no mass introduction of social networking technologies as a delocalized means of communication, and therefore forms of mass distribution were only considered as one of the prospects.

Viral advertising differs from other types in that it is distributed by the recipients themselves, the recipients of information. The latter are the bearers of "tablet consciousness" and clip thinking, which in their lives are focused not on acquiring knowledge, but on the permanent consumption of information, which for them loses relevance in the short term [10:155]. There are other

sources of assertion of the totality of the spread of viral advertising as a social phenomenon. In particular, attention is focused on the content of such advertising messages, which affects the psycho-emotional component of the recipient, causing emotions of compassion, joy and curiosity due to its scandal, provocative content, etc. At the same time, we pay attention to the nature of such communication between its subjects. A significant increase in the number of communicative connections, the ineffectiveness of traditional criteria for assessing the veracity of information, the spread of fakes actualizes in humanity the search for existential foundations of interpersonal interaction.

The phenomenon of viral advertising expresses the assertion of trust, because it contains the expectation that the recipient of the advertising message will express the same emotions as the sender. "Other" in this situation is assessed as trusting "Friend", which is an antinomy of "Foe". And given that one viral advertising message can reach an audience of more than a million people, a virtual mega-social network of trusting "Friend" is being created. The phenomenal manifestation of viral advertising is the recipient's willingness to accept the message, because he trusts the source of its receipt and enters into a communication relationship with it at the most convenient time (for example, browsing stories on social networks, checking e-mail).

Another notable trend is the shift away from the impersonal nature of advertising messages that appeal to a mass of anonymous potential consumers based on a uniform approach. Such advertising messages are typically short-term, with their temporal dimension limited to a single purchase. While personalized address has always existed in the history of advertising, the increasing number of advertising messages in the information space emphasizes the importance for advertisers to employ methods that

assume the message will be received by the intended recipient, who will then respond to it. This encourages advertisers to establish one-on-one relationships characterized by long-term prospects and trust, with a focus on truly understanding the client. Companies need to comprehend the needs and preferences of those who have purchased or are likely to purchase their goods and/or services [11].

Viral advertising is much cheaper by reducing the cost of resources for distribution, but there is not enough rational reason to determine whether a particular advertising product will be "viral" [12]. This is due to the fact that the main factor in the acquisition of virality are emotions (laughter, empathy, concern, fear, etc.). The network society, i.e. the society characterized by network forms of social structure, became the basis for the formation of favorable media reality for this purpose. It allows all types of communication exchanges. This became possible primarily with the advent of digital forms of information. One of the tools for establishing a network society has become the technology of social networks, which allows, first, to unite in interest groups in a global perspective, as well as publicly discuss specific facts, events, disseminate relevant content. It is this technology that has led to the establishment of a qualitatively new trend in advertising - dialogue. If until recently this possibility was technologically limited, and therefore resource-intensive and inefficient (for example, to conduct a telephone survey or advertise a mailing address and hire staff to process correspondence), then a significant increase in Internet users and almost the same scale of social networks significantly cheaper. Consumers themselves initiate the discussion, conduct it, entrusting the customer with advertising mainly the function of moderation.

The most successful advertising messages, which are characterized by

virality, are, firstly, funny and hilarious (jokes, antics), and secondly, those that contain shock, horror, fear. Let's agree with Ł. P. Wojciechowski and Z. Mago that the negative aspect of viral marketing is the loss of control after the publication of the message, so the advertiser cannot prevent the message against him in the form of negative advertising [4:441]. On the one hand, such advertising achieves its goal - mass distribution among potential consumers, and on the other - emphasis on form, the emotional component can lead to either ignoring the motivational component present in each advertising message, turning it into information, or anti-advertising (advertising message, which has the opposite incentive effect - to refuse to buy, order, vote, etc.). This points to the irrational nature of viral advertising as a social phenomenon, which can be destructive, but traditional means of social control are ineffective.

Today's mass media and advertising are becoming a powerful source of influence on people's ideas, views on well-known and described events, phenomena, well-known public or political figures, and so on. Under such conditions, advertising becomes a tool of myth-making. Unlike the archaic myth, which arose due to the lack of awareness of ancient people about the world, the latest myth serves another: it often becomes a means of entertainment. This myth uses the human desire for novelty, as if inviting to play and distort knowledge, cultural values. In other words, such artistic myths (mythologems) give rise to "simulacra" and "simulation" (J. Baudrillard).

Myth does not contain only irrational constructs, fictions, random images and plots, it forms its own reality, in which the life of the individual is intertwined with a complex of his experiences, fears, expectations, hopes and, of course, interest. It is important that the myth forms a reality in which its dimensions, such as simple and time ineffective, are abstract.

Based on our previous research, we have demonstrated that we perceive the myth in advertising as a simulacrum, representing a phenomenon of "life simulation." In a lifestyle saturated with numerous information streams, individuals are often unable to genuinely experience emotions, feelings, and authentic encounters. As a result, the deficiency of these real experiences is compensated through an abundance of imaginative and fictional elements, akin to a riot of fantasy. In other words, we are faced with the imitation of life, rather than the very process of active, eventful life and this becomes a problem, a challenge of modern life [13:81-82]. As for viral advertising, it itself is the latest myth. It is an illusory impression that it is enough for an advertiser to shoot an interesting video or create a bright page on a website, post on social networks and ready-made content will influence the consumer, encouraging him to share information with his friends, acquaintances and relatives. Currently, scientists are trying to develop analytical tools to measure the effect of virality in advertising, which gives rational grounds for success or failure of its dissemination, in particular Jonah Berge identified a number of principles of virality, including social capital, triggers, emotions, society, practical value and history [2]. However, a universal system has yet to be discovered, as the same triggers employed in different advertising campaigns can yield contrasting outcomes. As emphasized by Shu-Chuan Chu, the effectiveness of viral advertising cannot be solely determined by the intention to share it; additional factors such as the level of engagement with viral advertising and the nature of discussions surrounding it (positive or negative) also play significant roles. [6, p. 40]. It depends not only on the socio-cultural environment in a particular historical society, but also on the state of mass consciousness, its mental features, i.e. the ability to provoke a similar reaction to various incentives. It is also

associated with a large number of factors (national, cultural, mental, etc.).

Therefore, advertising messages that are distributed in electronic media and offer the consumer to master the technology of viral advertising, is an advertising myth. This is due to the fact that the latest myth of "viral advertising" explains: anyone can easily, following the proposed rules to develop advertising and it will go viral. This myth appeals to the ease and simplicity of achieving the result, to the individual as a carrier of "tablet consciousness". The cult of lightness encompasses one of the fundamental aspects of life, emphasizing the promotion of the ideal of "complete relief." Its essence lies in the focus on minimizing effort and maximizing enjoyment, physical pleasure, and convenience. This ideology shapes the primary directions of scientific and technological advancements, their commercialization, and the cultivation of a sense of accessibility. Within the realm of "tablet consciousness," a characteristic feature of the cult of lightness is the perception of information as easily accessible and the ability to swiftly establish communicative connections. In this context, a consumer-oriented attitude towards information predominates, leading to the consumption of advertising content for the sake of information itself. This creates a dependency characterized by the constant, unfiltered, non-selective reception of information, primarily for entertainment purposes [10:154].

The tool of socio-cultural impact of viral advertising on the recipient is a surprise. As noted, every day the recipient is in the space of information noise, receiving thousands of advertising messages. The growing role of social networks in receiving informational messages, many of which are not the media but other users, has led to a reduction in the time spent reading the content of one message. In this way, much of the message is perceived unconsciously or not at all. In this

situation, advertisers seek to move away from traditional forms of advertising or broadcasting methods [14]. The effect of surprise in viral advertising is realized as a combination of incompatible, which causes a certain emotional effect, its function is not so much to attract attention as to stimulate the sharing of messages. This functional purpose allows us to consider viral advertising not so much as marketing communication, but as a social phenomenon, focusing primarily on its socio-cultural component, and then only on commercial.

An important aspect of the manifestation of viral advertising is the emphasis on its psycho-emotional functional component in a situation of limited direct communication, which is observed during the Covid-19 pandemic. The peculiarity of viral advertising is the perception of its recipient not as an advertising message (although it retains its content and focus on motivation - to buy goods, order a service, vote for a candidate, support the idea, empathize with the value), but as any information, only emotionally colored. Positive emotions stimulate the desire to share this message.

Thus, viral advertising is a phenomenon that manifests itself, on the one hand, as catharsis, or rather cleansing from the significant impact of information on the individual recipient (often destructive - criminal news, disasters, discussions of socio-economic issues, etc.). On the other hand, there is a way to create a network of permanent communication with a group of people important to the recipient, as an alternative to information noise. A feature of such networks is the active role of each participant in the search for information. People find content they want to share with others, and the latter express a desire to share with others. In this process, content can reach new people who may find it interesting or attractive enough to create a new link on the web that will connect them to the

source of information [5]. Simultaneously, it is rare for social media content to be confined to a single platform, as it often attains viral status through integration and distribution across various platforms. Individuals actively share content by disseminating links through multiple channels, contributing to its widespread reach and popularity [7]. Reducing the ability to communicate directly during a pandemic required replacing this form with others, some of which did not fully reflect the communication process. The very spread of viral advertising involves the emotional message transmission, which establishes, not long, but through the regular repetition of such actions relatively stable communicative relationships.

Conclusions and prospects of research. The use of social networks as a medium for mass communication has attained global significance, thereby expanding the possibilities for viral advertising. This global reach has opened up new avenues for advertisers to leverage the power of social networks in spreading their advertising messages rapidly and extensively. The latter is interpreted as a type of advertising, which is distributed primarily by the recipients themselves, to which it was originally directed, and becomes a phenomenon of socio-cultural life. Virality is also a current trend in the dissemination of information, which is established as a special social process based on the internal motivation to share the emotion, comment, criticize, upload and distribute certain content. Such recipients are carriers of "tablet consciousness" and clip thinking, who in their lives are focused not on acquiring knowledge, but on the permanent consumption of information that loses relevance for them in the short term. The phenomenon of viral advertising expresses the trust orientation assertion, as it contains the expectation that recipient of the advertising message will express the same emotions as the

addressee, "Other" in this situation is assessed as trusting "Friend". The phenomenon of viral advertising is characterized by a departure from the impersonality of the advertising messages transmission to "one-on-one" relationship establishment. Network society, reloading the recipient with advertising messages and the creation of information noise have become basic for the formation of favorable for approval media reality, in which there is a

totalization of viral advertising. Viral advertising also emerges as a modern myth that appeals to the ease and simplicity of achieving results. There is not enough rational reason to determine whether a particular advertising message will go viral. The importance of viral advertising during Covid-19 pandemic is being significantly updated in the context of limiting traditional forms of communication.

LITERATURE

1. Rushkoff D. *Media Virus! Hidden Agendas in Popular Culture*; 7th Printing edition. New York: Ballantine Books, 1995. 3684 p.
2. Berge J. *Contagious: Why Things Catch On* Paperback. New York: Simon & Schuster, 2016. 256 p.
3. Segarra-Saavedra J., Hidalgo-Mari T. Viralidad e interacción. Análisis del engagement de los diez anuncios más vistos en YouTube en España en 2016. *Revista ICONO 14. Revista Científica De Comunicación Y Tecnologías Emergentes*, 2018. № 16 (1). P. 47 – 71. <https://doi.org/10.7195/ri14.v16i1.1069> (дата звернення: 26.02.2023).
4. Wojciechowski L. P., Mago Z. Advertainment - the relation between guerrilla marketing and digital games. *Marketing Identity*. 2017. № 11. P. 437-447.
5. Hemsley J. Studying the viral growth of a connective action network using information event signatures. *First Monday*, 2016. № 21 (8). URL: <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/6650/5598> (дата звернення: 12.02.2023).
6. Shu-Chuan Chu Viral Advertising in Social Media. *Journal of Interactive Advertising*. 2011. № 12:1, P. 30–43. URL: <https://doi.org/10.1080/15252019.2011.10722189> (дата звернення: 05.03.2023).
7. Himelboim I., Golan G. J. A Social Networks Approach to Viral Advertising: The Role of Primary, Contextual, and Low Influencers. *Social Media + Society*. April 2019. doi:10.1177/2056305119847516.
8. Richards J. I., Curran C. M. Oracles on "Advertising": Searching for a Definition. *Journal of Advertising*. 2002. № 31 (2). 63 – 77.
9. Kemp S. 2021Digital 2021: globaloverviewreport. 21 october 2021: URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-october-global-statshot> (дата звернення: 26.02.2023).
10. Slyusar V. M., Koval V. O. Advertising in the modern urban space: a socio-philosophical analysis. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences*. 2020. № 2 (88). 146-156. URL: [https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2\(88\).2020.146-156](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(88).2020.146-156) (дата звернення: 17.03.2023).
11. O'Barr W. M. What Is Advertising? *Advertising & Society Review*. 2015. № 16 (3). URL: <http://doi.org/10.1353/asr.2015.0019> (дата звернення: 04.02.2023).
12. Slyusar, V. M., Shkil, L. L., Slyusar, M. V. Substantive approach to the definition of "advertising": philosophical and communicative aspect. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences*. 2021. № 9 (86). 103 – 112. URL: [https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2\(90\).2021.103-112](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(90).2021.103-112) (дата звернення: 26.02.2023).
13. Slyusar M. V. Міфічне та міфізація в медіа просторі і рекламі: теоретико-методологічні проблеми. *Українська полоністика*. 2018. № 15. С. 76 – 84.

14. Slyusar V., Kozlovets M., Horokhova L., Chaplinska O. Phenomenon of targeted advertising in postpanoptic society. *Humanities Studies: Collection of Scientific Papers*. 2021. № 8 (85). P. 48 – 56. URL: <https://doi.org/10.26661/hst-2021-8-85-05> (дата звернення: 09.02.2023).

REFERENCES (TRANSLATED&TRANSLITERATED)

1. Rushkoff, D. (1995). Media Virus! Hidden Agendas in Popular Culture.
2. Berge, J. (2016). Contagious: Why Things Catch On Paperback.
3. Segarra-Saavedra, J., Hidalgo-Mari, T. (2018). Viralidad e interacción. Análisis del engagement de los diez anuncios más vistos en YouTube en España en 2016. *Revista ICONO 14. Revista Científica De Comunicación Y Tecnologías Emergentes*, 16 (1), 47-71. URL: <https://doi.org/10.7195/ri14.v16i1.1069> (last accessed: 26.02.2023).
4. Wojciechowski, L. P., Mago, Z. (2017). Advertainment - the relation between guerrilla marketing and digital games. *Marketing Identity*. № 11. P. 437-447.
5. Hemsley, J. (2016). Studying the viral growth of a connective action network using information event signatures. *First Monday*, № 21 (8). URL: <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/6650/5598> (last accessed: 12.02.2023).
6. Shu-Chuan Chu (2011). Viral Advertising in Social Media. *Journal of Interactive Advertising*. №12:1, 30-43. URL: <https://doi.org/10.1080/15252019.2011.10722189> (last accessed: 05.03.2023).
7. Himelboim I, Golan G. J. (2019). A Social Networks Approach to Viral Advertising: The Role of Primary, Contextual, and Low Influencers. *Social Media + Society*. April 2019. doi:10.1177/2056305119847516.
8. Richards, J. I., Curran, C. M. (2002). Oracles on "Advertising": Searching for a Definition. *Journal of Advertising*. № 31 (2). P. 63 – 77.
9. Kemp, S. (2021). 2021Digital 2021: globaloverviewreport. 21 october 2021: URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-october-global-statshot> (last accessed: 26.02.2023).
10. Slyusar, V. M., Koval, V. O. (2020). Advertising in the modern urban space: a socio-philosophical analysis. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences*. № 2 (88). P. 146-156. URL: [https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2\(88\).2020.146-156](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(88).2020.146-156)
11. O'Barr, W. M. (2015). What Is Advertising? *Advertising & Society Review*. № 16 (3). URL: <http://doi.org/10.1353/asr.2015.0019> (last accessed: 04.02.2023).
12. Slyusar, V. M., Shkil, L. L., Slyusar, M. V. (2021). Substantive approach to the definition of "advertising": philosophical and communicative aspect. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences*. 9 (86). 103-112. URL: [https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2\(90\).2021.103-112](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(90).2021.103-112) (last accessed: 26.02.2023).
13. Slyusar, M. V. (2018). Mifichne ta mifizatsiia v media prostori i reklami: teoretyko-metodolohichni problem [Mythic and mythification in media space and advertising: theoretical and methodological problems]. *Ukrainska polonistyka*. №15. P. 76-84. (In Ukrainian).
14. Slyusar, V., Kozlovets, M., Horokhova, L., Chaplinska, O. (2021). Phenomenon of targeted advertising in postpanoptic society. *Humanities Studies: Collection of Scientific Papers*. № 8 (85). P. 48 – 56. URL: <https://doi.org/10.26661/hst-2021-8-85-05> (last accessed: 09.02.2023).

Receive: April 1, 2023
Accepted: May 15, 2023

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philosophical Sciences. Vol. 1(93)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філософські науки. Вип. 1(93)

ISSN: 2663-7650 (Print)

ISSN: 2786-6378 (Online)

UDC 130:261:355.4:2-18:316.4

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(93).2023.50-61

ESCHATOLOGICAL CHALLENGES OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: NUCLEAR APOCALYPSE AS A SOCIAL THREAT

I. K. Vitiuk*

The biggest military conflict of the 21st century is the war in the center of Europe between Russia and Ukraine. Because of it, the world is facing a real threat of nuclear war. Russia has turned to threats of using nuclear weapons. This factor, along with a number of others, raised the question of the effectiveness of the system of collective security in the world. The article is aimed at researching the challenges of the highest level of danger that the whole world is facing during the Russian-Ukrainian war. The purpose of the article is to analyze the eschatological challenges of the Russian-Ukrainian war, assess the nuclear threat to the world, and find answers to questions about the probability of a nuclear apocalypse because of the Russian-Ukrainian war. Challenges of the Russian-Ukrainian war, which can threaten global catastrophes, are considered eschatological in this article. Although eschatology arises within religion as a study of the final fate of the world and humanity, with the development of technologies capable of contributing to a man-made "apocalypse", the idea of the probability of the "end of the world" goes far beyond religion.

Based on a comparative analysis, a study of the eschatological challenges that Russia poses to the world public has been carried out. It is stated in the article that eschatological narratives either relayed by mass media, in the form of propaganda or under the influence of the general trend of alarmism, are a means of informational and psychological warfare, which is used to destabilize the socio-political situation in the world. Among the challenges capable of causing a nuclear apocalypse, the following ones were outlined: the threat of nuclear war using nuclear blackmail technology; arms race; nuclear terrorism; the threat of an increase in the number of states with nuclear status; the threat of the beginning of the Third World War. The threat of using biological or chemical weapons, which is often voiced by Russian propagandists, is also highlighted. In the conclusions to the article, it is indicated that the way of preventing the outlined threats of a nuclear apocalypse should be victory of Ukraine over Russia with the subsequent deprivation of Russia's nuclear status.

Key words: *Eschatology, Nuclear Weapons, Nuclear Blackmail, Nuclear Terrorism, Nuclear Apocalypse, War.*

*Ірина Костянтинівна Вітюк, кандидат філософських наук, доцент (Державний університет "Житомирська політехніка", Україна) / Iryna Vitiuk, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Philosophical and Historical Studies and Mass Communications (Zhytomyr Polytechnic State University, Ukraine)

email: irenevik@i.ua

ORCID: 0000-0002-2998-6323

ЕСХАТОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ЯДЕРНИЙ АПОКАЛІПСИС ЯК СОЦІАЛЬНА ЗАГРОЗА

І. К. Вітюк

Найбільший військовий конфлікт XXI століття – війна в центрі Європи між Росією і Україною. Вона поставила світ перед реальною загрозою ядерної війни. Росія звернулася до погроз використання ядерної зброї. І цей чинник, разом із низкою інших, підняв питання про ефективність системи колективної безпеки у світі. Пропонована стаття спрямована на дослідження викликів найвищого рівня небезпеки, які виникають під час російсько-української війни перед усім світом. Метою статті є аналіз есхатологічних викликів російсько-української війни, оцінки ядерної загрози для світу, пошук відповідей на питання про ймовірність ядерного апокаліпсису в результаті російсько-української війни. Виклики російсько-української війни, які здатні загрожувати катастрофами світового масштабу, у цій статті розглядаються як есхатологічні. Есхатологія хоча й виникає у межах релігії як вчення про кінцеву долю світу і людства, із розвитком технологій, здатних сприяти "апокаліпсису" рукотворному, ідея ймовірності "кінця світу" виходить далеко за межі релігії.

На основі порівняльного аналізу здійснено дослідження есхатологічних викликів, перед якими Росія ставить світову громадськість. У статті вказано, що есхатологічні наративи, які ретранслюються ЗМІ, чи у формі пропаганди, чи під впливом загальної тенденції алармізму, є засобом інформаційної та психологічної війни, який використовується для дестабілізації соціально-політичної ситуації у світі. Серед викликів, здатних спричинити ядерний апокаліпсис, було виділено: загрозу ядерної війни із використанням технології ядерного шантажу; гонку озброєнь; ядерний тероризм; загрозу збільшення чисельності держав із ядерним статусом; загрозу початку Третьої світової війни. Виділено також загрозу використання біологічної чи хімічної зброї, яка часто лунає від російських пропагандистів. У висновках до статті вказано, що шляхом попередження окреслених загроз ядерного апокаліпсису має стати перемога України над Росією із подальшим позбавленням Росії ядерного статусу.

Ключові слова: есхатологія, ядерна зброя, ядерний шантаж, ядерний тероризм, ядерний апокаліпсис, війна.

Introduction of the issue. The war waged by Russia against Ukraine became the largest military conflict of the 21st century. The full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine on February 24, 2022 opened a brand new page in the history of wars, because the world faced a real threat of nuclear war. The aggressor country, unable to achieve military goals on the battlefield, turned to threats of using nuclear weapons. This factor, along with a number of others, raised the question of the effectiveness of the system of collective security in the world. The activities of the UN and other international organizations indicate a crisis in the system of collective security, especially after the UN refused to classify Russia's actions in Ukraine as genocide against Ukrainians. Most experts and scientists fully understand that the UN, in the form in which it has existed since the Second World War, needs to be reformed. Russia, having declared itself

the successor of the USSR as a member in the UN, in the Security Council of this organization, makes the effective operation of the organization impossible, since, being a de facto aggressor and a party to the conflict, de jure occupies the place of a peacemaker. Moreover, its actions as a member of the UN are aimed at achieving its own goals, and not at maintaining peace. For a long time after the collapse of the USSR, the image of the "second army of the world" created by means of propaganda in the Russian mass media kept in fear those countries that were at the opposite pole since the Cold War – the countries of the "collective west", and the rest of the world. This is how Russia gained the reputation of a country that is feared, against which no one will oppose, against which no one can stand in a military confrontation. Russia's status of a nuclear state is a strong argument in favor of this mythology. Lack of Russia's

victory on the battlefield causes the situation that from time to time, with varying intensity, we hear from Russian officials and propagandists a narrative about the possibility of Russia using nuclear weapons against Ukraine or other countries that most actively support Ukraine. This very Russia's persistent return of the issue of the nuclear threat to the context of the discourse of maintaining global security can rightfully be considered the most serious challenge of our time.

Therefore, the article is aimed at researching the challenges of the highest level of danger that arise during the Russian-Ukrainian war before the whole world. It helps to determine the extent of threats to countries that directly border Russia, countries that support Ukraine in confrontation with it, as well as to develop strategies to avoid a nuclear apocalypse and preserve the existence of life on earth in general.

The purpose of the research is to analyze the eschatological challenges of the Russian-Ukrainian war, assess the nuclear threat to the world, and find answers to questions about the probability of a nuclear apocalypse as a result of the Russian-Ukrainian war.

Discussion and results. Among the numerous challenges of the Russian-Ukrainian war, the most large-scale and threatening are those ones that are found in the world's media resources and threaten the stability of the entire world. In this article, they are outlined by the term "eschatological challenges", by which we mean threats capable of causing catastrophic consequences for humanity, a real apocalypse at the global level of the planet's existence.

Threats of a planetary scale that may arise in the course of the Russian-Ukrainian war are considered in this article in their eschatological context. Eschatology - (Gr. εσχατολογία ← d.-Gr. ἔσχατος "ultimate, last" and λόγος "word; knowledge") – a religious teaching about the ultimate fate of man, humanity and the world [1: 140]. Eschatology arises

within religion as part of a doctrine at a time when the threat to the existence of humanity was thought to be potentially possible only in a supernatural way. With the development of technologies that can contribute to a man-made "apocalypse", the idea of the possibility of the "end of the world" goes far beyond religion. Eschatological ideas are especially relevant in connection with events that may one way or another threaten the existence of the entire world, such as Covid-19 or the Russian-Ukrainian war. Therefore, in our opinion, consideration of the nuclear threat to the existence of humanity is quite possible within the framework of the analysis of eschatological factors of the modern world.

Challenge one: the threat of *nuclear war*. The introduction of constant threats to use nuclear weapons by the President of Russia into the global geopolitical discourse brings humanity back to the long-known axiom: a nuclear war cannot be won. World leaders from the highest podiums announced that [2]. However, the "nuclear narrative" continues to be a leading one in the list of means for Russia to achieve its military goals in Ukraine. Although nuclear weapons have been the most lethal to mankind for more than eighty years, in international politics they have been considered primarily as a weapon of deterrence. For military purposes, nuclear weapons were used only once in history: in 1945 in Japan.

Among the technologies of "rattling" nuclear weapons, Russia widely uses *direct nuclear blackmail*. Note that nuclear war is possible only between countries possessing nuclear weapons. As of 2022, the existence of a "nuclear club" consisting of eight states has been officially recognized: the USA, Russia, Great Britain, France, the People's Republic of China, India, Pakistan, and the DPRK [3]. The presence of nuclear weapons in Israel, as well as the potential possibility of their development by Iran, remains an open question.

Ukraine gave up nuclear weapons in 1991, when the Verkhovna Rada announced Ukraine's nuclear-free status [4]. Belarus and Kazakhstan also gave up nuclear weapons. Now we have a situation where a "nuclear" country threatens to use nuclear weapons against a "non-nuclear" country, which is actually nuclear blackmail. Russia uses it quite effectively as a means of informational and psychological warfare: as a factor in the escalation of nuclear risks in the world and as a means of deterring military aid to Ukraine [5]. At the same time, the nuclear rhetoric is strengthened by some actions of Russia, such as, for example, the transfer of nuclear warheads to the territory of Belarus, to the borders of NATO [6].

The seriousness of nuclear threats to the existence of humanity in connection with Russia's invasion of Ukraine is evidenced by the movement of the hands of the "Doomsday Clock" closer to midnight. This project was created in 1947 by the creators of the first atomic weapons, who two years earlier founded the "Bulletin of the Atomic Scientists" in order to show how close to self-destruction humanity was. During the 75 years of the project's existence, the hands of the clock were moved 25 times, either closer, or further from midnight [7]. The furthest from midnight the hand was moved to the mark of 17 minutes to in 1991 in connection with the signing of the treaty on the reduction of strategic weapons between the United States and the Soviet Union.

On January 24, 2023, the second hand was moved to the mark 90 seconds to midnight, the closest indicator to the time of the disaster in its entire history. In addition, the time we live was called "a time of unprecedented danger" [8]. Among the factors that put the world so close to the brink of disaster, Russia's war against Ukraine is mentioned as the main one. In the Doomsday Clock 2023 statement, other threats related to nuclear weapons were described, the understanding of which influenced the

decision to move hands, in particular: the danger of an arms race after the expiration of the nuclear weapons treaty between the United States, Russia, CHN-III; China's expansion of its nuclear potential; the possibility of creating nuclear weapons by Iran; increase in nuclear arsenal by India and Pakistan; modernization of nuclear weapons by the USA, Russia and China [8].

The next eschatological challenge of our time is *the arms race*, which has already de facto spread all over the world. Russia's war against Ukraine convincingly proved two facts: first, no country in the world has weapons enough to wage war; secondly, modern wars are wars of technology [9]. We watched as Ukraine, European countries, especially former social camp countries, used up their stockpiles of weapons of past generations, developed during the Soviet Union, and to a large extent this is Soviet weaponry, transferring it to Ukraine. Russia also fights mainly with Soviet weapons, the reserves of which, although huge, are not endless. At the same time, the advantage of the Armed Forces at the front began with the use of innovative military technologies: drones, satellite communication, and reconnaissance equipment [9].

The supply of weapons to Ukraine allowed defense companies to make huge profits. Yes, their shares have increased since January 2022: Rheinmetall, Germany – by 190%; Saab, Sweden – by 125%; Thales, France – by 72%; Leonardo, Italy – by 62%; BAE Systems, Great Britain - by 60%; Lockheed Martin, USA – by 35% [9]. At the same time, NATO countries increased their own defense budgets: Poland - 2.5 times, Germany – 2% of GDP; France – by a third. Countries that received weapons from Russia are forced to reorient themselves to other manufacturers [9].

However, the apocalypse of the Russian-Ukrainian war is fueled not only by the narrative about the use of nuclear weapons. Another military-strategic

technology of the Russian Federation has become a serious challenge for the world: the capture of nuclear power plants on the territory of Ukraine – Chernobyl and Zaporizhzhia, which poses a direct threat of man-made disasters, the consequences of which are difficult to even predict.

In this connection, the next serious challenge for the world is *nuclear terrorism*. In the media space, this term describes the actions of the occupying Russian troops regarding the capture of the Ukrainian nuclear power plants: Chernobyl and Zaporizhzhya [10]. The capture of the territory of the Chernobyl NPP was carried out at the beginning of the full-scale invasion in February-March 2022. While on its territory, the Russian occupying forces destroyed and disabled the unique equipment created specifically for the Chernobyl nuclear power plant. And now it is impossible to track either the level of radiation pollution of the environment at the station and near it, or the situation of radiation leaks from the Chernobyl nuclear power plant, if there are any [11].

In the "Bulletin of Nuclear Scientists" for January 2023, the danger of Russia bringing "its war to the sites of the Chernobyl and Zaporizhzhya NPPs" was also indicated as a factor in the world's approach to an unfavorable future development scenario, which violated international protocols and rejected "the efforts of the International Atomic Energy Agency energy aimed at protecting these stations" [8]. The Chernobyl nuclear power plant was occupied for over a month. On March 31, 2022, it became known that the Russian invaders had left its territory, and the estimated losses from looting alone amounted to 135 million dollars [12].

Captured by the Russians, Zaporizhzhya NPP is the largest power plant in Europe. And it remains the main means of nuclear terrorism. IAEA representatives made a statement about the violation of "all key principles of nuclear safety" at the ZNPP after they were allowed to the power plant. In

particular, the damage to the NPP building and the security system at auxiliary production facilities was indicated; problems with the supply of diesel fuel for backup generators; restricting staff access to certain areas of the station; lack of communication between the ZNPP and the branch generator "Energoatom" and the IAEA [13]. After the IAEA mission completed its visit to the power plant, two of its representatives remained there, but this does not significantly affect the situation with the capture of the ZNPP or the creation of a demilitarized zone around it.

An extremely threatening concomitant circumstance of the capture of the ZANP, which can have serious far-reaching consequences in the field of nuclear energy (and security in general), is Russia's alleged theft of secret US nuclear technology. Thus, as early as June 2021, the US Department of Energy made a statement regarding cooperation in the field of maintenance of the ZNPP reactor, namely the introduction of a new maintenance procedure [14]. According to CNN, on March 17, 2023, the head of the US Office of Non-Proliferation Policy of the Ministry of Energy, Andrea Ferkile, in a letter to the general director of Rosatom, informed about the prohibition of their access to "nuclear technical data of American origin, which are under the export control of the United States government", which would be a violation of US legislation [15].

Moreover, although there was no official response to this letter, in less than a month the US Treasury introduced sanctions against the state corporation "Rosatom" and its related structures [16]. It is reasonable to assume that the reasons for this include the violation of the ban on access to the above-mentioned secret technology.

At the stage of discussing whether the hands of the "Doomsday Clock" should be moved, in which direction and how far, the experts were going because of the war in Ukraine to move them even closer

to midnight. However, taking into account the factor of active opposition of the US government to Russia's military aggression against Ukraine, it was decided to stop at the 90 second mark [17]. And this to a certain extent indicates the recognition of a tendency towards some reduction of the threat of a nuclear apocalypse of the world.

Among the factors that influenced the decision to set the risk indicator 90 seconds before the disaster, experts call the *biothreat* factor. The Covid-19 pandemic has opened a new era in human history, for which a pandemic is a common phenomenon that can happen at any time. Mankind will need up to several years to overcome them. Without fixing on the question of the origin of the virus that causes Covid-19, most researchers emphasize the possibility of a leak from biolaboratories. Of particular concern is the tendency in Russian propaganda to spread the narrative about "secret biolaboratories" in Ukraine and other countries of the world. Therefore, in addition to an accident with a leak, a Russian provocation is possible, during which some biological research center may be blown up or set on fire [8].

Another eschatological challenge of our time is *the increase in the number of nuclear states, or the Iranian threat*. Iran has been under sanctions since 1979. Some of the sanctions concern Iran's nuclear program. In 1995, the US government cut off all financial and trade agreements with Iran to prevent Iran from developing nuclear weapons. However, Iran does not stop its nuclear program, in response to which the UN Security Council adopted a series of sanctions from 2006 to 2015. Under their pressure, in 2015, official Tehran announced its readiness to abandon the development of nuclear weapons. However, in 2018, the government of US President Donald Trump withdrew from the Vienna Nuclear Agreement, thus removing all obligations from Iran to end its nuclear program [18].

Because of such relations between Iran and the USA (the "collective West"), the level of "anti-Americanism" in various manifestations of foreign policy is increasing in many countries of the global South. It is the last factor that is of significant importance in making a decision regarding the choice of whose side to take in the war between Russia and Ukraine. Since the USA is the "enemy" of Iran, so is the one whom the USA supports. And vice versa: the enemy of my enemy should situationally become a potential ally. However, it is not only Russia's anti-American/anti-Western rhetoric that attracts Iran to its side. Russia possesses uranium enrichment technologies, which it agreed to transfer to it (it is possible that already enriched uranium is also included). In return, Iran agreed to provide Russia with lethal weapons (Shahed drones) and negotiated with Russia to provide it with Iranian ballistic missiles. And although official Tehran refuses to recognize the very fact of its supply of weapons to Russia, the found wreckage of these drones indicates the opposite. The reward for violating sanctions is becoming a more important factor for Iran than the consequences of Western sanctions. As it became known from the statement of the chairman of the Joint Chiefs of Staff of the USA, General Mark Milley, Iran, having received the uranium enrichment technology from Russia, will be able to create nuclear weapons in the near future. But he also emphasizes that the task of the US is to prevent this [19]. In this way, the world can get another nuclear country and, accordingly, increase the risk of a nuclear war.

No less a global challenge in the modern world is the *direct threat of the beginning of the Third World War*. According to the Ipsos survey, over the past year, in connection with the Russian-Ukrainian war, the percentage of those who believe that there will be an attack with nuclear, biological or chemical weapons has increased from 66 to 75%. And the Third World War may

begin by 2047 [20]. It is known that the President of Ukraine, Volodymyr Zelensky, said on February 20, 2023, that the cause of the Third World War could be a military alliance between Russia and China [21]. Such an alliance between Russia and China, which Iran is likely to join, is very dangerous, as it will create the greatest problems for humanity in the 21st century [22].

Oleksandr Kraev, an expert of the Foreign Policy Council "Ukrainian Prism" believes that the Third World War is already underway, but in different parts of the world in different ways. In Ukraine – in the form of a hot war phase [23]. Another modern trend is to regard the war in Ukraine as a world war, which, despite the fact that it did not go beyond the borders of Ukraine, has almost all the signs of a world war [24]. In this understanding of the world war, Ukraine has already saved the world from the Third World War, because the greatest evil of the 21st century is Russian fascism in the form of rashism and Putinism.

A Chinese attack on Taiwan, when the United States takes the side of Taiwan, can provoke the Third World War. As a result, we will get a war between two "big" powers, which will automatically turn into a world war.

In addition to all of the above, Russia should be recognized as an eco-terrorist today. Due to the Russian-Ukrainian war, a third of Ukrainian land is unsafe for agriculture. Mainly due to mining and soil pollution. As of February 6, 2023, more than 2.3 thousand cases of environmental damage were recorded in the amount of approx. 1.9 trillion hryvnias. In fact, the Russian-Ukrainian war caused serious damage not only to the environment of Ukraine, but also to the whole of Europe. Its consequences can be long-term and unpredictable [25].

Conclusions and research perspectives. So, the Russian-Ukrainian war became a real trigger for a number of apocalyptic threats to humanity, which gives grounds to consider it in an

eschatological sense. Eschatological narratives relayed by mass media, either in the form of propaganda or under the influence of the general trend of alarmism, are also a means of informational and psychological warfare, which is used to destabilize the socio-political situation in the world. The leading place in this belongs to the exploitation of the idea of the *threat of nuclear war*. It is considered the most likely apocalyptic event of our time. All the more so because Russia constantly talks about nuclear war as an aggressor country that not only possesses nuclear weapons, but also threatens to use them against non-nuclear states.

The presence of nuclear weapons is the reason for the emergence of the phenomenon of *nuclear blackmail* as a technology for conducting the Russian-Ukrainian war. Nuclear blackmail involves third countries in the narrative of nuclear war, although it is used mainly for a preventive purpose: to prevent the supply of weapons to Ukraine.

Nuclear terrorism is a new phenomenon in the history of warfare. The use of the "peaceful atom" for military purposes carries potentially eschatological threats to humanity. The damage caused by the presence of occupying Russian troops on the territory of the Chernobyl nuclear power plant is still being investigated. Now, the situation with the seizure of the ZANP by the Russian occupying forces and all the potential threats arising from it remains unresolved.

Arms race is not a new phenomenon, but one of the most threatening for the existence of humanity. Russia's provocation through nuclear blackmail of an arms race, which is actually already in full swing, increases humanity's potential for self-destruction. However, on the other hand, the dangerous precedent of the Russian-Ukrainian war proves the need to strengthen the defense capabilities of each individual

country and the importance of military defense alliances.

Russia's strengthening of situational allies in the Russian-Ukrainian war with technological means may lead to *an increase in the club of nuclear states*. A country with nuclear status and radical views on reality may appear on the world map – Iran.

The threat of *use of biological or chemical weapons* by Russia is substantiated with the help of a propaganda narrative about the alleged existence of secret biolaboratories in Ukraine, where biological weapons are manufactured using Western technologies. Moreover, the Russian Federation's frequent appeal to the biothreat narrative can be seen as an intention to use such weapons by Russia itself, as a provocation or with a preventive purpose.

The threat of the Third World War. The escalation of the war between Russia and Ukraine, which is actually a war between two civilizations, into the Third World War is a popular narrative in the world information space. Exploitation of the idea of the threat of the Third World War is used as a means of putting pressure on Ukraine, pushing it to negotiate with Russia. On the other hand, we observe a trend that indicates the perception of the threat of the Third World War as something that must be prevented by any means. And Ukraine's victory over Russia, with the subsequent deprivation of the latter's nuclear status, can prevent it. Ultimately, Ukraine's victory over Russia should end with the deprivation of Russia's nuclear status, which can prevent a nuclear threat to the future of humanity.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. Київ: Наук. думка, 2004. 560 с.
2. Столтенберг застеріг Росію від "ядерної" риторики: Таку війну неможливо виграти. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3580871-stoltenberg-zasterig-rosiu-vid-adernoj-ritoriki-taku-vijnu-nemozливо-vigrati.html> (дата звернення: 02.05.2023).
3. Ядерний клуб: які країни володіють найбільш смертоносною зброєю. URL: <https://chas.news/current/yadernii-klub-yaki-kraini-volodiyut-naibilsh-smertonosnou-zbroyeu> (дата звернення: 07.05.2023).
4. Чому і як Україна відмовилась від ядерної зброї Та чи реально знову стати ядерною державою. URL: <https://chas.news/current/chomu-i-yak-ukraina-vidmovilas-vid-yadernoj-zbroi> (дата звернення: 05.05.2023).
5. Opinion: Russia's nuclear blackmail is a spectacular success for Putin. URL: <https://edition.cnn.com/2023/03/29/opinions/russia-putin-nuclear-blackmail-belarus-giles/index.html> (дата звернення: 02.05.2023).
6. Ядерні погрози Росії є частиною психологічної війни – Покальчук. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3689379-aderni-pogrozi-rosii-e-castinou-psihologicnoi-vijni-pokalchuk.html> (дата звернення: 04.05.2023).
7. Ізвозікова А. 90 секунд до глобальної катастрофи: Годинник Судного дня перевели ще ближче до опівночі. URL: <https://suspilne.media/365816-90-sekund-do-globalnoi-katastrofi-godinnik-sudnogo-dna-pereveli-se-blizce-do-opivnoci/> (дата звернення: 07.05.2023).
8. Spinazze G. "Press release: Doomsday Clock set at 90 seconds to midnight". January 24, 2023. URL: <https://thebulletin.org/2023/01/press-release-doomsday-clock-set-at-90-seconds-to-midnight/> (дата звернення: 12.03.2023).
9. Моїсєєв В. Війна в Україні запустила нову гонку озброєнь: цифри, факти та проблеми. URL: <https://thepage.ua/ua/economy/svitova-gonka-ozbroyen-cifri-fakti-ta-problemi> (дата звернення: 02.05.2023).

10. Павко Я. Ядерний тероризм у світлі війни російської федерації проти України. 1 вересня 2022. URL: <http://www.golos.com.ua/article/363889> (дата звернення: 21.12.2022).
11. Мазуренко А. Росіяни вкрали та знищили обладнання з ЧАЕС на 135 млн доларів – The Washington Post. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/2/7350183/> (дата звернення: 06.05.2023).
12. WP: російські військові вивезли з ЧАЕС обладнання на понад 135 мільйонів доларів. 02 червня 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiiski-viiskovi-chaes-obladnannia-wp/31880668.html> (дата звернення: 21.12.2022).
13. Ядерний терор. Як Росія взяла в заручники АЕС і енергодарців. URL: <https://texty.org.ua/projects/108780/yadernij-terror-yak-rosiya-vzyala-v-zaruchnyku-aes-i-enerhodarciv/> (дата звернення: 02.05.2023).
14. США застерegli РФ від заволодіння секретними американськими технологіями на ЗАЕС. Вівторок, 18 квітня 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/04/18/7160089/> (дата звернення: 07.05.2023).
15. Bertrand, Natasha, Lister, Tim. US warns Russia not to touch American nuclear technology at Ukrainian nuclear plant. URL: https://edition.cnn.com/europe/live-news/russia-ukraine-war-news-04-18-23/h_358d97fbee9db908b910c0cb9a4218fa (дата звернення: 04.05.2023).
16. США запровадили додаткові санкції проти РФ, зокрема структур Усманова й "Росатому". URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/04/12/7159700/> (дата звернення: 09.05.2023).
17. Бережанський І. Що показує годинник Судного дня, який символізує наближення світу до ядерного знищення. URL: https://tsn.ua/nauka_it/100-sekund-do-kinca-godinnik-sudnogo-dnya-vidrahovuye-sekundi-do-pivnochi-ta-vimirannya-lyudey-2168992.html (дата звернення: 03.05.2023).
18. Ель Д., Айзеле І., Перепадя О. Нові і старі санкції Заходу щодо Ірану. URL: <https://www.dw.com/uk/novi-i-stari-sankcii-zahodu-sodo-iranu/a-63503642> (дата звернення: 02.05.2023).
19. Собенко Н. Іран може створити ядерну бомбу за кілька місяців – генерал Міллі. URL: <https://susplne.media/424305-iran-moze-stvoriti-adernu-bombu-za-kilka-misaciv-general-milli/> (дата звернення: 02.05.2023).
20. 73% населення планети вважає, що атака ядерною чи хімічною зброєю можлива в 2023, а третя світова може початись до 2047 – Ipsos. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/ipsos-opytuvannia-svitova-viina/6840304.html> (дата звернення: 06.05.2023).
21. Гулійчук Д. Зеленський попередив про загрозу світової війни, якщо Китай підтримає Росію. URL: <https://tsn.ua/politika/zelenskiy-poperediv-pro-zagrozu-svitovoyi-viyni-yakscho-kitay-pidtrimaye-rosiyu-2269108.html> (дата звернення: 04.05.2023).
22. Черновол К. Проблеми для світу протягом багатьох років створюватимуть три країни – генерал Міллі. URL: <https://www.unian.ua/world/general-milli-zayavivshcho-rosiya-kitay-ta-iran-stvoryuvatimut-problemi-dlya-svitu-12198267.html> (дата звернення: 06.05.2023).
23. Олександр Краєв, експерт Ради зовнішньої політики "Українська призма", вважає, що зараз у світі етап нового глобального протистояння, яке вже можна називати новою ітерацією холодної війни. URL: <https://espresso.tv/tretya-svitova-viyna-vzhe-trivae-ale-v-riznikh-chastinakh-svitu-po-riznomu-ekspert-mizhnarodnik-kraev> (дата звернення: 03.05.2023).

24. Швець В. Чи зможе Україна врятувати планету від Третьої світової? URL: <https://wz.lviv.ua/ukraine/482364-chy-zmozhe-ukraina-vriatuvaty-planetu-vid-tretoi-svitovoi> (дата звернення: 28.04.2023).
25. "Екотероризм: як Росія руйнує екосистему України та Європи". URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3664744-ekoterorizm-ak-rosia-rujnuje-ekosystemu-ukraini-ta-evropi.html> (дата звернення: 02.05.2023).

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Shevchenko V. M. (2004). *Slovyk-dovidnyk z relihiyeznavstva*. [Dictionary-reference of religious studies]. Kyiv.: Nauk. dumka, 560 s.
2. Stoltenberh zasterih rosiyu vid "yadernoyi" rytoryky: Taku viynu nemozhlyvo vyhraty. [Stoltenberg warned Russia against "nuclear" rhetoric: Such a war cannot be won]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3580871-stoltenberg-zasterig-rosiu-vid-adernoi-ritoriki-taku-vijnu-nemozливо-vigrati.html> (last accessed: 02.05.2023). (In Ukrainian).
3. Yadernyy klub: yaki krayiny volodiyut' naybil'sh smertonosnoyu zbroyeu. [The nuclear club: which countries possess the most lethal weapons]. URL: <https://chas.news/current/yadernii-klub-yaki-kraini-volodiyut-naibilsh-smertonosnoyu-zbroeyu> (last accessed: 07.05.2023). (In Ukrainian).
4. Chomu i yak Ukrayina vidmovylas' vid yadernoyi zbroyi Ta chy real'no znovu staty yadernoyu derzhavoyu. [Why and how Ukraine gave up nuclear weapons And is it realistic to become a nuclear state again]. URL: <https://chas.news/current/chomu-i-yak-ukraina-vidmovilas-vid-yadernoi-zbroi> (last accessed: 05.05.2023). (In Ukrainian).
5. Opinion: Russia's nuclear blackmail is a spectacular success for Putin. URL: <https://edition.cnn.com/2023/03/29/opinions/russia-putin-nuclear-blackmail-belarus-giles/index.html> (last accessed: 02.05.2023).
6. Yaderni pohrozy Rosiyi ye chastynoyu psykholohichnoyi viyny – Pokal'chuk. [Russia's nuclear threats are part of psychological warfare - Pokalchuk]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3689379-aderni-pogrozi-rosii-e-castinou-psiologicnoi-vijni-pokalcuk.html> (last accessed: 04.05.2023). (In Ukrainian).
7. Izvoshchikova A. 90 sekund do hlobal'noyi katastrofy: Hodynnyk Sudnoho dnya perevely shche blyzhche do opivnochi. [90 seconds to a global catastrophe: the Doomsday Clock was moved even closer to midnight]. URL: <https://suspilne.media/365816-90-sekund-do-globalnoi-katastrofi-godinnik-sudnogo-dna-pereveli-se-blizce-do-opivnoci/> (last accessed: 07.05.2023). (In Ukrainian).
8. Spinazze G. "Press release: Doomsday Clock set at 90 seconds to midnight". January 24, 2023. URL: <https://thebulletin.org/2023/01/press-release-doomsday-clock-set-at-90-seconds-to-midnight/> URL: (last accessed: 12.03.2023).
9. Moisyeyev V. Viyna v Ukrayini zapustyla novu honku ozbroyen': tsyfry, fakty ta problemy. [The war in Ukraine launched a new arms race: numbers, facts and problems]. URL: <https://thepage.ua/ua/economy/svitova-gonka-ozbroyen-cifri-fakti-ta-problemi> (last accessed: 02.05.2023). (In Ukrainian).
10. Pavko Y.A. Yadernyy teroryzm u svitli viyny rosiys'koyi federatsiyi proty Ukrayiny. 1 veresnya 2022. [Nuclear terrorism in the light of the war of the Russian Federation against Ukraine]. September 1, 2022. URL: <http://www.golos.com.ua/article/363889> (last accessed: 21.12.2023). (In Ukrainian).
11. Mazurenko A. Rosiyany vkraly ta znyshchyly obladdannya z CHAES na 135 mln dolariv – The Washington Post. [The Russians stole and destroyed \$135 million worth of equipment from the Chernobyl Nuclear Power Plant - The Washington Post]. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/2/7350183/> (last accessed: 06.05.2023). (In Ukrainian).
12. WP: rosiys'ki viys'kovi vyvezly z CHAES obladdannya na ponad 135 mil'yoniv dolariv. [WP: The Russian military removed more than \$135 million worth of equipment

from the Chernobyl nuclear power plant]. June 02, 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiiski-viiskovi-chaes-obladnannia-wp/31880668.html> (last accessed: 21.12.2023). (In Ukrainian).

13. Yadernyy teror. Yak Rosiya vzyala v zaruchnyky AES i enerhodartsiv. [Nuclear terror. How Russia took NPPs and energy donors hostage]. URL: <https://texty.org.ua/projects/108780/yadernij-teror-yak-rosiya-vzyala-v-zaruchnyky-aes-i-enerhodarciv/> (last accessed: 02.05.2023). (In Ukrainian).

14. SSHA zasterehly RF vid zavolodinnya sekretnymy amerykans'kymy tekhnolohiyamy na ZAES. [The USA has warned the Russian Federation against acquiring secret American technologies at the ZNPP]. Tuesday, April 18, 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/04/18/7160089/> (last accessed: 07.05.2023). (In Ukrainian).

15. Bertrand, Natasha, Lister, Tim. US warns Russia not to touch American nuclear technology at Ukrainian nuclear plant. [Electronic resource]. Access mode: https://edition.cnn.com/europe/live-news/russia-ukraine-war-news-04-18-23/h_358d97fbee9db908b910c0cb9a4218fa (last accessed: 04.05.2023).

16. SSHA zaprovadyly dodatkovy sanktsiyi proty RF, zokrema struktur Usmanova y "Rosatomu". [The USA introduced additional sanctions against the Russian Federation, in particular the structures of Usmanov and Rosatom]. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/04/12/7159700/> (last accessed: 09.05.2023). (In Ukrainian).

17. Berezhans'kyi I. Shcho pokazuye hodynnyk Sudnoho dnya, yakyy symbolizuye nablyzhennya svitu do yadernoho znyshchennya. [What the doomsday clock shows, which symbolizes the approach of the world to nuclear annihilation]. URL: https://tsn.ua/nauka_it/100-sekund-do-kincy-a-godinnik-sudnogo-dnya-vidrahovuye-sekundi-do-pivnochi-ta-vimirannya-lyudey-2168992.html (last accessed: 03.05.2023). (In Ukrainian).

18. El' D., Ayzele I., Perepadya O. Novi i stari sanktsiyi Zakhodu shchodo Iranu. [New and old Western sanctions against Iran]. URL: <https://www.dw.com/uk/novi-i-stari-sankcii-zahodu-sodo-iranu/a-63503642> (last accessed: 02.05.2023). (In Ukrainian).

19. Sobenko N. Iran mozhe stvoryty yadernu bombu za kil'ka misyatsiv – heneral Milli. [Iran can create a nuclear bomb in a few months - General Milli]. URL: <https://susplne.media/424305-iran-moze-stvoriti-adernu-bombu-za-kilka-misaciv-general-milli/> (last accessed: 02.05.2023). (In Ukrainian).

20. 73% naselennya planety vvazhaye, shcho ataka yadernoyu chy khimichnoyu zbroyeju mozhlyva v 2023, a tretya svitova mozhe pochatys' do 2047 – Ipsos. [73% of the world's population believes that an attack with nuclear or chemical weapons is possible in 2023, and the third world may begin by 2047 - Ipsos]. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/ipsos-opytuvannia-svitova-viina/6840304.html> (last accessed: 06.05.2023). (In Ukrainian).

21. Hulyychuk D. Zelens'kyu poperedyv pro zahrozu svitovoyi viyny, yakshcho Kytay pidtrymaye Rosiyu. [Zelensky warned of the threat of world war if China supports Russia]. URL: <https://tsn.ua/politika/zelenskiy-poperediv-pro-zagrozu-svitovoyi-viyni-yakscho-kitay-pidtrimaye-rosiyu-2269108.html> (last accessed: 04.05.2023). (In Ukrainian).

22. Chernovol K. Problemy dlya svitu protyahom bahat'okh rokiv stvoryuvatymut' try krayiny - heneral Milli. [Problems for the world for many years will be created by three countries – General Milli]. URL: <https://www.unian.ua/world/general-milli-zayavivshcho-rosiya-kitay-ta-iran-stvoryuvatimut-problemi-dlya-svitu-12198267.html> (last accessed: 06.05.2023). (In Ukrainian).

23. Oleksandr Krayev, ekspert Rady zovnishn'oyi polityky "Ukrayins'ka pryzma", vvazhaye, shcho zaraz u sviti etap novoho hlobal'noho protystoyannya, yake vzhe

mozhna nazyvaty novoyu iteratsiyeyu kholodnoyi viyny. [Oleksandr Kraev, an expert at the Ukrainian Prism Foreign Policy Council, believes that the world is now at the stage of a new global confrontation, which can already be called a new iteration of the Cold War]. URL: <https://espreso.tv/tretya-svitova-viyna-vzhe-trivae-ale-v-riznikh-chastinakh-svitu-po-riznomu-ekspert-mizhnarodnik-kraev> (last accessed: 03.05.2023). (In Ukrainian).

24. Shvets' V. Chy zmozhe Ukrayina vryatuvaty planetu vid Tret'oyi svitovoyi? [Will Ukraine be able to save the planet from the Third World War?]. URL: <https://wz.lviv.ua/ukraine/482364-chy-zmozhe-ukraina-vriatuvaty-planetu-vid-tretoi-svitovoi> (last accessed: 28.04.2023). (In Ukrainian).

25. "Ekoteroryzm: yak Rosiya ruynuye ekosystemu Ukrayiny ta Yevropy". ["Eco-terrorism: how Russia destroys the ecosystem of Ukraine and Europe"]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-preshall/3664744-ekoteroryzm-ak-rosia-rujnue-ekosystemu-ukraini-ta-evropi.html> (last accessed: 02.05.2023). (In Ukrainian).

Receive: May 8, 2023
Accepted: May 25, 2023

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philosophical Sciences. Vol. 1(93)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філософські науки. Вип. 1(93)

ISSN: 2663-7650 (Print)

ISSN: 2786-6378 (Online)

UDC 130.1:316.33:355.1

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(93).2023.62-71

TRANSFORMATION OF FORMS OF HUMAN ALIENATION IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

B. Yu. Drozd*

The article deals with the forms and manifestations of human alienation in the conditions of the Russian-Ukrainian war. The author focuses on the fact that in the 20th century, in the situation of world wars, the formation and highpoint of totalitarian regimes, the establishment of a mass consumption society, the increase in the level of alienation of a person became an attributive sign of his or her social essentiality. At the same time, a productive idea in the context of the problem in question remains the understanding of alienation as a consequence of the objectification of social relations and man under the influence of the capitalist form of social relations (Karl Marx, Emile Durkheim, Erich Fromm, Jean Baudrillard, Francis Fukuyama).

The aim of the article is to analyze the transformation of forms of human alienation in the situation of the Russian-Ukrainian war. It examines the growing level of human alienation in modern Ukrainian society using the example of: the problems of displaced persons, mobilized citizens and people who are forced to be in the "gray zone", out of touch, the Internet and other forms of social communication. The peculiarities of human alienation from reality as a result of massive propaganda in the conditions of hybrid information war are also revealed.

The article proves that, on the one hand, after the beginning of the "hot phase" of the Russian-Ukrainian war, in Ukrainian society we can observe the growth of manifestations of social, political, economic, religious, cultural, informational, emotional and physical alienation. On the other hand, based on the method of comparative-historical analysis, trends in overcoming various forms of human alienation can be seen in Ukrainian society: social alienation because of the increasing level of involvement of broad sections of the population in achieving the common goal of defeating the invaders; cultural alienation due to the realization that it is Ukrainian traditions, Ukrainian language, and Ukrainian identity that are capable of establishing the identity of Ukrainians and their will to victory; political alienation due to the awareness of the citizens of Ukraine that it is their ability to self-organize that is the basis of the stability of the state in the confrontation with a much stronger enemy; economic alienation due to the devaluation of material values, compared to spiritual ones in war conditions; religious alienation, as in conditions of war and threats to life, many people turn to faith and religious institutions.

Key words: Alienation, Escapism, Existential Challenges, Refugees, Internally Displaced Persons, Unconventional War, "Hybrid War".

* Bohdan Drozd, Graduate Student of Philosophy and Political Science Department (Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine) / Богдан Юрійович Дрозд, аспірант кафедри філософії та політології (Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна)
e-mail: bogdandrozd99@gmail.com
ORCID: 0009-0005-5724-7711

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФОРМ ВІДЧУЖЕННЯ ЛЮДИНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Б. Ю. Дрозд

У статті проаналізовано форми та прояви відчуження людини в умовах російсько-української війни. Автором акцентовано увагу на тому, що у ХХ столітті в ситуації світових воєн, становлення і розквіту тоталітарних режимів, встановлення суспільства масового споживання зростання рівня відчуженості людини стало атрибутивною ознакою її соціальної буттєвості. При цьому продуктивною ідеєю у контексті заявленої проблематики залишається розуміння відчуження як наслідку уречевлення суспільних відносин та людини під впливом капіталістичної форми суспільних відносин (Карл Маркс, Еміль Дюркгейм, Еріх Фромм, Жан Бодріяр, Френсіс Фукуяма).

Метою статті є аналіз трансформації форм відчуження людини в ситуації російсько-української війни. У ній розглянуто зростання рівня відчуженості людини у сучасному українському суспільстві на прикладі: проблеми переселенців, мобілізованих громадян та людей, які змушені перебувати у "сірій зоні", без зв'язку, Інтернету та інших форм соціальної комунікації. Також розкрито особливості відчуження людини від реальності як наслідок масованої пропаганди в умовах гібридної інформаційної війни.

У статті доведено, що, з одного боку, після початку "гарячої фази" російсько-української війни в українському суспільстві простежується зростання проявів соціального, політичного, економічного, релігійного, культурного, інформаційного, емоційного і тілесного відчуження. З другого боку, на основі методу порівняльно-історичного аналізу в українському соціумі простежуються і тенденції щодо подолання різних форм відчуженості людини: соціального відчуження через зростання рівня залученості широких верств населення до досягнення спільної мети – перемоги над загарбниками; культурного відчуження через усвідомлення, що саме українські традиції, українська мова, українська ідентичність здатні утвердити самість українців та їх волю до перемоги; політичного відчуження через усвідомлення громадянами України, що саме їх здатність до самоорганізації є основою стійкості держави у протистоянні з набагато сильнішим ворогом; економічного відчуження через знецінення в умовах війни матеріальних цінностей, порівняно з духовними; релігійного відчуження, адже в умовах війни і загрози життю багато людей звертаються до віри та релігійних інституцій.

Ключові слова: відчуження, ескапізм, екзистенційні виклики, біженці, внутрішньо переміщені особи, неконвенційна війна, "гібридна війна".

Introduction of the issue. With the beginning of a full-scale war between Russia and Ukraine, the problem of human alienation has become one of the fundamental ones for modern Ukrainian society. Being in the situation of the "hot phase" of the war, a man often loses the methods of adaptation to existential challenges developed once. Money loses its absolute value, social structures and institutions dissolve or disappear, and ethical norms undergo relativization or transformation. Man is forced to leave the previously formed "system of things" in the past. State authorities cease to function in some territories. Therefore, a man often finds himself in a state of loneliness, in fact alone with death.

The outline of unresolved issues brought up in the article. The problem of human alienation undoubtedly belongs to the "eternal philosophical problems" and occupies an important place in the philosophical reviews and studies of prominent philosophers of the past and present. Such thinkers as Georg Hegel, Karl Marx, Erich Fromm, Albert Camus, Jean Baudrillard, Francis Fukuyama, and others studied the problem of alienation. Georg Hegel considered the category of "alienation" as one of the main ones for explaining the existence of a person in society in the work "Phenomenology of Spirit", giving it an element of objectification [4]. In a broad sense, alienation was considered

by Hegel as the process of removing the World Spirit from itself. Instead, according to Karl Marx, alienation in the social environment is manifested in detachment, alienation of man-made things from him- or herself. Marx believed that the more a person influences nature, the greater his or her alienation from the natural environment becomes. In a separate category, Karl Marx singled out commodity fetishism as a form of objectification of a man in social relations. These ideas were described by the philosopher in "Economic and Philosophical Manuscripts" of 1844 [11]. In the 20th century, the French philosopher Jean Baudrillard considered alienation in the context of the development of mass consumer society and the understanding of man as a commodity in the market of social relations. Separately, the thinker emphasized the alienation of a person as a process of *objectification* of the individual in his own system of things [18]. In the Ukrainian scientific paradigm, the problem of human alienation due to the disappearance of dozens and hundreds of professions and the threat of mass unemployment in the situation of robotization and digitization of production became the subject of interest of Natalia Kovtun and Natalia Wenzel [8]. However, despite the significant level of development of the problem of alienation in philosophy, the problem of changing the forms of human alienation in the conditions of modern military conflicts remains unexplored.

Aim of research. The purpose of the article is to study the transformation of forms of human alienation in the conditions of the modern Russian-Ukrainian war.

Discussion and results. On February 24, 2022, Ukrainian society faced a cardinal challenge in its history – the "hot" phase of the Russian-Ukrainian war. The scale of destruction and threats in Ukraine was so colossal that society cannot recover to this day and is unlikely to be able to do so in the next few years.

In addition to large-scale economic, political and military losses, it led to deep psychological and emotional experiences in both individual and social consciousness. In this situation, one of the key feelings experienced by the majority of Ukrainian citizens is the deepening of a person's sense of alienation.

"Alienation is a philosophical-sociological and social-psychological category, which means such relations between the subject and a certain of its functions, which arise as a result of the loss of their initial unity; the process of breaking the initial unity of the subject and the object; a characteristic of the life situation of an individual or of a social group caused by the transformation of the life process into an independent force over a person" [5]. The term "alienation" is widely used in psychology, law, philosophy, sociology, and political science.

It is natural in this context to turn to the problem of alienation by thinkers who studied industrial and post-industrial societies, namely: Erich Fromm, Emile Durkheim, Ferdinand Tönnies, Jean Baudrillard and Francis Fukuyama. Alienation in the social context became the subject of special interest of Karl Jaspers. Analyzing the society of the 20th century, he singled out features that largely characterize the society of that time: powerlessness in the face of fate, existential problems associated with the absence of a sense of human existence, the society's failure to fulfill mutual social and cultural obligations, the destruction of institutionalized culture, detachment a man from the existing society and a feeling of loneliness, the problem of a man's self-alienation and the feeling of losing his or her own "I" [16;17].

The above-mentioned problems, which were relevant at the beginning of the 20th century, remained relevant for society at the beginning of the 21st century. With the advent of smartphones and social networks, the problem of

alienation began to expand, uncertainty in society is growing, the crisis of morality, the crisis of understanding good and evil is intensifying, the number of local and regional military conflicts and revolutions around the world is increasing. A landmark event in this context was the appearance of the first iPhone on January 9, 2007. Fast access to the Internet and virtual space has led to the alienation of a person from the reality around.

According to the Kyiv International Institute of Sociology, as of the spring of 2017, a steady growth of Internet users was observed in Ukraine. About 63 percent of the respondents were Internet users [7]. In addition, as of May 18, 2022, 77.8 percent of surveyed respondents use the Internet every day. Among citizens aged 18 to 29, this figure is 95.7 percent [9]. A person is constantly connected to the virtual world, and every year this situation becomes worse [1]. As a result, attachment to the virtual world naturally leads to the alienation of a man from both social ties and the natural environment.

With the beginning of the "hot phase" of the Russian-Ukrainian war in 2022, the growth of human alienation in the conditions of internetization and digitalization of social life deepened into an existential threat to the very existence of Ukrainians and the Ukrainian state. At the same time, radical changes took place in various spheres of social interaction. Established forms and layers of social exclusion began to collapse. The problem of displaced persons was scaled up compared to the intra-Ukrainian migration crisis of 2015, associated with the annexation of Crimea, the beginning of hostilities in the Donetsk and Luhansk regions, and the crisis associated with Syrian refugees in 2015. In addition, the problem of resocialization in military structures of Ukrainians mobilized into the army has become serious.

In the conditions of the war, the past socio-cultural stratifications are gradually dissolving due to the deepening of the problem of alienation in people's lives. Problems of the meaningfulness of human life recede into the background when a man faces the real possibility of death. Thinking about the finitude of life earlier, a man realized that death is a distant abstract thing, which is scary to think about, but if you don't think about it, it's like it doesn't exist. To "overcome death" in this way, society began to use the mechanisms of human objectification of man and himself.

Before the outbreak of full-scale war, if a man felt discomfort or dissatisfaction with their own existence, they turned to the purchase of something, the enjoyment of which made their existence easier for a while. In fact, having unlimited possibilities, a man through consumption independently limited himself or herself in the "system of things" [18]. In contrast to this, during the war comes an understanding of the value of human life, and not the preservation of material things, which are simply a reflection of a man and his or her desires, their own "I". In the territories that are in the "gray zone" of hostilities, social and state institutions are gradually dissolving; various symbols are beginning to change their meaning. The main indicator of status – money and other material values – is losing its previous meaning, especially in the territories where the state power of Ukraine is disappearing and Russian troops are coming. This is evidenced by the data of the sociological monitoring "Ukrainian Society", according to the results of which, during the 10 months of full-scale war, despite inflation, the material demands of the population decreased significantly, compared to November 2021 [6]. In such conditions, yesterday's director of a once successful enterprise becomes on the same socio-economic level as a cleaner or janitor. At the same time, in the "gray zone" of hostilities, a man often finds

him- or herself in a position of extreme alienation, lonely, alone with death.

In such a situation, traditional values become extremely important – the family comes to the fore. People try to return to their sources, to their families in their native villages/cities/regions, because they understand their own loneliness in big cities where they feel extremely lonely. According to surveys conducted in July 2022, there is a clear demand in Ukrainian society for the actualization of traditional Ukrainian values [12]. In addition, according to sociological research of public opinion, after 10 months of full-scale war in Ukraine, a positive trend towards a decrease in the level of cynicism among the population has developed, compared to November 2021 [6]. Therefore, in the conditions of the genocidal type of the Russian-Ukrainian war, we can say that the post-industrial moral degradation of mass consumption society has gradually transformed into a social demand for clear moral norms and categories.

In the conditions of war in combat zones with the disappearance of the Internet and the space of virtual reality, a man quickly begins to realize that he or she does not really own anything. His or her whole world is an illusion. From a certain moment, he or she is forced to start the psychological process of restoring his or her own integrity. Having left in the past the system of things formed by one's own hands, a man begins to rediscover him- or herself. A man "shredded" into different pieces begins to collect him- or herself, begins to look for a way out of the situation of extreme alienation, begins to look for unity with other people and communities. Moreover, self-awareness is possible only through determining one's place in society. The key question is: "Who am I?" A large number of different social roles and identities disappear and only a man remains with his or her fear of death and full responsibility for the choices he or she made. These trends are indicated by the

latest sociological studies, according to which the fatalism index among the population of Ukraine decreased from 59.3% in 2002 to 35.1% in 2022, and self-confidence increased from 42% in 2021 to 56.4% in 2022 [6;14].

The problem of temporarily displaced persons and refugees occupies an important place in the field of research of the manifestations of human alienation in the conditions of the latest Russian-Ukrainian war. In order to save their lives, people are forced to go abroad or to safer parts of Ukraine or even Russia. The extremely rapid and often forced movement of a man from one social environment to another usually throws him or her into a state of sociocultural shock. At the same time, the radical transformation of social, material, and cultural life naturally leads to the aggravation of psychological problems of the refugee or immigrant (post-traumatic syndrome, depersonalization, depression, etc.). Forced migrants feel lonelier, alienated, and anxious in the new socio-cultural space, where they have permanent problems with socialization. This is confirmed by surveys conducted among forcibly displaced persons by the Razumkov Center in July-August 2022. Among the main problems that bother refugees during their stay abroad, they most often mention anxiety about what is happening in Ukraine (87.5%), anxiety for relatives and loved ones who remained in Ukraine (80), longing for the Motherland (70%). In addition, ignorance of the language of the host country of refugees is most often indicated as the main problem (65%). 35% of respondents noted difficulties in communicating with the local population due to lack of knowledge of the language [13]. In this sense, the language barrier becomes the basis of the growing level of alienation among Ukrainian refugees, primarily in Western countries.

At the same time, due to constant stress in the conditions of a full-scale war, escapism becomes a lifeline for many people as an escape from reality

into the fictional, unreal world of books, movies, etc. The fictional cosmos of movies and books, in which things, plots and meanings exist outside of time and space. Note that, at first glance, the safe territory of virtual reality hides a very serious danger of losing touch with reality. Therefore, in peacetime, escapism stimulated procrastination and could be the cause of human suffering. But in a situation of immediate threat to life, escapism often becomes almost the only possibility to survive in the conditions of war. In this meaning, escapism as a form of alienation of a man from the traumatic reality of war is as an important way of self-preservation.

The phenomenon of escapism leads us to another problem of human alienation in the conditions of war – the problem of different spatial characteristics of human alienation from social life. These very aspects of alienation were analyzed by Jean Baudrillard in the works "There was no war in the Gulf" and "Simulacra and simulations. They largely allow us to understand the spatial dimensions of modern "hybrid", unconventional warfare [2] [19]. In the situation of unconventional wars, cyber wars have become a new extremely important theater of war. Separate groups of soldiers and propagandists, which can amount to tens of thousands of people, act only to create a new or distort a virtual picture of reality.

At the same time, in order to justify an aggressive war of genocidal type against Ukraine, Russian special services and Russian propaganda actively used the work of Western marketers. At one time, trying to sell a wide range of goods in the conditions of a mass consumer society, Western marketers simultaneously developed tools for capitalizing and selling death and violence in the information sphere. Similarly, artificial intelligence algorithms in the work of social networks, which are automatically adjusted to the user to promote the sale of specific goods, were effectively integrated into the work of Russian

special services to lobby for the interests of Russia among the general population of various European states [10].

These technologies allow both marketers and representatives of special services to successfully alienate a man from reality. At the same time, a person is transferred from the real material space to the space of illusions, often distorted, wrong and false narratives, which replaces reality. One of the most terrible such narratives of Russian propaganda is the desire to create the illusion that no war actually exists, but that there is some kind of civil conflict in Ukraine. This narrative is supported by the fact that legally, on the legal plane, the Russian-Ukrainian war does not exist. In the flow of such conflicting information, a man often does not understand what is happening. Being in a situation of permanent uncertainty, he or she loses touch with reality. Doubts arise in his or her mind about who is the aggressor and who is the victim. This is what Russian propaganda seeks to achieve.

The Russian propaganda machine uses a wide range of manipulative practices to alienate people from reality. At first, it tries to lead a man out of a situation of natural distrust of any information into a field of apparently well-founded doubts. For this, in the field of interpretation of any event, official propaganda produces and spreads a large number of different, often contradictory, versions. It is not even necessary that they have some connection with reality; the main thing is the number and mass of options for the event, in order to create a feeling of ambiguity in the potential consumer of this information [10]. When a man sees a large number of versions of the same event, he or she naturally has doubts. After this doubt, the information space begins to be replenished by interested persons with more realistic, in the reader's opinion, versions of events, or those versions that had more feedback in the audience begin to be supported. This

is precisely what manipulators use to confuse and divide consumers into opposite camps or to create a situation where a man is unable to be sure of the reality of any of the versions of the event. Similar manipulations are repeated in subsequent media attacks. It is important for the propagandist that his version of the event appears in your information circle. In the future, algorithms of social networks will independently offer content with this type of manipulative Russian propaganda for viewing or familiarization, crowding out alternative opinions [10]. Thus, a man becomes alienated from reality, falling into an information bubble created in fact by the Russian special services.

At the same time, against the background of the growing sense of alienation among Ukrainians in the situation of war as an existential challenge, a universal unifying factor has appeared that helps them overcome the feeling of detachment from the world – this is their people, their nation, their family, their faith. Traditional values, such as language, family, folk customs and traditions, holidays, have become a point of support, hope for the future for many people. This is evidenced by the study "Attitudes of Ukrainians towards public holidays", conducted by the Kyiv International Institute of Sociology in the period from February 14 to 22, 2023, by the method of telephone interviews. State and religious holidays, in particular Easter, Christmas, and Independence Day of Ukraine, have gained great importance in society [15]. Despite the drop in Ukrainians' trust in the UOC (MP) as a church associated with anti-Ukrainian activities, according to the results of a sociological survey conducted by the sociological service of the Razumkov Center from November 4 to 11, 2022, "War and the Church. Church-religious situation in Ukraine in 2022", the number of Ukrainians who became more religious was 25.7 percent, while only 4 percent became less religious [3].

Overcoming various forms of alienation, Ukrainians gradually adapt to the new social reality in wartime conditions. Soldiers and doctors receive value orientations of defenders and saviors of the people, understanding their high role and status in society. Children are returning home to their relatives and friends, displaced persons are looking for new jobs, receiving help from the state, international organizations, and various churches. Millions of people in Ukraine and the world as a whole are involved through volunteering and charitable organizations in global processes of mutual aid, with things, medicine, money, and work.

Conclusions. With the beginning of the modern Russian-Ukrainian war, Ukrainian society faced the actualization of a number of forms of human alienation: social alienation, associated with the feeling of separation of a man from the social community, the strengthening of his or her feeling of indifference and his or her rejection of once established social norms; emotional alienation, connected with a feeling of detachment from other people, indifferent attitude to their emotions, leveling of the ability to empathize; bodily alienation, associated with the feeling of separation of a man from his or her body, for example, due to physical limitations or illness, especially among the military as a result of wounds and injuries; informational alienation of a man from reality, which is formed as a result of a man's growing distrust of available, often contradictory and manipulative information, or the loss of a man's connection with objective reality in the conditions of war due to his or her falling into the "information bubble" of the post-truth.

Along with this, it was the military operations and new existential challenges that opened up wide opportunities for people to overcome their alienation in various spheres of their existence. They are as follows:

overcoming social alienation due to the increasing level of involvement of broad strata of Ukrainian society (military and representatives of other power structures, volunteers, internally displaced persons, refugees, and others) in solving the common goal of defeating the invaders; overcoming the cultural alienation of the citizens of our state from Ukrainian tradition, Ukrainian language, Ukrainian identity through the realization that these factors are capable of establishing the identity of Ukrainians and their will to victory; overcoming political alienation associated with the feeling of detachment of Ukrainians from the political system and disbelief in its effectiveness and the possibility of its modernization: many Ukrainians realized precisely in the conditions of the war that it was the horizontal democratic structures of Ukrainian society, the ability of citizens to self-organize, that became the basis of the stability of the Ukrainian state in confrontation with a much stronger enemy; overcoming economic alienation, associated with a heightened sense of distance from the economic system and inequality in the distribution of wealth, which became possible due to the decrease in the value

of material goods in the conditions of war, compared to spiritual goods: in a situation of military operations, only that which allows survival (primarily, mutual assistance, support, solidarity with people around); decrease in the level of family alienation associated with a feeling of distance from the family, a feeling of disbelief and rejection by loved ones: in conditions of war, a man acutely feels the need for unity with relatives, the need to help them, to show those feelings and emotions that were postponed for the future in a peaceful life; reducing the level of religious alienation associated with a sense of distance from religion and faith, distrust of religious traditions and distrust of religious people: in a situation of immediate threat to life in war, many people return to faith or become believers, turn to church officials, chaplains in particular.

Prospects for further research. The problem of human alienation when regarded as a general cultural, civilizational phenomenon in the conditions of accelerated development of technological innovations due to digitization, automation and robotization of production needs further research.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерс Гансен. Інстамозок. Як екранна залежність призводить до стресів і депресії. Київ: Наш Формат, 2022. 200 с.
2. Бодріяр Жан. Симулякри і симуляція. Київ: Основа, 2004. 231 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Jean_Baudrillard/Symuliakry_i_symuliatsiia.pdf (дата звернення: 25.11.2021).
3. Війна і Церква. Церковно-релігійна ситуація в Україні 2022 року. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamku/sotsiologichni-doslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnoreliiina-sytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r> (дата звернення: 26.04.2023).
4. Гегель Георг. Феноменологія духу. Київ: Основа, 2004. 548 с.
5. Грабовська І. М., Грабовський С. І. Відчуження. *Енциклопедія Сучасної України*: енциклопедія [електронна версія]. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень, 2005. Т. 4. URL: <https://esu.com.ua/article-34424> (дата звернення: 01.02.2023).
6. Громадська думка в Україні після 10 місяців війни. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1175&page=4&y=2023> (дата звернення: 26.04.2023).
7. Динаміка користування інтернет в Україні: травень 2017. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=705&page=1>. (дата звернення: 24.04.2023).

8. Ковтун Н. М., Венцель Н. В. Новий середній клас як фактор нівеляції соціальної невизначеності в умовах модернізаційних викликів Industry 4.0. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2020. Випуск № 1 (87). С. 86-99. DOI.10.35433/PhilosophicalSciences.1(87).2020.86-99.

9. Користування Інтернетом серед українців: результати телефонного опитування, проведеного 13-18 травня 2022 року. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1115&page=7&y=2022> (дата звернення: 26.04.2023).

10. Кулеба Дмитро. Війна за реальність: як перемагати у світі фейків, правд і спільнот. Вид. 3-тє, оновл. Київ : Книголав, 2022. 384 с.

11. Маркс Карл. Теорії додаткової вартості (IV том "Капіталу"). Частина I. Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1956. 426 с.

12. Мінлива прихильність українців до "традиційних цінностей": результати телефонного опитування, проведеного 6-20 липня 2022 року. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1128&page=5&y=2022> (дата звернення: 20.04.2023).

13. Настрої та оцінки українських біженців (липень-серпень 2022 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypen-serpen-2022r> (дата звернення: 21.04.2023).

14. Соціологічний моніторинг "Українське суспільство". Громадська думка в Україні після 10 місяців війни. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1175&page=1> (дата звернення: 26.04.2023).

15. Ставлення українців до державних свят. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1200&page=2&y=2023> (дата звернення: 24.04.2023).

16. Ясперс Карл. Про сенс історії (фрагменти) / Переклад Анатолій Гордієнка. *Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями*. Київ: Ваклер, 1996. С. 183-210.

17. Ясперс Карл. Психологія світоглядів. К.: Юніверс, 2009. 464 с.

18. Baudrillard Jean. *Le Système des Objets*. Paris: Gallimard, 1968. 288 p.

19. Baudrillard Jean. *The Gulf War Did Not Take Place*. Sydney: Power Publications, 2012. 87 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Anders Hansen. (2022). Instamozok. Yak ekranna zalezhnist pryzvodyt do stresiv i depresii [As CRT dependence results in stresses and depression]. Kyiv: Nash Format, 200 s. (In Ukrainian).

2. Bodriiar Zhan (2004). Symuliakry i symuliatsiia [Simulacra and simulation]. Kyiv: Osnova, 231 s. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Jean_Baudrillard/Symuliakry_i_symuliatsiia.pdf (last accessed: 25.11.2021). (In Ukrainian).

3. Viina i Tserkva. Tserkovno-relihiina sytuatsiia v Ukraini 2022 roku [War and Church. A Church-religious situation is in Ukraine of 2022]. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnorelihiina-sytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r> (last accessed: 26.04.2023). (In Ukrainian).

4. Hegel Georg. (2004). Fenomenologiiia dukhu [Phenomenology of spirit]. Kyiv: Osnova, 548 s. (In Ukrainian).

5. Hrabovska I. M., Hrabovskyi S. I. Vidchuzhennia. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: entsyklopediia* [elektronna versiiia] [Alienation. *Encyclopaedia of Modern Ukraine: encyclopaedia*] Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2005. T. 4. URL: <https://esu.com.ua/article-34424> (last accessed: 01.02.2023). (In Ukrainian).

6. Hromadska dumka v Ukraini pislia 10 misiatsiv viiny [Public opinion is in Ukraine after 10 months of war]. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1175&page=4&y=2023> (last accessed: 26.04.2023).
7. Dynamika korystuvannia Internetom v Ukraini: traven 2017 [Dynamics of using the internet in Ukraine: May 2017]. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=705&page=1> (last accessed: 24.04.2023). (In Ukrainian).
8. Kovtun N. M., Ventsel N. V. Novyi serednii klas yak faktor niveliatsii sotsialnoi nevyznachenosti v umovakh modernizatsiinykh vyklykiv Industry 4.0 [New middle class as a leveling factor of social uncertainty in the conditions of modernization challenges of Industry 4.0]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 2020, № 1 (87), 86-99. (In Ukrainian).
9. Korystuvannia internetom sered ukraintziv: rezultaty telefonnoho opytuvannia, provedenoho 13-18 travnia 2022 roku [Using the internet among Ukrainians: results of the telephone questioning, on conducted May, 13-18, 2022]. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1115&page=7&y=2022> (last accessed: 26.04.2023). (In Ukrainian).
10. Kuleba Dmytro. (2022). Viina za realnist: yak peremahaty u sviti feikiv, pravd i spilnot [War for reality: how to win in the world of fakes, indeeds and associations]. Kyiv: Knyholav, 384 s. (In Ukrainian).
11. Marks Karl. (1956). Teorii dodatkovoi vartosti (IV tom "Kapitalu"). Chastyna I. [Theories of additional cost (IV volume of "Capital"). Part of I.] Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo politychnoi literatury URSR, 426 s. (In Ukrainian).
12. Minlyva prykhylnist ukraintziv do "tradytsiinykh tsinnosti": rezultaty telefonnoho opytuvannia, provedenoho 6-20 lypnia 2022 roku [Changeable liking of Ukrainians for "traditional values": results of the telephone questioning, on conducted July, 6-20, 2022]. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1128&page=5&y=2022> (last accessed: 20.04.2023). (In Ukrainian).
13. Nastroi ta otsinky ukrainskykh bizhentsiv (lypen-serpen 2022 p.) [Moods and estimations of the Ukrainian refugees (July-August of 2022)]. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypen-serpen-2022p> (last accessed: 21.04.2023). (In Ukrainian).
14. Sotsiolohichni monitorynh "Ukrainske suspilstvo". Hromadska dumka v Ukraini pislia 10 misiatsiv viiny [The sociological monitoring is "Ukrainian society". Public opinion is in Ukraine after 10 months of war]. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1175&page=1> (last accessed: 26.04.2023). (In Ukrainian).
15. Stavlennia ukraintziv do derzhavnykh sviat [Attitude of Ukrainians is toward state holidays]. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1200&page=2&y=2023> (last accessed: 24.04.2023). (In Ukrainian).
16. Iaspers Karl. (1996). Pro sens istorii (frahmenty) [About sense of history (fragments)] / Pereklad Anatolii Hordiiienka. *Suchasna zarubizhna filosofia. Techii i napriamy*. Kyiv: Vakler, 183-210.
17. Iaspers Karl. (2009). Psykholohiia svitohliadiv [Psychology of world views]. K.: Yunivers, 464 s.
18. Baudrillard Jean. (1968). *Le Système des Objets*. Paris: Gallimard, 288 p.
19. Baudrillard Jean. (2012). *The Gulf War Did Not Take Place*. Sydney: Power Publications, 87 p.

Receive: April 28, 2023
Accepted: May 25, 2023

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ

PHILOSOPHY OF CULTURE

UDC130:165.21:297

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(93).2023.72-79

AXIOLOGICAL FEATURES IN NONVERBAL SEMIOTICS OF THE MUSLIM EAST

N. I. Bilokopytova,* K. EL Guessab**

The article is devoted to the identification of axiological features of nonverbal semiotics of the Muslim East in context modern social problems. The study used Pierce's approach of "pansemiotic view of the universe". He emphasized that any thinking is symbolic, in fact, for Ch.S. Pierce man is a creature that performs signs through semiosis.

The main elements of the value system of the Arab countries were also considered. One of the characteristic features of the Arabs is the extroverted type of communication and abundant nonverbalism. The definition of the mnemonic method of classification of letters of the Arabic alphabet Abjad is specified. The meaning of the symbols of the Muslim East is described: "hamsa". The philosophical significance of the image "harf Alif" and "harf wav" is generalized. Elements of non-verbal behavior of Muslims in social communication are considered and analyzed. In conclusion, the emergence of the Abjad system gives the right to argue that the first grains of digitalization of society originated in the early Middle Ages. The modern tendency to translate everything into digital code began in the Muslim East. Thus confirms the cyclical nature of historical events. With the development of cognitive-discursive approach it becomes increasingly clear that the structures of knowledge, thoughts, beliefs, imagination, which "stand" behind the real language of real homo verbo agens, speaking this natural language, are inherently related to evaluation and reach the ratio of conscious and unconscious, stable and creative. It is clear that the promotion of information depends on the method of its presentation, which can generate a possible intentional world in the field of "communication of consciousness" and social symbolic production and exchange; that verbal-semiotic regulation of human relationships in the life world is value-based.

Keywords: Nonverbal Semiotics, "Hamsa", Abjad System, "Harf Alif", "Harf Wav".

*Candidate of Philosophy Sciences, freelance researcher (Istanbul, Turkey)
nina_turk@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7260-0705>

**Assoc.Prof. PhD, Social Philosophy and Administration Department Zaporizhzhia National University, Ukraine

karimk@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3555-1235>

АКСІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕВЕРБАЛЬНОЇ СЕМІОТИКИ МУСУЛЬМАНСЬКОГО СХОДУ

Н. І. Білокопитова, К. Ель Гуессаб

Метою статті є виявлення аксіологічних особливостей невербальної семіотики мусульманського Сходу в контексті соціальних проблем. У дослідженні використовувався підхід Пірса "пансеміотичного погляду на Всесвіт". Він підкреслив, що будь-яке мислення є символічним, власне, для Ч.С. Пірса Людина – це істота, яка виконує знаки через семіозис. Також були розглянуті основні елементи системи цінностей арабських країн. Однією з характерних рис арабів є екстравертний тип спілкування і рясний невербалізм. Уточнено визначення мнемонічного методу класифікації літер арабського алфавіту Абджад. Описано значення символів мусульманського Сходу: "хамса". Узагальнено філософське значення образів "харф Аліф" та "харф вав". Розглянуто та проаналізовано елементи невербальної поведінки мусульман у соціальній комунікації.

Методологічними засадами дослідження є аксіологічний, філософсько-антропологічний, історико-культурний підходи, філософська рефлексія. Наукова та практична цінність дослідження: підсумовуючи, поява системи Абджад дає право стверджувати, що перші зерна цифровізації суспільства зародилися ще в ранньому середньовіччі. Сучасна тенденція переводити все в цифровий код почалася на мусульманському Сході. Тим самим підтверджується циклічність історичних подій. З розвитком когнітивно-дискурсивного підходу стає все більш очевидним, що структури знань, думок, переконань, уяви, які стоять за реальною мовою реальних *homo verbo agens*, кажучи цим природним мови, невід'ємно пов'язані з оцінкою і досягають співвідношення свідомого і несвідомого, стійкого і творчого. Зрозуміло, що просування інформації залежить від методу її представлення, який може породити можливий інтенційний світ у сфері "комунікації свідомості" та соціального символічного виробництва й обміну; що вербально-семіотична регуляція людських стосунків у життєвому світі є ціннісною.

Ключові слова: невербальна семіотика, "хамса", система Абджад, "харф Аліф", "харф вав".

Introduction of the issue. Today communication is the most important tool for change and management in the socio-cultural life of modern man. Due to the above, modern communications become the basis for posing new problems of philosophical thought. Digitalization of the information space, the fashion for the use of stylized graphic images-symbols instead of text messages, pandemic and other modern challenges contribute to the reduction of verbal communication and the development of nonverbal communication as one of the most important areas of semiotics. According to the definition of Y. Lotman, semiotics should be understood as the *science of communication systems and signs* used in the communication process.

The purpose of the article. The article is devoted to the identification of axiological features of nonverbal semiotics of the Muslim East.

Materials and Methods. Over the past 20-30 years, interest in nonverbal communication has grown, as evidenced by the large number of publications on this topic A. Pease, (Body Language (1981); A. Pease, B. Pease, (The Definitive Book of Body Language (2006)); G. Wainwright, (2002); J. Fast, (2014) et. Various courses of lectures for students of anthropologists, culturologists, psychologists, sociologists, managers, political scientists are devoted to theoretical and practical aspects of nonverbal human communication. Such courses include Theory and Practice of Intercultural Communication, Human Ethology, Fundamentals of Nonverbal Communication, Semiotics, Ethnopsychology and a lot of others.

For Western scientific thought of the late nineteenth century (especially this was evident in American philosophy) became increasingly valuable life and

practical success of man. It was the introduction of the concept of "man" in the philosophy of pragmatism that marked the beginning of a rethinking of man's place in the world. Pragmatism is characterized by a variety of options, united by a commitment to empiricism and experience, which is explained primarily not in terms of contemplative theoretical attitude to the world, but in the context of active human activity. During this period, Ch.S. Pierce, W. James, J. Dewey, O. W. Holmes (as part of the Metaphysical Club in 1872) formed the core of Eastern philosophical themes, which later became known as "pragmatism".

The most important contribution of Ch.S. Pierce to the philosophical heritage is his normative description of objective research, the doctrine of categories and the theory of signs. Sign, for Ch.S. Pier is a complex and multifaceted category. In his reasoning, Pierce followed a "pansemiotic" view of the world ("any thought is a sign") (Pierce, 1932). It is impossible to disagree with the statement of Ch.S. Pierce that everything has a semiotic nature: thinking, cognition and even man himself. Semiotics, the science of studying signs and sign systems, divides signs into three groups: iconic, index and symbolic. The first group includes signs similar to the affected object (photographs, maps). The second, index group, includes signs, or designations of part of the object, or those where the image acts as a sign of the object as a whole. Finally, the third, symbolic, group includes images that have nothing or almost nothing to do with the marked object. Ch.S. Pierce developed a complex logical system of types of signs and focused on establishing logical relations within the sign, with the basis of his reasoning is the dynamics of thought, embodied in various forms of the sign. He emphasized that any thinking is symbolic, in fact, for Ch.S. Pierce *man is a creature that makes signs through semiosis*. In addition, Pierce identified three semiotic elements: *sign, object and interpreter*. He is the author of the term semiosis. Basic bases of the concept of Ch.S. Pierce is the

theory of interpreters and the theory of semiosis.

It's allow us to give the following definition of a sign: it is a triadic connection that causes a dynamic process of interpretation (semiosis), through which communications create signs or associate values with signs.

It is interpretation, or "thought that is interpreted", according to Ch.S. Pierce is a necessary condition of signification, but the meaning that presupposes the existence of man as an interpreter, we consider in the context of the English verb "signify" – "sign", "point". We emphasize that the most important function of the sign in the process of semiosis is the function of signification.

Discussion and results. Pierce was convinced that thinking always takes the form of dialogue, therefore, signs are mandatory mediators not only in interpersonal but also in reflexive communication. Signs are tools of thoughts and language communication. He also argued that thought is inseparable from the ways of its expression, that is, it receives its semiotic embodiment in a communicative act. The researcher believed that consciousness and reason do not endow signs with life, the very action of signs is a sign of the vitality of thought in communications.

The reasons for the interest in research on nonverbal human communication become clear if we turn to the data of anthropologists and ethologists, who found that information transmitted by words is only about 7% of the total amount of information received by man, while nonverbal cues account for 93% (facial expressions, postures, gestures, touches, smells, signals are up to 55%, and the share of vocal paralinguistic component is up to 38%). On average, a person speaks only 10-11 minutes a day, and the verbal component is only 35% of the semantic load, and the nonverbal much more - 65%.

Determining when people began to use gestures in communication with each other is as difficult as determining the

time of appearance of oral speech. If it is fair to assume that gesture communication existed before oral communication, it must have originated one and a half million years ago. The simplest forms of writing emerged much later than oral speech. Icons - refer to the New Stone Age (Neolithic Age) and date from 8000-3000 BC. Cuneiform, which was made on boards made of raw clay (signs in the form of groups of wedge-shaped lines), appeared about 3000 years BC. At the same time include ideographic writing, which was developed in Chinese characters.

Non-verbal communication is the oldest form of human communication and ... the most sincere. Fyodor Tyutchev said that expressed opinion - is a lie. In this phrase, the whole essence of verbal communication - a person can be insincere. And with gestures we unconsciously express a whole range of emotions: joy, anger, indifference, boredom, insecurity, etc.

There are two problems in understanding nonverbal communication: first, in verbal communication the process of transmitting and receiving information is understood by both parties, while in nonverbal is carried out on unconscious or subconscious levels - it complicates the understanding of this phenomenon and raises the question of justification communication. Therefore, when it comes to nonverbal communication, some experts consider it permissible to use another concept - «nonverbal behavior», understanding this phenomenon as the behavior of an individual that carries certain information, regardless of whether the individual is aware of it or not; secondly, in many scientific works there is confusion in the concepts of "nonverbal communication", "nonverbal behavior", often used as synonyms, nonverbal communication is a type of communication characterized by the use of nonverbal behavior as the *main* means of transmitting information, organizing interaction, forming an image and concept of a partner, influencing another human.

Ukrainian researcher of nonverbal communication I. Kovalinska described the basic theoretical concepts which needed to understand the process of nonverbal communication. Here are a few lines from her work: "Without solving the question of how non-verbal communicative activity of man and what is its relationship with verbal activity, it is impossible to model communication systems and the very process of thinking... Nonverbal language of another country must be studied as well as verbal... Words may be what people use when all other means of communication have proved ineffective" (Kovalinska, 2014).

The Main Elements of the Value System of Arab Countries. Researcher of the theory of intercultural communication Yu.V. Taratukhina in her work, noted: "In most Arab countries, religion plays a dominant role in the public consciousness and has a significant impact on the social sphere, politics, and business. The value systems of the Arab and Western countries are sometimes radically different from each other. Consider the main elements of the value system of Arab countries.

1. The basic unit in the Arab countries is not an individual but a family.

2. A person's reputation and achievements largely depend on his origin and are determined by belonging to a kind.

3. Flexibility in communication - the main feature of communication in these countries.

4. The Arabs are characterized *by an extroverted type of communication and abundant nonverbalism.*

5. Arab culture in general is characterized by a synthesis of traditional and progressive.

6. During business meetings, Arabs prefer long conversations, like to talk about their connections.

7. The special position of women in the Arab world.

8. Arab culture - a hospitable culture, the same applies to office life. The

concepts of "open house" and "open office" are typical for Arab countries.

9. The perception of time in the Arabs, not linear but cyclical. This specificity must be taken into account when planning business meetings (Taratukhina, 2018).

The meaning of the symbols "Hamsa", "Alif", "Wav". So, let's look at some symbols and signs of the Muslim East. An interesting symbol of the Arab world is the "hamsa", a Middle Eastern protective amulet in the shape of an open palm with five fingers. Muslims also call this symbol "the hand of Fatima" and the Jews the "hand of Miriam". In Islam, five fingers on the hand means the family of the Prophet Muhammad: Prophet Muhammad, Fatima Zahra, Imam Ali, Imam Hussein, Imam Hassan.

The amulet of Hamsa also symbolizes the five pillars of Islam: faith, fasting, Hajj, prayer, charity. The second name of the mascot is associated with the legend of the daughter of the Prophet Muhammad Fatima, who began to stir the boiling halva with his palm, learning that her husband Ali brought home a new wife. This legend does not correspond to historical facts, as Ali married other women only after the death of Fatima. Hamsa is popular among Berbers, and due to its importance for Berber and Arab cultures, it became part of the coat of arms of Algeria.

The next symbol: the image of the letter "wav". In calligraphic inscriptions, on the walls of mosques, on ornaments, statuettes, paintings, you can often see the Arabic letter "wav" و, which is written separately. What is the meaning of it? Giving special meaning to individual letters of the Arabic alphabet has its source in the culture of Tasawwuf, which, in general, is prone to symbolism and metaphors. In this culture, the letter "wav" had several meanings. Her writing is reminiscent of a bowed man. Therefore, it symbolized the recognition of man's helplessness before the Almighty, faith in the Lord and service to him. Along with this, the letter "wav" resembles a child in the womb. From the letter "wav" begins

the name of the Almighty "One" (in Arabic - Al-Wahid), so it was also a symbol of Him as one God. One of the meanings of the letter "wav" is associated with the calculation of "abjad". Abjad is a mnemonic way of classifying the letters of the Arabic alphabet, ie each word in the Arabic alphabet has a certain numerical meaning, when each number can be expressed in letters, and vice versa. In this calculation, this letter "wav" corresponds to the number 6, which is interpreted as 6 pillars of faith: faith in Allah, in the angels, in the Scriptures, in the prophets, on the Day of Judgment, in doom. Belief in these six points makes a person a Muslim, and therefore the letter "wav", which symbolizes these pillars, was given special meaning.

In many calligraphic inscriptions, the letter "wav", is a neighbor of the first letter of the Arabic alphabet "Alif". The connection between these two letters in tasawwuf (التصوف) Tasawwuf is the observance of high morals and the renunciation of low behavior". (Ali-zade, 2007). According to Al-Khatib al-Baghdadi (1002-1072) "Zuhdvaar-Rakaik" ("Asceticism and kindness") "Tasawwuf is a science through which the ways of purification of the vicious soul (nafs), ennoblement of customs, improvement of the obvious and hidden for eternal happiness" are learned. "A person is born in the position of the letter و " wav ", and when some time passes, he straightens up, begins to consider himself ا "Alif ". Meanwhile, the day when he was hunched over and was the truest in his life. The meaning of service to the Almighty is "wav", and "alif" is a symbol of divinity and unity. Therefore, the name of the Almighty Allah begins with him. "Alif is the key to the universe, and "wav" is the universe itself"(Schimmel,2011).

The Abjadsystem. Abjad is a mnemonic way of classifying the letters of the Arabic alphabet, ie each "harf" in the Arabic alphabet has a certain numerical value, when each number can be expressed in letters, and vice versa. In

other words, each word, in addition to its literal meaning, also has a numerical meaning. There are three traditional versions of the origin of this organization of letters: according to the first of them, the sound of words corresponds to the names of six kings of antiquity, the second - the names of genies, and the third identifies them with the names of the days of the week. This method of counting dates back to antiquity and was a widespread form of Arabic writing even before the Epistle of the Holy Qur'an.

Thus, in various examples of classical Eastern literature, you can often find the calculation of abjad. The date of some important event, such as the ascension of the ruler to the throne, great military victories, grandiose constructions, were often expressed not in numbers but in words. Even poets often indicated the date of creation of their works in the calculation of abjads. The system, which determined the numerical equivalent of each of the twenty-eight letters of the Arabic alphabet, thus made it possible to express any number with words. The word "abjad" is formed from the first four letters ("alif", "ba", "jim" and "dal") of the Arabic alphabet. Regarding the calculation of abjads, all numbers from 1 to 1000 can be expressed using combinations of 28 letters. In order to alternately memorize these 28 letters, they were combined into 8 words: "abjad, havvaz, huttu, kalyaman, safas, karashat, sa haz and dazag". The first nine letters of the alphabet represent unique numbers from 1 to 9, the next nine letters are tens - from 10 to 90, the next nine letters - hundreds from 100 to 900, and finally, the last letter means 1000. That is, the numerical value of the letters of the Arabic alphabet is distributed as follows: alif - 1, ba - 2, jim - 3, dal - 4, he - 5, wow - 6, za - 7, ha - 8, ta - 9, ya - 10, kaf - 20, lam - 30, mim - 40, nun - 50, sin - 60, ain - 70, fa - 80, sad - 90, kaf - 100, ra - 200, shin - 300, tya - 400, sia - 500, ha - 600, zall - 700, zad - 800, za - 900, gain - 1000. In addition, to identify a character of the

alphabet, the sum of all letters that make up the name of the letter is used. For example, the alif can be expressed using the numbers 1 and 111, since (alif ا + lam ل + ya ي + fa ف) = 1 + 30 + 10 + 80 = 111.

The location of the letters of the Arabic alphabet according to the abjad system:

أ ب ج د ه و ز ح ط ي ك ل م ن س ع ف ص ق ر ش ت ث
خ ذ ض ظ غ

According to this system, the letters are divided into three blocks according to their numerical values. The first 9 letters are called "ahad" - single, ie they have a numerical value from one to nine. The second block, which also consists of nine letters is called "ashar" - decimal, have a numerical value from 10 to 90. The third block consists of ten letters and is called "miat" - hundreds, meaning from one hundred to nine hundred.

The *abjad system* was known to the Arabs before the Qur'anic revelations. It was widely used by poets of the time. The Qur'an began to send in the heyday of Arabic literature and literature, many poets of that era, hearing the verses of scripture understood that these words do not come from man, but from one who is higher, stronger than man, from one who has infinite knowledge. The prophetic mission, based on the revelations of God and the affirmation of Islam in the lands of Hijaz, did not stop the practice of poets and linguists using the "abjad" system, which is also referred to as "Jifri". This word denotes the science of numerical meanings of the letters of the Arabic alphabet, built on the system of "abjad". The use of abjad did not stop because there were no objective reasons to ban it. The Qur'an - the Divine Scriptures, forbids only that which harms people and allows what is good for them. Abjad, in turn, represented at that time an integral part of Arabic literature and poetry, a unique experience of the desert people, who for hundreds of years learned about the harsh world of sand and conveyed its beauty in the most mysterious forms, understandable only to those in whose veins flows the blood of Semitic ancestors. They are the oldest nation, which was

formed in the heart of the planet, where people began to settle in other areas. The Qur'an penetrated the souls of the people who loved the beauty of words, the beauty of language. These people were stunned by the style of the Koran, its beautiful sound, strange structure of sentences, unique style of presentation. The use of "Jifri" and "abjad" in the study of his verses has helped many to be convinced of its uniqueness, to be convinced that the Qur'an is truly a divine miracle that no poet or group of poets will ever be able to create. Thanks to ancient science, many scholars are still able to reveal some secrets of the holy book of Muslims. But it should be noted that this science is available only to scholars who have special knowledge, any interference in the verses of the Qur'an, especially with allegorical content can lead to misinterpretations and erroneous conclusions.

Consider in more detail the "nonverbal of the Muslim East". First of all, let's pay attention to the non-verbal behavior of women in the Muslim East. The woman should lower her head and not meet the eyes of the man-interlocutor. So, she shows her modesty and politeness.

How do Arab women perceive the good news? Covering the mouth with the palm of the hand, as if in a whispering conversation, they make loud sounds in a shape similar to the chatter of turkeys. Every child in the East knows that if you do not behave well, or interfere with conversation between adults, and even in the presence of strangers, the mother only needs to bite her lower lip and look sternly, this will mean that you will be severely punished. If the child has done something very wrong, the threat will be a gesture - "American okay" but after biting his index finger, the last fingers are raised and threateningly swaying, accompanied by a stern look. The child, realizing everything at once, will apologize with the following gesture. He will bring his index finger to his closed mouth, as if hiding a secret, kiss his finger alternately to the tip of his nose and so on three times. In the Gulf countries, men greet each other in

addition to shaking hands and rubbing their noses. In Turkey – in addition to shaking hands, touching the head to the head of the interlocutor twice, i.e left and right. Turkish women greet each other with handshakes and kisses on the right and left cheek. A gesture that shows admiration, adoration and good treatment of a child, a woman: pinch her cheek with her fingers and pat her. And then raise your hand to your lips, kiss it and sharply with the sound of "muah" tear off in the direction of the adored person. There is an interesting and widely used gesture "fingers in a bundle" and raised up. In Turkey "very good", but in Arab countries, this gesture will mean "wait", the same gesture "fingers in a bundle" but hit them in the heart, will mean – "what grief", or "my heart is in sorrow."

Gesture that means "no": clicking your tongue with your head raised. If their facial expressions are visible well enough that both Turks and Arabs are limited to raising eyebrows. You can easily warn your Turkish opponent, who is clearly deceiving, as if I understood everything - by pushing down the lower eyelid a little. Tickling your tongue more than 3 times will mean indignation - "what a shame" or "what an injustice." If a Turk touches his upper teeth with his thumb and thus raises his head up, this gesture means that he is very scared. Refusal of an unpleasant case, or a conversation about the end of a case is affected in the east by "cleaning" the palms against each other, as if "everything, my hands are clean."

Astonishment and indignation are expressed in one rotational movement in the wrist - turning the open palm on the rose and a stern look, this gesture also means "what is it?", "Where are you?", "And ... where are you going?". Honoring the elderly in the east, all the permission for children, the appreciation of bread, such simple things, but Europeans should be surprised. For example, if an elderly person enters the room, it is inadmissible to sit cross-legged. If this elderly person is a relative, then the greetings will be in the form of a kiss on the back of the palm

before putting your hand to your forehead. In the Muslim East, such a ritual of greeting the elderly, or highly respected people, the sheikhs, is the most common. A gesture that also shows respect and recognition is a hand on one's head, "alyarasi" That is, appreciation, respect for the interlocutor above himself.

A funny gesture that means "not to be fooled" will look like this: at the same time squeezing the earlobe, pulling it to the bottom and an air kiss, and then tap the wooden surface three times with the same hand.

Conclusions. With the development of cognitive-discursive approach it becomes increasingly clear that the structures of knowledge, thoughts, beliefs, imagination, which "stand" behind the real language of real *homo verbo agens*, speaking this natural language, are inherently related to evaluation and reach the ratio of conscious and unconscious, stable and creative. It is clear that the promotion of information depends on the method of its presentation, which can generate a possible intentional world in the field of

"communication of consciousness"; that verbal-semiotic regulation of relationships in the life world is value-based.

Given the status significance of the axiological component of social life, discursive space can be modeled on the type of axiological system that contains different configurations and different formats of experiencing the axiological priorities of a culture. The emergence of the Abjad system gives the right to claim that the first grain of digitalization of society were born in the early Middle Ages. The modern tendency to translate everything into digital code began in the Muslim East. Thus confirms the cyclical nature of historical events. Fragmentary understanding of cultural values allows us to compare different aspects of social interaction in terms of their axiological load. Also identifies the principles and methods of affiliation of axiological concepts and specifies the culture-forming values, taking into account the topological characteristics of a particular area of the cultural universe.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Ali-zade A. A. (2007). Tasavvuf . *Islamic Encyclopedic Dictionary*. P. 266-268. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/05/Али-заде_Исламский_энциклопедический_словарь.pdf; (last accessed: 18.12.2022).
2. Fast, Julius (2014). *Body language*, Open Road Media.
3. Kovalinska I.V. (2014). Neverbal'na komunikatsiya. (*Nonverbal communication*). Kyiv: Publishing House "Education of Ukraine", 289 p. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/4631/1/I_Kovalynska_NC_GI.pdf; (last accessed: 20.12.2022) (In Ukrainian).
4. Pease, Allan, 1981 Body Language. URL: https://www.academia.edu/22610347/Allan_Pease_Body_Language (last accessed: 16.12.2022).
5. Pease Allan., Pease Barbara. 2004, The definitive book of body language, Queensland, Australia: Pease International. URL: https://e-edu.nbu.bg/pluginfile.php/331752/mod_resource/content/0/Allan_and_Barbara_Pease_-_Body_Language_The_Definitive_Book.pdf (last accessed: 03.12.2022).
6. Peirce, C.S., Collected Papers of Charles Sanders Peirce, vols. 1–6, Charles Hartshorne and Paul Weiss (eds.), vols. 7–8, Arthur W. Burks (ed.), Harvard University Press, Cambridge, MA, 1931–1935, 1958. Volume 1, *Principles of Philosophy*, 1932.
7. Schimmel, Annemarie. 2011, *Mystical Dimensions of Islam*; repr. with a foreword by Carl Ernst, Chapel Hill, 2011.
8. Taratukhina Yu. V. 2018, *Theory of Intercultural Communication*. URL: https://studme.org/147301/literatura/arabskie_strany (last accessed: 20.12.2022).
9. Wainwright, Gordon (2002). *Understand Body Language (Teach Yourself)*, McGraw-Hill/Contemporary Books; 2nd printing edition. 208 p.

Receive: January 17, 2023
Accepted: February 25, 2023

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philosophical Sciences. Vol. 1(93)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філософські науки. Вип. 1(93)

ISSN: 2663-7650 (Print)

ISSN: 2786-6378 (Online)

УДК 130.2:7.05

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(93).2023.80-88

"ПРИВИДИ МАРКСА" ЖАКА ДЕРРІДА У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

С. В. Янковський*

У перспективі поглиблення наукового поля гуманітарного і соціального знання важливо дослідити суперечливість між ідеями та їх реальним впливом на способи життєрозуміння та світосприймання. У представленому дослідженні ці невідповідності є об'єктом соціально-культурної рефлексії в контексті одного з найвідоміших текстів Жака Дерріди "Привиди Маркса". Мета статті – з'ясувати роль інтерпретації тексту при перекладі праці Ж. Дерріди "Привиди Маркса" для поглиблення наукового поля соціального і гуманітарного знання в Україні. Методологія дослідження – методологічні засади даного дослідження, спрямованого на реценцію праці Ж. Дерріди "Привиди Маркса", ґрунтуються на виявленні конструктивного контексту наукової соціально-культурної рефлексії при її перекладах різними мовами. Це дозволяє з'ясувати репрезентативність ідей мислителя в усіх шарах наукового поля, таких як дослідницький, експертний та освітньо-науковий. Дослідницька оптика базується на використанні відкритих джерел, а також на застосуванні філософської рефлексії при вивченні даної проблеми. Наукова новизна отриманих результатів зумовлюється залученням нових даних, які наближають до з'ясування причин і проявів формування стереотипного й децю заангажованого тлумачення ідей мислителя, концепція якого стимулює критичне мислення та сприяє розумінню складності сучасного світу. Як висновок, соціально-культурна рефлексія при аналізі філософської праці зарубіжного дослідника висвітлює роль якісної перекладацької діяльності для уведення у науковий обіг неспотвореного матеріалу; це сприяє формуванню культурного капіталу вітчизняної філософії в науковому полі та взаємодії з медійним полем. Проте для більш глибокої оцінки виявлених проблем культурного капіталу, пов'язаних із перекладом філософських праць, і його власників у сучасному науковому полі необхідні соціологічні дослідження і, відповідно, більше забезпечення матеріально-технічними ресурсами.

Ключові слова: соціальна реальність, символічне виробництво та обмін, культурний капітал, філософський текст, наукове поле, гуманістика, інтелектуальний обмін, бібліографічна дескрипція.

* доктор філософських наук, доцент
(Маріупольський державний університет),
stephanuam@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4028-6037>

"SPECTERS OF MARX" BY JACQUES DERRIDA IN THE CONTEXT OF SOCIAL-CULTURAL REFLECTION

S. V. Jankowski

In the perspective of deepening the scientific field of humanitarian and social knowledge, it is important to explore the inconsistency between ideas and their real influence on the ways of life understanding and worldview. In the presented study, these inconsistencies are the object of socio-cultural reflection in the context of one of the most famous texts by Jacques Derrida "Ghosts of Marx". The purpose of the article is to clarify the role of text interpretation in the translation of J. Derrida's work "Ghosts of Marx" for deepening the scientific field of social and humanitarian knowledge in Ukraine. Research methodology – the methodological foundations of this study, aimed at the reception of J. Derrida's work "Ghosts of Marx", are based on identifying the constructive context of scientific socio-cultural reflection when it is translated into various languages. This allows you to find out the representativeness of the thinker's ideas in all layers of the scientific field, such as research, expert and educational and scientific. Research optics is based on the use of open sources, as well as the use of philosophical reflection in the study of this problem. The scientific novelty of the results obtained is determined by the involvement of new data, which bring closer to the clarification of the causes and manifestations of the formation of a stereotypical and somewhat biased interpretation of the thinker's ideas, the concept of which stimulates critical thinking and contributes to understanding the complexity of the modern world. As a conclusion, socio-cultural reflection in the analysis of the philosophical work of a foreign researcher highlights the role of high-quality translation activities for introducing undistorted material into scientific circulation; this contributes to the formation of the cultural capital of Russian philosophy in the scientific field and interaction with the media field. However, for a deeper assessment of the identified problems of cultural capital associated with the translation of philosophical works and its owners in the modern scientific field, sociological research and, accordingly, greater provision of material and technical resources are needed.

Key words: Social Reality, Symbolic Production and Exchange, Cultural Capital, Philosophical Text, Scientific Field, Humanism, Intellectual Exchange, Bibliographic Description.

Постановка проблеми. На нинішньому етапі популярності Жака Дерріди варто проаналізувати корпус посилань, звернень, оцінок, що пов'язані з ім'ям і творами цього філософа. Тексти Жака Дерріди (Jacques Derrida) з'явилися у науковому полі гуманістики в Україні на завершальному етапі трансформації філософської культури, що тривала із середини 1970-х рр. до першої половини 2000-х років. Вона розпочалась в умовах світової геополітичної кризи середини 1970-х рр. та завершилась в умовах світової фінансової кризи 2000-х рр. Звісно, що ці межі не є ані хронологічними, ані фактологічними, а лише точками позначення горизонтів соціальної реальності, як, приміром, новорічні свята змінюють горизонти соціальних сподівань, так і зазначені події змінили

сприйняття соціального життя. Тому варто зважати на неординарність визнання, яке здобув філософ по обидва береги Атлантики. Це означає, що міра включення в Україні напрацювань Ж. Дерріди до наукового поля гуманістики загалом і філософської думки зокрема є вираженням ступеня його залученості до сучасної філософської спадщини й культури філософських розвідок.

Невирішені питання, порушені у статті. Втім відсутність ґрунтовної бібліографічної дескрипції української дерридани сприяють потребі іншого шляху до читання творчої спадщини Дерріди. Необхідно копітко проаналізувавши факти, які варто врахувати, щоб закласти підґрунтя для впровадження продуктивної дискусії навколо значущості ідей мислителя у

становленні наукового поля гуманістики в Україні.

Мета дослідження. Осягнути україномовну деридіану в межах однієї розвідки буде, звичайно, дещо нескромним завданням, бо переклад потребує використання міждисциплінарних методів дослідження, значної бібліографічної бази та цілої низки статистичних досліджень. Відтак, спробуємо поставити як завдання для цього дослідження, з'ясувати значущість перекладу праці Ж. Дерріди "Привидів Маркса" для емансипації наукового поля соціального і гуманітарного знання в Україні.

Ступінь наукової розробки. У галузі наукового дослідження гуманітарного та соціального знання особливу увагу приділяють не стільки працям Жака Дерріди, скільки його концепціям, зокрема теорії деконструкції (А. Полівода) [4], теорії знаку (Н. Кірносова) [2] та свободи інтерпретації (Г. Хоменко) [7]. Проте у представленому дослідженні увагу не обмежено теоретичними аспектами, що оточують ідеї філософа при їх оцінці. Замість цього, великий акцент наразі приділяється його праці "Привиди Маркса", враховуючи наслідки впливу соціального дискурсу «лівих» на суспільство та культуру [1].

Методологічні засади даного дослідження Методологічні засади даного дослідження, спрямованого на аналіз презентацій ідей праці відомого французького філософа Ж. Дерріди "Привиди Маркса", базуються на виявленні конструктивного контексту наукової рефлексії та її соціально-культурних маркерів. Цей підхід дозволяє з'ясувати репрезентативність ідей мислителя при перекладі (в усіх шарах наукового поля, таких як освітньо-науковий, дослідницький та експертний). Дослідницька оптика передбачає синтез і використанні відкритих джерел інформації, а також застосування філософської рефлексії при вивченні даної проблематики.

Дискусія та результати. Праця Жака Дерріди (Jacques Derrida) "Привиди Маркса", мовою оригіналу "Spectres de Marx", побачила світ 1993 р. у видавництві Galilée, а 2006 р. була перевидана. Ця книжка Ж. Дерріди є однією із 64 текстових праць, що вийшли у видавництві Galilée в період із 1973 по 2017 рр. Видавництво Galilée веде свою історію від 1971-го року та спеціалізується на виданні філософської літератури, літератури з мистецтва, гуманітарних наук тощо. Починаючи з 1973 р., коли Мішель Боске (Michel Bosquet) – псевдонім Андре Горца (André Gorz) – видав "Критику капіталістичного повсякдення" ("Critique du capitalisme quotidien"), Елізабет де Фонтене (Elisabeth de Fontenay) "Марксові гебрейські обриси" ("Les Figures juives de Marx"), Сара Кофман (Sarah Kofman) "Camera obscura. Про ідеологію" ("Camera obscura – de l'idéologie"), а також ціла низка інших авторів, Жан-Люком Нансі (Jean-Luc Nancy), Філіпом Лаку-Лабартом (Philippe Lacoue-Labarthe), текстів філософського спрямування. Тож, менш ніж за рік після виходу автор із іншими представниками філософської спільноти – Жан-Люком Нансі (Jean-Luc Nancy), Філіпом Лаку-Лабартом (Philippe Lacoue-Labarthe) і Сарою Кофман (Philippe Lacoue-Labarthe) засновили колекцію "Філософський відголос" ("La philosophie en effet"). Презентація книги Ж. Дерріда "Передзвін" ("Glas", 1974) започаткувало відкриття серії [10; 11]. Зазначимо, що впродовж понад сорок років Ж. Дерріда залишався одним із її провідних авторів; серед них також знаходимо Ж. Бодріяра (Jean Baudrillard), К. Бючі-Глюксман (Christine Buci-Glucksmann), Ж. Когана (Joseph Cohen), Ж.-Ж. Гукса (Jean-Joseph Goux), Ж.-Ф. Ліотара (Jean-François Lyotard), С. Маргеля (Serge Margel), Б. Штайгера (Bernard Stiegler) та ін. Певною мірою згадування про кожного з зазначених авторів можна

знайти в науковому полі української гуманістики. Наприклад, Сара Кофман кодифікована у вітчизняному літературознавстві як представниця неофройдизму в французькому фемінізмі [6].

Повертаючись до "Привидів Маркса" нагадаємо, що прижиттєві видання автора охоплюють період із 1962 р. – це рік видання деррідіанського перекладу праці Едмунда Гуссерля "Походження геометрії" (Edmund Husserl, *Die Frage nach dem Ursprung der Geometrie als intentional-historisches Problem*, 1939) – і до 2004 р., цього року було опубліковано передмову Дерріда до видання двох п'єс Сафаа Фатхі (Safaa Fathy), режисерки документалістики, есеїстки, поетеси, авторки документального фільму "Опірч того, Дерріда" (Safaa Fathy, *D'ailleurs, Derrida*, 1999), маємо зазначити, що це не єдиний фільм, який присвячено філософу, та і, варто, згадати, що висловлюваннями Дерріда скористався революціонер кіномистецтва Жан-Люк Годар (Jean-Luc Godard), визначивши його серед співавторів сценарію свого урочистому фільмі-заповіті "Соціалізм" (*Socialisme*, Jean-Luc Godard, 2010), в числі інших низки інших, одинадцяти філософів та політиків (*Film Socialisme*), також філософ співавтор сценаріїв до двох фільмів короткого метру режисера-експериментатора Такахіко Імури "Говорити до себе: феноменологічна операція" (*Talking to Myself: phenomenological operation*, Takahiko Imura, 1978), "Розмовляти у Нью-Йорку" (*Talking in New York*, Takahiko Imura, 1980) (Jacques Derrida. *Biography*) [9; 10; 11]. Набуття певного досвіду філософом у кіномистецтві не є випадковим, бо, вважаємо, що характерною рисою поезики кіно 1970-х рр. є пошук особливих способів вираження, особливої мови, яка засновується на синтезі, так би мовити, напрямів проходження мислення, а, відтак його ролі для

сприйняття продуктів символічного виробництва та обміну.

Бібліотека українських перекладів Дерріда включає книжки, які були видані у період з 1994 по 2008 рік. Серед них зустрічаються такі твори, як "Позиції. Інтерв'ю" (українське видання перекладу трьох інтерв'ю, які Жак Дерріда провів з видатними французькими інтелектуалами, серед яких найвідоміша в Україні Юлія Кристева, видавництво "Дух і літера", 1994), "Привиди Маркса" (видавництво ОКО, Харків, 2000), "Письмо та відмінність" ("Основи", 2004), "Дарувати час" (Львів, видавництво "Літопис", 2008), а також стаття "Цілі людини" у збірці "Після філософії: кінець чи трансформація" (видавництво "Четверта хвиля", Київ, 2000) [1]. Цікавою особливістю є те, що самі назви, ритм публікацій через шестеро або восьмеро років і середній темп випуску книг (3,5 роки на книжку), а також географія цих видань.

Розпочнемо з того, що звернемо увагу на одну прикметну рису в наукового поля соціального і гуманітарного знання в Україні. Наше спостереження таке: хоча використання конвенційного написання прізвища Деріда є важливим елементом наукового дискурсу, сприяє стандартизації і однозначності комунікації, забезпечує зрозумілість та сприяє науковій взаємодії як на національному, так і на міжнародному рівні, тим не менш спостерігається відсутність конвенційного написання прізвища мислителя. Актори наукового поля впровадили кілька форм написання прізвища філософа – Дерріда, Деріда, Деріда. Прикметно, що жодна з сторін, застосовуючи написання прізвища автора на свій лад, не пояснює, чому обрано ту чи іншу форми написання прізвища автора. Тож, маємо констатувати, що в науковому полі гуманітарного і соціального знання, зокрема

філософського, можна спостерігати явище неконвенційної рецепції певних авторитетів та ікон інтелектуального та культурного життя.

Якщо апелювати до авторитетів, то Філософський енциклопедичний словник (2002) та Енциклопедія сучасної України впроваджуються написання "Деррида". Пояснення щодо застосування тієї чи іншої форми написання відсутні. І це призводить, наприклад, до подвоєння тегів. Приміром, теги української служби Польського радіо або пошук за запитом "Деррида" та "Деріда" на сервісах порталу Національної бібліотеки імені Володимира Вернадського. Розв'язувати цю проблему подвоєння, звертаємось до п 3 § 128 Розділу III "приголосні звуки і букви на позначення приголосних" Українського правопису і зберігаємо в написанні прізвища філософа подвоєння приголосної "Деррида" [5: 158]. У тому, що стосується словозміни, то, гадаємо, що прізвище "Деррида" підлягає словозміні, як це представлено на сайті "Горих", хоча словозміна даного прізвища на відміну від написання є конвенційним.

Нарешті, варто звернути увагу на необхідність конвенційного написання прізвища філософа сприятиме легкості пошуку та ідентифікації його наукових праць у наукових базах даних, бібліографічних довідниках та інших джерелах. Це робиться можливим завдяки єдиності та сталості написання прізвища, що спрощує пошук та посилання на відповідні джерела. На жаль, актори наукового поля гуманітарного і соціального знання в Україні не приділи цьому належної уваги. Утім, якщо прийняти до уваги, що основним джерелом інформації науковців є Мережа, а найбільш популярний в Україні є пошуковий браузер Google, то зацікавленість користувачів (обраховується за допомогою Google trends у регіоні "Україна" за період з 11.03.2018 по 11.03.2022) за

пошуковими запитами "Жак Деррида філософ" із-за незначної кількості запитів не обраховується, такий самий стан із Філософським енциклопедичним словником (2002), тоді як популярність пошукових запитів за термінами "деррида", "деррида", "Енциклопедія сучасної України", "derrida" така "Енциклопедія сучасної України" – 8, "деррида" – 6, "derrida" – 6, "деррида" – 5.

Із цих спостережень можна зробити такі висновки:

1. Якщо користувачі не шукають відомості про Жака Деррида кожного разу, коли звертаються до Енциклопедії сучасної України, то популярність цього ресурсу не пов'язана із філософом Жаком Деррида, а, відповідно, пропонується в Енциклопедії кодифікація прізвища філософа користувачам відома недостатньо.

2. Ототожнення імені філософа із терміном, що його позначає засвідчує інструменталізм користувацької культури, в усьому світі. Можливо тому, що сучасні інструменти мережевого пошуку інформації, навіть у бібліографічних електронних ресурсах пошук зведено до ключових слів, тому персональне у пошукових запитах та в інформаційних базах даних розпорошено серед загальних понять. І це засвідчується й тим фактом, що уведення в пошук поняття "постмодернізм" показує результат – 17, що в разі перевищує дані за термінами "деррида", "деррида", "derrida", утвореними від одиничного поняття "Жак Деррида філософ" та його англо..., франко..., іспано...– мовних еквівалентів. Відтак, виникає питання де ж саме науковці-гуманітарії шукають та знаходять ідеї?

3. Тренди пошукових запитань засвідчують, що в україномовному сегменті Мережі конкурують "деррида" та "деррида", але це не означає, що шукають того самого "Жака Деррида", якого зазначають Філософський енциклопедичний словник (2002) та

Енциклопедія сучасної України. Адже в російськомовному сегменті "деррида" конкурує з "даридою" (це багатозначний термін, насамперед виробника професійної косметики) (ці відомості відображаються при зміні регіону "Україна" на опцію "Увесь світ"). Тож, слід констатувати, що мова за доби глобальних комунікацій залишається інструментом колонізації на регіональному рівні, але ситуація поглиблюється тим фактом, що терміни "деррида" та "деррида" герметичні по відношенню одна до іншого, більш того контент за їх пошуковим запитом видає інформацію російською та українською мовою, бо для пошукової системи ці терміни кириличні, а результати пошуку залежать від історії пошуку та геолокації користувача.

4. Тренди для "Привидів Маркса" не визначаються навіть у період найбільшого зростання зацікавлення до Жака Дерріда 2004 р. (відповідні параметри пошуку з 01.01.2004 по 31.12.2004), що очевидно вказує на те, що книга не викликала "хвилі", у той час як пошукові запити "деррида", "постмодернізм", "деконструкція" мають практично рівні середні показники "деррида" – 9, "постмодернізм" – 8, "постмодерний" – 5, "деконструкція" – 4, "derrida" – 1, а ось "постмодерн" як і "посткласичний" не обчислюються. Очевидно, що на науковий інтерес впливають ідеологічні фактори більшою мірою. Ймовірно кон'юнктура сприяла розмірковуванням про постмодернізм, постмодерний (світ) більшою мірою, ніж про Жака Дерріда, "Привидів Маркса", а знання "деконструкції" не обов'язково передбачало знайомство із "derrida".

І якщо поставити питання, хто в науковому полі гуманітарного і соціального знання сприймання визначав тренди і кон'юнктуру Жака Дерріда в контексті виявленої неконвенційної рецепції, то відповідь,

як на наш погляд, в передумовах політекономії наукового поля:

1. Творення мовної асиметрії, тобто ситуації нерівнозначного використання мов, в науковому полі гуманістики в Україні нерівнозначність використання української у співвідношенні до англійської та російської. Крім зазначеного факту неконвенційного написання прізвищ та імен і дублювання тегів, відсутність угоди акторів наукового поля призводить до безглузких сперечань. Таким прикладом є обговорення у загальнодоступній групі Facebook "Український переклад" (12,1 тис учасників) обговорення питання "И все-таки: Деррида чи Деррида? Кристева чи Кристева?" (пост користувачки Mariana Matveichuk від 01 березня 2019 р.), де найбільшу рекацію викликає коментар користувача Eliasch Strongowski: "Oh fuck, not again." (наш переклад: "Хай чорт, тільки не знову"). В наведеному прикладі учасників групи "Український переклад" ведуть дискусію не щодо написання, а щодо використання того чи іншого правила, а право застосувати правило відповідно до дискусії. Тож, актори наукового поля зацікавлені у підтримці мовної асиметрії, бо саме цей стан надає їм можливість виступати тлумачами "справжньої" української мови, визначати застосування правил, впроваджувати традицію, тобто виконувати ту саму функцію верховних тлумачів аналогічно до старійшин племен, яким належало право визначати стереотипні орієнтації, забобони, упередження та власний життєвий досвід в якості еталонних зразків при формулюванні оціночних суджень, пояснень, висловлювань.

2. Дезінтеграція або перетворена форма співпраці. В умовах "культурної колонізації" співпраця стає засобом досягнення власних цілей однієї зі сторін, замість спільної мети, оскільки представники доміантної культури

завжди діють цілеспрямовано, прагнучі порушення внутрішньої рівноваги, збалансованості в культурі, яка є колонізованою, а також заперечуючи її внутрішню самодостатність. Так, у випадку праці "Привиди Маркса" дезінтеграція співпраці проявилась у казусі українського перекладу твору Жака Дерріда. Виклад суті обставин засновується на переконанні, що філософія – це завжди співпраця, співтовариство, а переклад філософських текстів є звісно співпраця перекладачів, редакторів, коментаторів, упорядників, видавців.

3. Символічна монополізація у науковому полі гуманітарного і соціального знання. Автори українського видання "Привидів..." скористалися формою із подвоєною приголосною в прізвищі, але чому так сталося – читач ніколи не дізнається. Перекладач тексту залишився безголосим, хоча І. Донченко знаний перекладач, бо завдячуючи його перекладацькій майстерності до кола читання у науковому полі гуманістики в Україні увійшли праці не тільки Жака Дерріда, а й Мішеля Фуко (не тільки аспекти змагань за перерозподіл культурного капіталу в науковому полі гуманістики в Україні). Більш того, наприклад, одна із дослідників українських перекладів звертається до українського перекладу "Привидів..." при поясненні способів відтворення функціонування лексичного повтору в перекладі із французької на українську мови [8].

Всім, хто здобував філософську освіту відомо, що переклад філософських текстів складна й кропітка справа можна навести різних перекладачів, які увійшли до академічної філософської культури через переклад, або завдяки перекладу створили цілий напрям у філософії. Наприклад, вітчизняний напрямок комунікативної філософії неможна уявити без перекладів із німецької Анатолія Єрмоленка, або ж завзяті

дискусії навколо перекладів Іммануїла Канта українською в публічній групі Фейсбуку під промовистою назвою "Кантівське товариство". В різні періоди щодо значущості перекладу висловлювали думку авторитети філософської культури в Україні в наукових виданнях від "Філософської думки" до "Філософських обріїв", в медіа та ін. Можна згадати такі імена як Надія Бевз, Володимир Єрмоленко, Тарас Лютий, Сергій Пролеєв, Віталій Терлецький, Віталій Табачковський, Олена Юркевич та інші. Навіть, медійне поле відкрилось для філософів. Приміром, знамена серія розмов "Філософія перекладу" Вахтанга Кебуладзе в інтернет виданні "Zbruc" (логотип видання подано українською латинкою). І звісно, що переклад завжди є складовою міжкультурної комунікації. Тому держави, що піклуються про просування національної культури в світі відзначають перекладачів своїх національних авторів. Як от премія "Сковорода" (Le Prix Skovoroda [3]) Посольства Франції та Французького інституту в Україні, якою відзначались Володимир Артюх, Зоя Борисюк, Оксана та Сергій Йосипенки, Наталія Лисюк, Євген Марічев, Валентин Омельянич, Андрій Репа, Петро Тарашук, Олег Хома, Галина Чернієнко, Віктор Шовкун, Маркіян Якуб'як. Відзначимо, що до складу журі у 2020 році із представників філософської спільноти України входив О. Хома, ймовірно, провідний експерт із французької філософії в Україні.

Висновки. Аналіз наведених прикладів висвітлює, як видається, значущість перекладацької діяльності для філософів. Вона слугує важливою складовою виформовування його культурного капіталу в науковому полі, який перетікає до медійного поля. Філософ-перекладач здобуває авторитет серед ординарних "акторів наукового поля", основний масив яких складають науково-педагогічні працівники. Для більш глибокої оцінки

перерозподілу культурного капіталу в науковому полі та просування його власників потребує окремих соціологічних вимірювань, наприклад, встановлення показників цитування перекладених творів у розмаїтих результатах наукової, методичної, науково-методичної роботи. Очевидно, що подібне завдання потребує значного матеріально-технічного забезпечення. Утім, попри драматичну конкуренцію незалежно від написання прізвища у науковому полі відбулась певна стереотипізація сприймання філософа. Ключовими словами

репрезентації Жака Дерріда у науковому полі гуманістики в Україні є постмодернізм, деконструкція, логоцентризм. Можна стверджувати, що автор філософського твору присутній у всіх шарах наукового поля, освітньо-науковому, дослідницькому, експертному. Згадування та цитування такого автора утворює значний масив, але його змістова складова зазвичай не виходить за межі репрезентативних уявлень. Такі посилання не містять можливості визначити відмінності автора, творів, ідей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дерріда Ж. Привиди Маркса. Харків : ОКО, 2000. 272 с.
2. Кірносова Н. Інтерпретація теорії знаку Жака Дерріда у сучасній китайській граматиці. *Мова і культура*. Вип.18. Т. II (177). 2015. С. 125 – 129.
3. Переклад – міст між мовними світами. Миколаїв: ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 104 с.
4. Полівода А. А. Деконструкція метафізики присутності у феноменології та структуралізмі. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2017. Вип. 11. С. 33-40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Avfd_2017_11_6. (дата звернення 05.01.2023).
5. Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.
6. Ференц Н. С. Основи літературознавства. Літературознавство. Навч. посібники. Київ: Знання, 2011. 431 с.
7. Хоменко Г. І. Жак Дерріда: свобода інтерпретації як (не)можливість. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*. 2018. Вип. 78. С. 165-173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIFL_2018_78_36. (дата звернення 12.01.2023).
8. Шаргай І. Є. Роль лексичного повтору у творі Ж. Дерріда "Привиди Маркса" та способи його відтворення в українському перекладі. *Нова філологія*. № 67. 2014. С. 153 – 157.
9. Film Socialisme. IMDb. URL: https://www.imdb.com/title/tt1438535/?ref_=nmbio_mbio (дата звернення 23.01.2023).
10. Galilée, éditions. La Maison. URL: <http://www.editions-galilee.fr/f/index.php?sp=page&c=24> (дата звернення 05.01.2023).
11. Jacques Derrida. Biography. IMDb. URL: https://www.imdb.com/name/nm1104986/bio/?ref_=nm_q1_1 (дата звернення 25.01.2023).

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Derrida Zh. (2000). Pryvydy Marksa [Ghosts of Marx]. Kharkiv : OKO, 272 s. (In Ukrainian).
2. Kirnosova N. Interpretatsiia teorii znaku Zhaka Derridy u suchasniy kytayskii hramatolohii. [Deconstruction of metaphysics of presence in phenomenology and structuralism]. *Mova i kultura*. Vyp.18. T. II (177). 2015. 125 – 129. (In Ukrainian).
3. Pereklad – mist mizh movnymy svitamy [Translation – is a bridge between linguistic worlds.]. (2017). Mykolaiv: ChNU im. Petra Mohyly, 104 s. (In Ukrainian).

4. Polivoda A. A. Dekonstrukttsiia metafizyky prysutnosti u fenomenolohii ta strukturalizmi [Deconstruction of the metaphysics of presence in phenomenology and structuralism]. *Antropolohichni vymiry filosofskykh doslidzhen*. 2017. Vyp. 11. S. 33-40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Avfd_2017_11_6. (last accessed: 05.01.2023). (In Ukrainian).
5. *Ukrainskyi pravopys* [Ukrainian orthography]. (2019). Kyiv: Naukova dumka, 392 s. (In Ukrainian).
6. Ferents N. S. (2011). *Osnovy literaturoznavstva: pidruchnyk*. [Literary Studies: a textbook]. Navch. posibnyky. Kyiv: Znannia, 431 s. (In Ukrainian).
7. Khomenko H. I. Zhak Derrida: svoboda interpretatsii yak (ne)mozhyvist [Jacques Derrida: Freedom of Interpretation as (Im)possibility]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Filolohiia*. 2018. Vyp. 78. S. 165-173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIFL_2018_78_36. (last accessed: 12.01.2023). (In Ukrainian).
8. Sharhai I. Ye. Rol leksychnoho povtoru u tvori Zh. Derridy «Pryvydy Marksa» ta sposoby yoho vidtvorennia v ukrainskomu perekladi [Jacques Derrida: Freedom of Interpretation as (Im)possibility]. *Nova filolohiia*. № 67. 2014. S. 153 – 157. (In Ukrainian).
9. Film *Socialisme*. IMDb. URL: https://www.imdb.com/title/tt1438535/?ref_=nmbio_mbio (last accessed: 05.01.2023). (In French).
10. Galilée, éditions. *La Maison*. URL: <http://www.editions-galilee.fr/f/index.php?sp=page&c=24> (last accessed: 05.01.2023). (In French).
11. Jacques Derrida. *Biography*. IMDb. URL: https://www.imdb.com/name/nm1104986/bio/?ref_=nm_ql_1 (last accessed: 25.01.2023). (In French).

Receive: March 1, 2023
Accepted: April 12, 2023

УДК 130.2

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(93).2023.89-99

БІЛЬШОВИЗМ ТА РАШИЗМ: ІМПЕРСЬКІ ТРАДИЦІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ТА ІДЕОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ СУЧАСНОЇ РОСІЇ

Т. К. Гуменюк*, Б. Б. Драмарецький**

Сьогодні Україна нагадує події початку 1920-х рр., коли групі російських більшовиків разом із місцевими колаборантами та манкуртами вдалося захопити владу шляхом збройної агресії та гібридної війни і поширити советську систему на захоплені українські території, тим самим відновити імперію під назвою СРСР. Сучасна РФ також докладає максимум зусиль для відновлення імперії та поневолення України, розпочавши підготовку до нападу відразу після здобуття Україною незалежності. Як і Червона армія, так і сучасна російська, прийшла невідомо від чого "звільняти" українців, руйнуючи та грабуючи будинки, застосовуючи тортури та вбиваючи мирних мешканців. Недарма обидва режими асоціюються із свавіллям спецслужб ЧК-ФСБ, силових структур і терором, а політика призводить до знищення національної ідентичності, пам'яті, культури, мови та абсолютної залежності населення від владної верхівки. Відповідно й формується культурний простір, якому характерні: нетерпимість до будь-якої іншої точки зору, окрім єдино-вірної - владної, приниження інших народів та імперські амбіції.

Метою статті є порівняльний аналіз особливостей насадження в Україні "більшовицького світу" та "руського світу" в культурі, ідеології та пропаганді. Методологія дослідження полягає у застосуванні аналітичного, порівняльного, структурного та проблемно-хронологічного методів, що дозволило з'ясувати мету тоталітарної (як більшовицької, так і рашистської) політики у формуванні нового соціально-культурного простору та визначити безпосередні зв'язки між сучасною російською і більшовицькою системами.

Висновки. Доведено, що імперські нарративи сучасної російської культури, ідеології та пропаганди фактично відтворюють більшовицьку систему. Обидві тоталітарні країни намагаються відродити імперію за рахунок загарбання українських земель та знищити Україну, використовуючи при цьому гібридну та пряму військову агресію, терор мирного

* Тетяна Гуменюк, доктор філософських наук, заслужений працівник освіти України, професор Київського національного університету культури і мистецтв / Tatyana Gumenyuk, PhD Hab (Philosophy), Honored Worker of Edukation of Ukraine, Professor Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)
t_gumenyuk@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9210-6424

* Борис Драмарецький, кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (Київ, Україна) / Boris Dramaretskyi, PhD (History), Docent, Senior Research Officer M. S. Hrushevsky Institute of Ukraine Arheography and Source Studies (Kyiv, Ukraine)

dddboris@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3569-6784

населення, застосування тортур та знущань, заперечуючи існування України й українців. Як і у радянський період, так й в сучасній РФ створена репресивна система та діють заборони на свободу слова, а провладні ЗМІ використовує зрозумілі для "ватного населення" радянські символи з метою формування суспільної думки у потрібному для тоталітарної влади напрямку. Наголошено, що рашизм дуже схожий із більшовизмом ще й тому, що обидва режими користуються програмою геноциду українців та знищують національну ідентичність, пам'ять, культуру й мову, а репресії охоплюють більшість населення. Однак, це не означає повернення до страшного минулого, навпаки, саме в руках українців зараз є можливість його змінити та увійти в сім'ю європейських народів.

Ключові слова: Україна, більшовизм, рашизм, традиція, національна ідентичність, соціокультурний простір, пропаганда, символічне виробництво та обмін.

BOLSHEVISM AND RACISM: IMPERIAL TRADITIONS OF SOCIO-CULTURAL AND IDEOLOGICAL CONCEPTS OF MODERN RUSSIA

T. K. Gumenyuk, B. B. Dramaretskyi

Accordingly, a culturological space is being formed, which is characteristic: intolerance to any other point of view, except for the only true one - domineering, humiliation of other peoples and imperial ambitions. The purpose of the article is a comparative analysis of the peculiarities of planting the Bolshevik world and the Russian world in Ukraine in culture, ideology and propaganda. The research methodology consists in the application of analytical, comparative, structural and problem-chronological methods, which made it possible to clarify the purpose of the imperial-totalitarian (both Bolshevik and Rashist) policies in the formation of a new cultural space and to determine the direct links between modern Russian and Bolshevik systems. Conclusions. It is proved that the imperial narratives of modern Russian culture, ideology and propaganda actually reproduce the Bolshevik system. Both totalitarian countries are trying to revive the empire by seizing Ukrainian lands and destroying Ukraine, while using hybrid and direct military aggression, terror of the civilian population, the use of torture and bullying, denying the existence of Ukraine and Ukrainians. As in the Soviet period, so in modern Russia a repressive system has been created and there are bans on freedom of speech, and the pro-government media uses Soviet symbols that are understandable for the "cotton population" to shape public opinion in the direction necessary for the totalitarian government. It is noted that modern rashism is very similar to Bolshevism also because both regimes use the program of genocide of Ukrainians and destroy national identity, memory, culture and language, and repression covers the majority of the population. However, this does not mean a return to the terrible past, on the contrary, it is in the hands of Ukrainians that now there is an opportunity to change it and enter the family of European peoples.

Key words: Ukraine, Bolshevism, Rashism, Tradition, National Identity, Socio-Cultural Space, Propaganda, Symbolic Production and Exchange.

Постановка проблеми. У розвитку кожної країни та її суспільства спостерігаємо певну циклічність, яка характерна саме для них, що підтверджує думку про значення національної культури і традиції в їх існуванні. Яскравим прикладом цього є повторюваність певних подій в Україні, пов'язаних зі втратою незалежності та захоплення її імперією, як "поганого сну" або "дурної нескінченності" (Г. Гегель).

Пройшло більше ста років від подій Української революції, збройного захоплення української території російськими більшовиками та агентами їхнього впливу і створення тоталітарної держави – СРСР. Наслідком втрати незалежності УНР стало насадження більшовизму, політика якого була направлена на абсолютну залежність населення від владної верхівки, а усе, що не вписувалося в "генеральну лінію

партії" проголошувалося буржуазно-націоналістичним, контрреволюційним та піддавалося критиці, забороні, репресіям. У результаті був сформований радянський культурний простір, якому були характерні: нетерпимість до будь-якої іншої точки зору, окрім єдино-вірної – комуністичної, приниження інших народів та імперські амбіції. Все це відбувалося на фоні беззахисності та страху населення перед представниками влади, власної безвідповідальності та небажання працювати, інертності (як соціально-політичної, так і соціально-економічної), незнання та невміння відстоювати свої конституційні права і свободи та ін. Так був встановлений тоталітарний режим - "більшовизм".

Сучасна РФ також докладає максимум зусиль для відновлення "духу імперії" та поневолення України, користуючись сформованими ще у 1920-х рр. страшними традиціями у культурі, ідеології, пропаганді. Як і Червона армія, так й сучасна російська, прийшла невідомо від чого "звільняти" українців, руйнуючи та грабуючи будинки, застосовуючи тортури та вбиваючи мирних мешканців. Окупаційна влада, переконана, що це їхня "ісконна" культурно-мовна територія, тому зневажає думкою населення та криво нав'язує "руський світ", і, як наголошує українська науковиця Лариса Якубова, мова йде про специфічне явище - "російський фашизм" чи точніше "путінізм, тобто сучасний (російський) фашизм-тоталітаризм, як державна теорія і практика" [20]. З цієї країни привозять нові пам'ятники більшовицьким вождям-тиранам, встановлюючи їх на окупованих територіях, поширюють радянську символіку, змінюють українські назви населених пунктів, забороняють українські Інтернет-ресурси та телевізійні канали, нав'язуючи власні соціально-культурні орієнтири та цінності шляхом пропаганди. Як і сто років тому творці більшовизму, так й сучасні творці

рашизму створюють систему направлену на знищення українців, приховуючи власні злочини. Саме тому для сучасного українського суспільства вкрай важливим є не лише відстояти власну незалежність і суверенність та звільнити окуповані території від рашистів, а й позбутися будь-яких рудиментів "советського" минулого, фальшивої історичної пам'яті, деструктивної системи цінностей та наративів радянського соціально-культурного простору, адже саме за допомогою символічного виробництва та обміну, формування духовного життя і соціальних цінностей пропагандистські російські мас-медіа поширюють ідеї "руського світу" та рашизму.

Аналіз досліджень і публікацій.

Публікації пов'язані з формуванням та поширенням на Україну традицій культурної та ідеологічної експансії "більшовизму" та сучасного "рашизму" умовно поділимо на два блоки. До першого віднесемо розвідки, присвячені подіям початку 1920-х рр., в яких досліджується трансформація поглядів більшовиків на концепцію пролетарської держави (Фролов М., 2007), форми інформаційних війн 1917-1921 рр. (Сегеда С., 2010) та поширення більшовицької ідеології (Кузіна К., 2019), а також розвиток культури в період комуністичної диктатури (Попович М., 1998) і національно-культурного життя в умовах денационалізації (Якубова Л., 1999). Актуальними проблемами для науковців також стали питання політичного терору та геноциду українців (Петришин О., Герасименко М., Стасюк О., 2022).

Другий блок, в основному, складається з публікацій у ЗМІ, в яких йдеться не лише про агресивні плани та перші спроби військового захоплення України сусідньою державою, починаючи від конфлікту навколо Тузли, анексії Криму та нападу на південно-східний регіон України у 2014 р. (Руденко А., Євчин Д., Дорогань А., 2021) і широкомасштабного нападу 2022 р. (Aynur Asgarli, 2022), а й

нарлативи російської пропаганди, що супроводжували напад. Зокрема, "денацифікація" та "демлітаризація" по-кремлівські, як програма геноциду українців та висвітлення внутрішньої ситуації в РФ: почуття "гордості" російського населення за напад на Україну (Моїсєєв В., 2022), що відбувається на фоні величезної кількості доносів росіян один на одного (Матяш Т., 2022) та знищення свободи слова (Мамиконян О., 2022). Окремо виділимо праці безпосередніх учасників, які визначали та впливали на події в Україні початку 1920-х рр. (Ленин В., 1970; Затонський В., 1926; Скрипник М., 1929). Авторами таких публікацій були радянські та партійні діячі, які доказували прогресивність так званого соціалістичного будівництва і були спрямовані на роз'яснення більшовицької політики та її досягнення в соціокультурному будівництві. А також сучасні офіційні заяви Парламентської Асамблеї Ради Європи (Resolution № 2463, 2022).

Метою статті є порівняльний аналіз особливостей насадження в Україні "більшовицького світу" та "руського світу" в культурі, ідеології та пропаганді.

Методологія дослідження полягає у застосуванні аналітичного та порівняльного методів. Аналітичні принципи дозволили з'ясувати мету імперсько-тоталітарної (як більшовицької, так і рашистської) політики у формуванні нового соціокультурного простору, а для визначення пропаганди з метою загарбання українських земель та створення "радянського" і "руського світу" застосовано метод порівняння. Структурний та проблемно-хронологічний методи використовувалися для розуміння у хронологічній послідовності відношення й зв'язків між нарлативами російської культури, ідеології та пропаганди ХХІ ст. та створеної більшовиками системи початку 1920-х рр.

Наукова новизна полягає у тому, що це перша розвідка в якій проводиться

порівняльний аналіз більшовизму та рашизму в культурологічному, ідеологічному та пропагандистському аспектах, а також у напрямку відродження імперії.

Результати та дискусія. Події початку 20-х рр. минулого століття майже з точністю повторюють сьогодення України. В той час групі російських більшовиків разом із місцевими колаборантами та манкуртами вдалося захопити владу і встановити "совєтську" систему на скалках європейської частини імперії. Відразу розпочалося й відновлення імперських традицій меншовартування інших народів, на противагу російському. Звичайно, відбувалося це під іншими гаслами, прапорами, політичним та ідеологічним спрямуванням, ніж за попередніх часів існування Російської імперії. І першою країною, з якої розпочалося "відродження" "великої держави", стала Україна. По-перше, окупантам були потрібні ресурси - "паливо з Донецького басейну", хліб та харчі (для кращого зрозуміння "братських обіймів" можемо завітати на шпальти Повного зібрання творів В. Леніна, т. 38, с. 313). По-друге, більшовицькі вожді були переконані, що захоплення України відкриє можливість підкорити інші незалежні держави, що виникли після розпаду попередньої імперії.

Нагадаємо, що з 1917 по 1921 рр. відбулося декілька військових та гібридних російських інтервенцій відомих під загальною назвою "Радянсько-українська війна". Деякі з них навіть не були оголошені. Наприклад, коли у грудні 1918 р. розпочалася чергова російська агресія і голова уряду УНР В. Чехівський запитав, чому російські війська без оголошення війни напали на Україну? То у відповідь нарком закордонних справ РСФРР Г. Чичерін сказав, що цю акцію проводять не збройні сили його держави ("нас там нет"): сторонами конфлікту є "радянський уряд України" та збройні угруповання Директорії [11:219].

Більшовицьке керівництво вважало, що достатньо лише створити маріонетковий уряд на захопленій частині української території та заявити про "внутрішній конфлікт", адже новоявлені члени радянського уряду України, в якому важливі посади обіймали не українці дотримувалися схожих поглядів.

Наслідки втрати власної державності відбилися, безсумнівно, на багатьох поколіннях українців: знищувалася національна ідентичність, пам'ять, культура, мова, а репресії охопили майже все населення, сягнувши мільйонних жертв. Нова влада яскраво презентувалась ЧК та "червоним терором", – наголосив М. Попович у праці "Нариси історії культури України" [13:553]. Тричі окупаційна влада створювала штучні голодомори, не лише фізично винищуючи українців, а й використовуючи їх як один із найдієвіших засобів поневолення непокірних, бо голод лишає людину сил, не дає їй можливості боротися, вселяє страх і покору, можливо навіть на генетичному рівні як вроджений інстинкт самозбереження людського організму. Робилося все це за допомогою каральних або інших силових структур, методами впливу на суспільну свідомість та переконання значної кількості місцевих зрадників. Зокрема, писати доноси стало нормою. Натомість зростала суспільна база маргіналізації суспільства та його відмови від національних амбіцій на користь класових [21:53-54].

Схожими до тогочасних лідерів російських більшовиків, які розглядали кордони між сусідніми державами фікцією: завдяки "імпорту" комуністичних ідеалів та цінностей кордони легко долаються на штиках революційних подій [19:145] (а для В. Леніна ідея державності України не була прийнятна по суті [10:394]), є й сучасна російська політична еліта, яка також заперечує саме існування України й українців, заявляючи про "демлітаризацію" та "денацифікацію". Видається показовим, що відразу після

здобуття Україною незалежності РФ розпочала підготовку до нападу: у 1992 р. керівництвом РФ заявило про нечинність указу президії Верховної ради СРСР (1954 р.). Так виникла "заявка на Крим", але при цьому спеціально не було помічено, що при передачі півострова до УРСР в останньої було забрано чималий шмат її етнічних земель. Тим більше, що у попередні роки радянська влада сама визнавала ці землі належними до УРСР. Першою "ластівкою" став конфлікт у 2003 р. навколо острова Тузла: "Я впевнений, що це був їхній крок (РФ - авт.) для того, щоб подивитися і розхитати ситуацію", - згадував адмірал Військово-морських сил ЗСУ, який у 2014 р. був заступником командувача флоту з берегової оборони Ігор Воронченко. Показовими є й гасла про навічне братерство, які викрикувалися нападниками [14].

Наступною стала збройна окупація Криму, що розпочалася 20 лютого 2014 р. Згодом правозахисники довели, що РФ не тільки умисно та свідомо переміщувала цивільне населення до об'єктів Збройних Сил України, а й використовувала його тоді, коли здійснювала напад на об'єкт, що представляв для неї інтерес. (Такі дії дотримуючись міжнародного права – відповідно до ст. 8 Римського статуту МКС кваліфікуються як окремий різновид воєнних злочинів [12]). Черговий військовий напад розпочався у квітні 2014 р. на Донецьку та Луганську області України, якому передували проросійські мітинги, спровоковані та підтримані місцевими колаборантами, бойовиками та російською розвідкою з метою захоплення адміністрацій Харкова, Маріуполя, Донецька, Луганська та інших міст східної та південної України. При цьому РФ всіляко заперечувала свою участь у нападі, заявляючи про "внутрішній конфлікт" та "шахтарів Донбасу", які купили танки і "гради" у воєнторзі та почали боротися за свободу ("нас там нет"). Знову бачимо словесну

еквілібристику як прийом дезінформації та маніпуляції громадською думкою у своїй країні та зарубіжних спільнот на свою користь. Тож маємо своєрідний рефрен подій, суголосний 20-м рр. ХХ століття. Врешті, 24 лютого 2022 р. розпочалася "спеціальна военная операція на Україні", приховуючи під цим повномасштабне вторгнення російських військ, що увійшли на підконтрольні Києву території через зайняті сепаратистами райони Донецької й Луганської областей. Водночас війська з території Росії увійшли до Харківської, Сумської і Чернігівської областей, а через Білорусь до Житомирської області. Крім того, російські війська зосередилися також на захопленні узбережжя Азовського моря, а поблизу столиці України було висаджено російську десантуру й розпочато сухопутну операцію з метою блокування української столиці. В результаті, за оцінками ПАРЄ від 13 жовтня 2022 р. (32-ге засідання), з 24 лютого 2022 року загинуло майже 5800 цивільних осіб, велика кількість біженців змушена була полишити свої оселі, а у звільнених ЗСУ містах виявлено масові поховання та інші військові злочини [22]. Пояснення збройному нападу знайшло своє відображення в оприлюдненій 3 квітня 2022 р. державним російським інформгентством "РИА. Новості" допису про те, що треба РФ зробити з українцями через їхню "європейськість", за авторством Т. Сергєйцева ("Що Росія має зробити з Україною"). Показовим видається, що остання, тобто "європейськість", розглядається, як ознака расової переваги [1]. Таким чином, демілітаризація та денацифікація по-російськи означала військове захоплення України будь-якими засобами, включно зі терором мирного населення, застосуванням тортур та знущань. Однак дивує закид про європейськість, так ніби мова йде про якусь іншу, неєвропейську ідентичність російського політтехнолога чи ж його апелювання до

неєвропейських груп населення РФ, як опору та підтримку нападу.

Подібним до сучасності вбачається й поширення ідеології та пропаганди початку 1920-х рр. російськими більшовиками. Вони застосували технології зруйнування, підміни або замовчування існуючих уявлень про досконале суспільство, пролетаріат, турботу держави, свободу людини та ін. Тоді ж йшло опертя при символічному виробництві на використання символів, напрацьованих народною творчістю, а також релігійними обрядами, традицією, на "новий лад", коли треба було здійснювати візуальну пропаганду. Як наголошує К. Кузіна, перевага надавалась простим, однозначним зображенням для дієвості впливу [6:223]. Захоплення України у той час супроводжувалося й масовим поширенням ідеологічно спрямованої російськомовної літератури, зокрема газетами, що мали величезні для того часу накладу; появою спеціального органу, який мав цим опікуватися – Бюро преси; революційними гаслами та ін. [15:91]. Такі вчинки були направлені на управління населенням в інтересах певного угруповання (більшовицького), що бажало установити своє панування за будь-яку ціну та контролювати "підкорених", занурюючи їх у своє інформаційне поле. А для контролю за громадською думкою використовувалися контролюючі органи та структури влади.

До цього додаймо жорстку нетерпимість до всіх, хто висловлював "інакомислення": від навітів і виселення до фізичного знищення людини і таврування усіх її близьких та родичів. Адже створена "комуністична релігія" потребувала беззаперечної віри, заснованої на сприйнятті будь-яких новітніх ідей або доктрин за абсолют, без жодних доказів, тобто не критично. "Швондери" та "шарікови" (якщо згадати персонажів повісті "Собаке серце" М. Булгакова, що була заборонена радянською цензурою та надрукована в Лондоні і Франкфурті у 1968 р., а у

СРСР з'явилася друком лише у 1987 р.) не спроможні, як видається, на критичне мислення та аналіз ситуації, хоча можливо має місце просто соціальна мімікрія. Їм притаманні покора та виконавча дисципліна, іноді й фанатизм, а ще нетолерантне ставлення до тих, хто має іншу думку. Радянські та партійні діячі, які доказували прогресивність соціалістичного будівництва, звеличували нового представника – пролетаря, і популяризували ідею про його особливе значення для суспільного життя, не вбачали різниці між пролетарієм – фабрично-заводським робітником, до того ж, переважно, не освідченим та майстром з високою кваліфікацією (щоб це ясніше представити, достатньо прочитати статті і промови про "національне будівництво" М. Скрипника або ж В. Затонського) [5;16]. А після утвердження тоталітарного режиму ідеологічний імператив направили на те, що тепер треба сформулювати принципово іншу культуру – радянську, коли швидкими темпами через "братню любов" зближуються національні традиції настільки, що виникає нова культура нового народу – радянського, і особливого суспільства. Метою такої політики було не лише нечуване пограбування населення країни, а й головне - повна його залежність і контроль зі сторони більшовицьких вождів та "караючих" структур. І для цього використовувалися різні засоби, зокрема каральні операції до інакомислячих чи ж викривлення фактів і підміна понять, щоб здійснювати маніпуляції громадською думкою, атмосфера страху й тривожності та ін.

Наголосимо, що особисте життя комуністичних вождів аж ніяк не було бідним. Вони вели розкішне життя, мали величезні колекції, палаци, мільйонні статки в американських та європейських банках, а їхні нащадки й по нині живуть у США та провідних країнах Європи. Тож викликає сумнів в

"ідейності" більшовицьких вождів, їхній "відданості" світовій революції, пролетаріату, комунізму тощо. Майже не відрізняється від своїх "більшовицьких ідейних вдохновителів" й сучасна російська еліта. Російські олігархи та чиновники зі своїми палацами, яхтами та мільярдами давно зайняли міцні позиції на сторінках журналу Forbes увійшовши в ТОП найбагатших людей світу, а пропаганда, що виконує кремлівські наративи: про українських нацистів та гасла: "України не існує", "Ми не б'ємо по цивільній інфраструктурі", "Усе йде за планом: росіяни виграють, українці програють", "Санкції не працюють, а Європа через них біднішає", "Ви всі замерзнете" та інше, незважаючи на свою суперечливість і безглуздість надзвичайно дієва [2]. А це є свідченням їхнього небажання втратити джерело ресурсів – Україну, на що указав ще у 2001 р. Іван Дзюба, звідси заклики про необхідність "возз'єднання", "реінтеграції" у новій формі [3]. Недарма 81% росіян підтримувало дії російської армії в Україні (опитування проведене неурядовою організацією "Левада-центр", яку російська влада вважає "іноземним агентом") [9]. Відзначимо, що у 2022 р. на захоплених українських територіях південної та східної України, росіяни, у першу чергу, відключили українське телебачення, а у ефір випустили власні канали, що виправдовували напад РФ на Україну, при цьому, звичайно ж, приховується насилля та злочини, скоєні нападами, нівелюються демократичні цінності та принципи, ставляться під сумнів свобода слова, але генерується величезна кількість фейкової інформації. А на тимчасово окупованих територіях для впливу на населення проводяться соціально-культурні заходи, подібні до часів СРСР, зокрема в Генічеську Херсонської області та ін. Тому Україна запропонувала у зверненні До Європейської Комісії заборонити в

країнах Європейського Союзу мовлення російських каналів [18].

Як і у радянський період, в сучасній РФ окрім пропаганди створена репресивна система та діє низка різноманітних заборон. Особливо це стосується свободи слова. Так, за даними міжнародної правозахисної організації "Репортери без кордонів" у 2022 РФ посіла 155-е місце у щорічному рейтингу свободи слова наблизившись до Афганістану (156-те) та Пакистану (157-те). Автори індексу також оцінили становище свободи преси в ній, як "дуже тяжкий стан". На оцінку укладачів індексу вплинули включення російських видань та журналістів у список іноземних агентів, ухвалення закону про фейки, стосовно дій російських військових за кордоном та блокування незалежних ЗМІ (за даними Forbs, 4 травня 2020: <https://www.forbes.ru/forbeslife/464655-rossia-opustilas-na-155-e-mesto-v-rejtinge-svobody-slova-reporterov-bez-granic>). Тим часом у РФ панує клімат посилення репресій. Зокрема, за даними ПАРС (резолюція 2463) за 2022 р. "влада здійснила широкомасштабне придушення громадянських свобод, засноване на залякуванні та відкритому переслідуванні, з метою спровокувати стан терору серед широкої громадськості з політичними цілями. Демократичні діячі піддаються репресіям або вбиваються, система опозиційних партій знищена..." [22]. Геометрично зросла й кількість доносів, зокрема за даними Роскомнагляду, за перше півріччя 2022 року відбулося 144 835 "звернень" громадян [8].

Загалом, найкраще ілюструє захватницькі амбіції у поєднанні із дивовижним дикунством свідчення очевидців радянського періоду. Українець, який служив в Червоній армії, отримавши відпустку приїхав до своїх родичів, що жили на самому українсько-російському кордоні. Недалеко стояла військова застава. Бувши у військовій формі він підійшов

до командира і запитав чого вони тут стоять.

- Стережемо, щоб хохли не тікали з України в Росію.

- А що ви в цій Україні робите?

- Давім хохлов!

- І довго будете давити?

- Поки останній не сдохніт! [3].

Нічого не змінилося й зараз. Згадаємо слова народного художника України М. Сядристого: "Після розвалу СРСР до влади вдруге прийшли вихідці із комуністичних коридорів" [17:324]. Тому й не дивно, що сучасні рашисти використовують подібну до більшовиків програму геноциду українців та викорінення їх національно-культурної ідентичності на тимчасово окупованих територіях і не тільки там. Адже розширення "великої імперії" вимагає не лише військового завоювання незалежних країн, а й створення на підконтрольних територіях деструктивної системи цінностей, фальшивої історичної пам'яті, розмивання національної ідентичності та знищення культури. Що ж, історія повторюється, однак саме зараз в руках українців змінити її хід.

Висновки. Таким чином, наративи теперішньої російської культури, ідеології та пропаганди відновлюють створену більшовиками систему ще на початку 1920-х рр. Як для Леніна ідея державності України не була прийнятна, так і сучасна російська політична еліта заперечує існування України й українців. Обидві тоталітарні країни – СРСР та РФ, будь-якими способами будують "велику імперію" за рахунок загарбання українських земель та намагаються знищити українську ідентичність, а також існування незалежної України, використовуючи при цьому гібридну та пряму військову агресію, терор мирного населення, застосування тортур, знущань та ін. Подібним до минулого вбачається й поширення сучасного "руського світу" на окупованих територіях, важливими елементами якого є: культура, ідеологія та пропаганда. Якщо більшовики

зверталися до символів, традицій та культурних вподобань попередньої Російської імперії, то у новій інтерпретації — до СРСР, застосовуючи технології зруйнування, підміни або замовчування існуючих уявлень та масового поширення заангажованої російськомовної літератури. Подібно до своїх попередників, сучасна РФ також запускає власні пропагандистські канали та відключає українські, використовуючи зрозумілі для "ватного населення" радянські символи героя та ворога, відновлюючи попередні традиції, символи, пам'ятники, безпосередньо вливаючи на емоційне сприйняття людини з метою формування суспільної думки у

потрібному для тоталітарної влади напрямку.

Як і у радянський період, так й в сучасній РФ теж створена репресивна система та діє низка різноманітних заборон. Крім того наголосимо, що рашизм дуже схожий із більшовизмом ще й тому, що обидва режими користуються програмою геноциду українців та знищують національну ідентичність, пам'ять, культуру та мову останніх, а репресії охоплюють більшість населення на тимчасово окупованих територіях. Однак, це зовсім не означає повернення до страшного минулого, навпаки, саме в руках українців зараз є можливість все змінити та увійти в сім'ю європейських народів.

ЛІТЕРАТУРА

1. "Денацифікація" по-кремлівські: росіяни оприлюднили програму геноциду українців. / Укрінформ. 20 травня 2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3451395-denacifikacia-pokremlivski-rosiani-opriludnili-programu-genocidu-ukrainciv.html> (дата звернення: 05.03.2023).
2. 10 головних наративів російської пропаганди, що супроводжували напад на Україну. *Rfi*. 13/01/2023. URL: <https://www.rfi.fr/uk/міжнародні-новини/20230113-10-головних-наративів-російської-пропаганди-що-супроводжували-напад-на-україну> (дата звернення: 12.03.2023).
3. Дзюба І. Україна-Росія: протистояння чи діалог культур? *Україна-Росія: концептуальні основи гуманітарних відносин*. Київ, 2001. Розділ V. С. 265-333.
4. Геноцид українців 1932-1933 за матеріалами досудових розслідувань / упоряд.: О. Петришин, М. Герасименко, О. Стасюк. Вид. 2-ге, допов. Київ; Харків: Право, 2022. 664 с.
5. Затонський В. Національна проблема на Україні: (Доп. на пленумі ЦК АКСМУ, черв. 1926). Харків: Держвидав України, 1926. 64 с.
6. Кузіна К. ОДПУ/НКВС у радянському плакаті та карикатурі (1930-ті - початок 1940-х рр.). З *архівів ВУЧК* З *архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2019. № 1 (51). С. 221-263.
7. Матяш Т. Росіяни за півроку написали майже 145 тисяч доносів. *LB.ua Дорослий погляд на світ*. 25 серпня 2022. URL: <https://lb.ua/world/2022/08/25/527407-rosiyani-pivroku-napisali-mayzhe-145.html> (дата звернення: 28.02.2023).
8. Моїсєєв В. У більшості росіян війна в Україні викликає почуття "гордості за Росію" – опитування. *The page*. Новини. 2022, 4 квітня. URL: <https://thepage.ua/ua/news/opituvannya-levada-centru-shodo-stavlennya-rosiyan-do-vijni-v-ukrayini> (дата звернення: 05.03.2023).
9. Новітня історія України (1900-2000): підручник / А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусєв, В.М. Литвин та ін. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: Вища школа, 2002. С. 219.
10. Під час захоплення Криму Росія використовувала заборонені методи ведення війни. Регіональний центр прав людини. URL: <https://rchr.org.ua/publications/pid-chas-zakhoplennia-krymu-rosiia-vykorystovuvala-zaboroneni-metody-vedennia-viyny/> (дата звернення: 14.03.2023).

11. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ: «АртЕк», 1998. 728 с.
12. Руденко А., Євчин Д., Дорогань А. Від Тузли до анексії. Чому Росії вдалося захопити Крим у 2014-му? *Крим. Реалії*. 20 лютого 2021, 15:45. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/chomu-rosiji-vdalosia-zahopyty-krum/31106434.html> (дата звернення: 12.02.2023).
13. Сегеда С. П. Форми інформаційний війн 1917-1921 рр.: протистояння національно-патріотичної та більшовицької військової преси в Україні. *Гілея. Науковий вісник*. Вип.37, Київ, 2010. С. 88-95.
14. Скрипник М.О. Статті й промови в справі національного будівництва. Т.2. Ч.1. [Б.М.]: Держвидав України, 1929. 360 с.
15. Сярдистый Н. Голод – план Ленина, заверенный Сталиным. *Геноцид українців 1932-1933 за матеріалами досудових розслідувань / упоряд.: О. Петришин, М. Герасименко, О. Стасюк*. Вид. 2-ге, допов. Київ; Харків: Право, 2022. 664 с.
16. Українська медіаспільнота просить Єврокомісію накладити санкції на всі російські телеканали. *Interfax-Україна. Інформаційне агентство*. 11.03.22. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/811620.html> (дата звернення: 5.03.2023).
17. Що таке рашизм? Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/istorykunya-larysa-yakubova-shcho-take-rashyzm> (дата звернення: 28.02.2023).
18. Якубова Л. Д. Національно-культурне життя національних меншостей України (20-30-ті роки): коренізація і денационалізація. *УДЖ*. 1999. № 1. С. 41-55.
19. Further escalation in the Russian Federation's aggression against Ukraine Resolution 2463 (2022); Parliamentary Assembly. URL: <https://pace.coe.int/en/files/31390/html> (дата звернення: 5.03.2023).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. "Denatsyfikatsiia po-kremlivski": rosiiany opryliudnyly prohramu henotsydu ukraintsiv. ["Denazification" in the Kremlin style: Russians unveil a program of genocide against Ukrainians]. *Ukrinform*. 20 travnia 2022 r. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3451395-denacifikacia-pokremlivski-rosiani-opriludnili-programu-genocidu-ukrainciv.html> (last accessed: 05.03.2023). [In Ukrainian].
2. 10 holovnykh naratyviv rosiiskoi propahandy, shcho suprovodzhuvaly napad na Ukrainu [10 main narratives of Russian propaganda that accompanied the attack on Ukraine]. *Rfi*. 13/01/2023. URL: <https://www.rfi.fr/uk/мижнародні-новини/20230113-10-головних-нарративів-російської-пропаганди-що-супроводжували-напад-на-україну> (last accessed: 12.03.2023). [In Ukrainian].
3. Henotsyd ukraintsiv 1932-1933 za materialamy dosudovykh rozsliduvan [The genocide of Ukrainians in 1932-1933 based on pre-trial investigations] / uporiad.: O. Petryshyn, M. Herasymenko, O. Stasiuk. Vyd. 2-he, dopov. Kyiv; Kharkiv: Pravo, 2022. 664 s. [In Ukrainian].
4. Dziuba I. Ukraina-Rosiia: protystoiannia chy dialoh kultur? [Ukraine-Russia: Confrontation or Dialogue of Cultures?]. *Ukraina-Rosiia: kontseptualni osnovy humanitarnykh vidnosyn*. Kyiv, 2001. Rozdil V. S.265-333. [In Ukrainian].
5. Zatonyskyi V. Natsionalna problema na Ukraini [The national problem in Ukraine]: (Dop. na plenumi TsK LKSMU, cherv. 1926). Kharkiv: Derzhvydav Ukrainy, 1926. 64 s. [In Ukrainian].
6. Kuzina K. (2019). ODPUNKVS u radianskomu plakati ta karykaturi [ODPU / NKVD in a Soviet poster and caricature] (1930-ti - pochatok 1940-kh rr.) *Z arkhiviv VUCHK Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KHB*. № 1 (51). P. 221-263. [In Ukrainian].
7. Matiash T. Rosiiany za pivroku napysaly maizhe 145 tysiach donosiv [Russians

wrote almost 145 thousand denunciations in six months]. *LB.ua Doroslyi pohliad na svit.* 25 serpnia 2022. URL: https://lb.ua/world/2022/08/25/527407_rosiyani_pivroku_napisali_mayzhe_145.html (last accessed: 28.02.2023). [In Ukrainian].

8. Moisieiev V. U bilshosti rosiian viina v Ukraini vyklykaie pochuttia "hordosti za Rosiiu" – opytuvannia [For most Russians, the war in Ukraine makes them feel "proud of Russia"]. The page. *Novyny.* 2022, 4 kvitnia. URL: <https://thepage.ua/ua/news/opituvannya-levada-centru-shodo-stavlennya-rosiyan-dovijni-v-ukrayini> (last accessed: 5.03.2023) [in Ukrainian].

9. *Novitnia istoriia Ukrainy [Modern history of Ukraine] (1900-2000):* Pidruchnyk / A.H. Sliusarenko, V.I. Husiev, V.M. Lytvyn ta in. 2-he vyd., pererobl. i dopov. Kyiv: Vyshcha shkola, 2002. S.219. [In Ukrainian].

10. Pid chas zakhoplennia Krymu Rosiia vykorystovuvala zaboroneni metody vedennia viiny [During the seizure of Crimea, Russia used prohibited methods of warfare]. *Rehionalnyi tsentr prav liudyny.* URL: <https://rchr.org.ua/publications/pidchas-zakhoplennia-krymu-rosiia-vykorystovuvala-zaboroneni-metody-vedennia-viiny/> [(last accessed: 14.03.2023). [In Ukrainian].

11. Popovych M. V. (1998). *Narys istorii kultury Ukrainy [Essay on the history of culture of Ukraine].* Kyiv, 728 p. [In Ukrainian].

12. Rudenko A., Yevchyn D., Dorohan A. Vid Tuzly do aneksii. Chomu Rosii vdalosia zakhopyty Krym u 2014-mu? [From Tuzla to annexation. Why Russia managed to seize Crimea]. *Krym. Realii.* 20 liutoho 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/chomu-rosiiji-vdalosia-zakhopyty-krym/31106434.html> (last accessed: 12.02.2023). [In Ukrainian].

13. Seheda S.P. (2010). Formy informatsiinyi viin 1917-1921 rr.: protystoiannia natsionalno-patriotychnoi ta bilshovytskoi viiskovoi presy v Ukraini (Forms of information wars). *Hileia. Naukovyi visnyk.* Vyp. 37, Kyiv. P. 88-95. [In Ukrainian].

14. Skrypnyk M. O. *Statti y promovy v spravi natsionalnogo budivnytstva [Articles and speeches on nation-building].* T.2. Ch.1. B.M.: Derzhvydav Ukrainy, 1929. 360 s. [In Ukrainian].

15. *Ukrainska mediaspilnota prosyt Yevrokomisiiu naklasty sanktsii na vsi rosiiski telekanaly [Ukrainian media community asks European Commission to impose sanctions on all Russian TV channels]. // Inerfax-Ukraina. Informatsiine ahentstvo.* 11.03.22. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/811620.html> (last accessed: 05.03.2023). [In Ukrainian].

16. Frolov M. O. (2007). *Transformatsiia pohliadiv bilshovyktiv na kontseptsiiu proletarskoi derzhavy (1914-1921 rr.) (Transformation of the Bolsheviks' views on the concept of the proletarian state).* *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnogo universytetu.* Tom 1. № 21. P. 144-156. [In Ukrainian].

17. *Shcho take rashyzm? [What is racism?].* *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty.* URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/istorykynya-larysa-yakubova-shcho-take-rashyzm> (last accessed: 28.02.2023). [In Ukrainian].

18. Yakubova L. D. *Natsionalno-kulturne zhyttia natsionalnykh menshostei Ukrainy (20-30-ti roky): korenizatsiia i denatsionalizatsiia [National and cultural life of national minorities in Ukraine].* *UIZh.* 1999. № 1. S. 41-55. [In Ukrainian].

19. *Further escalation in the Russian Federation's aggression against Ukraine Resolution 2463 (2022); Parliamentary Assembly.* URL: <https://pace.coe.int/en/files/31390/html> (last accessed: 14.03.2023).

Receive: March 23, 2023

Accepted: April 25, 2023

УДК 130.2:17:312.421

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(93).2023.100-108

"МЕДІАЛЬНА ХОРЕОГРАФІЯ" В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ КУЛЬТУРІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

А. Ю. Ареф'єва*

Наголошено на актуальності аналізу "медіальної хореографії", притаманній Сергію Лифарю як типу рефлексії та поведінки митця в умовах соціальних викликів ХХ століття. "Медіальна хореографія" – це робочий термін, запропонований для того, щоб показати особливий шлях творчості хореографа, який намагається зсередини творчого процесу дослідити в своїх нотатках синтез мистецтв у творі як образну цілісність. Мета статті – дослідити філософсько-антропологічний аспект рефлексії відомого митця-емігранта на соціальні негаразди і потрясіння у контексті української ментальності та національного характеру. Методологія дослідження презентується системним підходом і методом порівняльного аналізу, що допомагають дослідити світоглядні та соціальні спонуки творчості митця і витоки оригінальності мистецького твору, як полісистемний феномен. Мотив українських дум – уход без повернення – ніби архетипово накладається на долю митця-емігранта: він пішов і не повернувся на Батьківщину. Філософська основа його рефлексії є суто імпліцитною феноменологією синтезу мистецтв як розгляду практиком явища зсередини. Наукова новизна статті полягає у тому, що досліджено "медіальність" художньої творчості початку ХХ століття, як соціальний феномен "медіального повороту" (Medial turn) в повсякденному житті людини не лише цього століття, але й наступного. У писемній спадщині відомого хореографа, теоретичних нотатках можна зафіксувати "стенограму" екстатичних станів і естетичних почуттів, які не притаманні найчастіше мемуарам митців або науковій рефлексії, на кшталт музичної поетики чи опусів-роздумів: він ніби шукає свій стиль і не знаходить, залишаючись на межі "сповідальної" есеїстики та філософських роздумів про мистецький синтез. Як висновок, розвиток танцюриста і хореографа був бурхливим, але надзвичайно специфічним, адже Лифар більше відомий як танцюрист, лише в Гранд-Опера він розгорнув свою хореографічну діяльність. До двохсот спектаклів, поставлених ним, – це величезний внесок у розвиток мистецтва ХХ століття і велика робота іміджевого плану по просуванню власних творчих ідей.

Ключові слова: соціальні виклики, символічне виробництво та обмін, рефлексія, синтез мистецтв, медіальність творчості митця, образ.

* Анна Ареф'єва, кандидат філософських наук, докторант кафедри етики та естетики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна)
e-mail: anna.arefieva@i.ua
ORCID ID 0000-0003-4619-9281

"MEDIA CHOREOGRAPHY" IN EUROPEAN CULTURE AT THE BEGINNING OF THE 20 TH CENTURY

A. Yu. Arefieva

The relevance of the analysis of "medial choreography" inherent in Sergei Lifar as a type of reflection and behavior of the artist in the face of social challenges of the 20th century is noted. "Medial choreography" is a working term introduced in order to show the special path of the choreographer's creativity, trying to explore the synthesis of arts in the work as a figurative integrity from within the creative process in his notes. The purpose of the article is to define the philosophical and anthropological aspect of the famous emigrant artist's reflection on social troubles and upheavals in the context of the Ukrainian mentality and national character. The research methodology is represented by a systematic approach and a method of comparative analysis, that help to explore the worldview and social motives of the artist's work and the origins of the originality of a work of art, as a polysystemic phenomenon. The motif of Ukrainian thoughts – leaving without returning – is archetypally superimposed on the fate of the émigré artist: he left and did not return to his homeland. The philosophical line of his reflection is a purely implicit phenomenology of the synthesis of arts as an examination by the practitioner of the phenomenon from the inside. The scientific novelty of the article lies in the fact that the phenomenon of "mediality" at artistic creativity of the beginning of the 20th century is defined as a certain anticipation of such social phenomenon as the "Medial Turn" in the everyday life of contemporaries not only this century, but also the next. In the written heritage of the famous choreographer, his theoretical notes, one can fix a "transcript" of ecstatic states and aesthetic feelings that are not in the memoirs of other artists or their scientific reflection, such as musical poetics or opus-reflections: he remains on the border of "confessional" essays and philosophical reflections on artistic synthesis. As a conclusion, the development of the dancer and choreographer was turbulent, but extremely specific, because Lifar is better known as a dancer, only at the Grand Opera he launched his choreographic activities. Up to two hundred performances staged by him is a huge act and huge contribution to the development of the art of the twentieth century and a great work of the image plan to promote their own creative ideas.

Key words: Social Challenges, Symbolic Production and Exchange, Reflection, Synthesis of Arts, Mediality of the Artist's Work, Image.

Постановка проблеми. Аналіз спонук творчості уславленого митця та його рефлексії власних здобутків є джерелом для окреслення його ставлення до дійсності, світоглядних переконань, соціальної позиції та ін. Вони є важливим, крім того, масивом знань про його епоху з усіма її колізіями, соціальними викликами, здобутками і негараздами, зафіксованими крізь призму його погляду на них, їхньої оцінки ним. Вершиною творчості відомого діяча мистецтва і культури ХХ століття С. Лифаря став балет "Аполлон Мусaget", який був написаний спеціально для нього композитором І. Стравінським. Це 1926-й рік, один із багатьох важких для спільнот Європи час, період значних соціальних викликів, зумовлених Першою світовою війною, зникненням декількох імперій, Жовтневим

переворотом та ін. Відомий митець мав українське походження, тож його доля – це доля митця-емігранта, спочатку щоб отримати належну винагороду за власну працю, а потім щоб мати прихисток, коли не варто повертатися в "рідні стіни". За задумом, в цьому балеті представлені три музи, що уособлюють хореографічне мистецтво як таке. Тобто це, будемо казати, один з перших виходів митця на сцену як артиста-танцюриста № 1, і він був настільки успішним, що автор музики подарував йому клавір з написом: "Чаклунському Аполлону – Сергію Лифарю, з любов'ю від автора". Звичайно, такі екзерсиси знаходяться на рівні своєрідних медіа-презентацій, які свідчать про те, що медійність хореографії у творчій біографії С. Лифаря виникає не як передача традицій, хоча і це теж відбулося, а

медіа-засіб. (Лифар так би мовити взяв все, що можна, у Дягілева, для успішного просування своєї творчості – вміння привертати увагу сучасників при "змаганні" зі світом, неочікуваність дій, що увійшло в "плоть і кров" його творчого доробку та його просування в соціумі). Медіальність, як спонука його творчості в останній період діяльності, полягає в тому, що Лифар перевів із рівня засобів досягнення невеликого прагматичного завдання – привертати увагу до вистави і своєї участі в ній, в рівень цілепокладання: Medial turn як запорука успіху в сучасників. Тобто, складовою його задуму в мистецькій діяльності, що ґрунтувалася на здійсненні синтезу мистецтв, при формуванні мети був обов'язковим медіальним компонент: як привертати увагу до своєї діяльності. Така своєрідна надмета формувалася не тільки як спосіб комунікації з усіма іншими "Я", іншими можливостями не лише сприйняття, бачення і вчування в музично-пластичний образ, а як певна реальність протообразу, яку можна порівняти з театром жорстокості Антонена Арто. Адже у Арто художні експерименти свідчать про те, що люди настільки чутливо перевищжені, що сприймають світ начебто на дотик, майже без шкіри: світ опалює, вражає, виносить людину на поверхню надбуття. Проте у С. Лифаря світ є гармонійним проектом трансценденції межі музичного та пластичного світів у людському бутті.

Аналіз досліджень і публікацій.

Філософські та етико-естетичні аспекти аналізу синтезу в мистецтві, зокрема в хореографії, піднімалися в напрацюваннях І. Безгіна, О. Семашко, В. Ковтуненко [1], А. Петрицького [8], Р. Черкашина [10] та ін. Комунікативно-медіальний образ культури, як Medial turn, визначаються в дослідженнях О. Брюховецької [2], О. Найдена [7], Ю. Легенького [3;4], Дж. Пітерса [9] та ін. Сповідально-медитативний дискурс рефлексії

С. Лифаря презентовано й у його доробку [5;6].

Проте **малодослідженими** залишаються філософсько-антропологічні проблеми аналізу спонук творчості і діяльності митця-експериментатора початку ХХ століття.

Мета статті – дослідити філософсько-антропологічний горизонт рефлексії відомого митця-новатора у контексті специфіки його походження та залучення до української ментальності і національного характеру на тлі соціальних викликів першої половини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу.

Автобіографічні нотатки відомого митця ХХ століття, танцюриста і хореографа С. Лифаря – це текст, написаний люблячою людиною. Написаний темпераментно, хронологічно бездоганно, ніби з секундоміром в руках він описує власне життя і творчість рік за роком, вчинок за вчинком, катастрофу за катастрофою, злет за злетом, не ображуючись на долю чи колег за невдачі. Як справжній митець-майстер, він досить толерантно ставиться до колег. Це свідчить про гнучкість й вміння адаптації до соціальних колізій як рису його характеру, але також і медіальність, яка досить красномовно говорить про деякі причини успіху його хореографії. Аналіз цих текстів дає багато для осмислення творчості митця тогочасної доби, для розуміння і бачення його епохи, ніби вчування в той світ, який описав у вигляді стилізованої пасторалі Серж Лифар. Так, у Гранд-Опера він робить, так би мовити, монументальні постановки, це балет "Творіння Прометея" на музику Л. Бетховена, "Ікар", 1935-й рік, "Олександр Великий", 1937-й рік, "Давид триумфатор", 1937-й рік, "Жоан з Царісси", 1942-й рік, "Болеро", 1944-й рік, "Лицар і дівчина", 1947-й рік. Перерва між 1944-м і 1947-м роками була пов'язана з усуненням хореографа

з театру та із звинуваченням у колабораціонізмі.

Вважають, що найбільш яскравою у творчому доробку С. Лифаря є мистецька інновація "Ікар". Треба вказати, що йому завжди подобалася грецька міфологія, як і захоплення Ренесансом. Згодом майстер повертається в творчих пошуках у метафізичну прареальність, тобто у Давню Грецію. Доля Ікара, яка так трагічно і водночас іронічно була описана в картині прекрасного художника Брейгеля, у Лифаря трошки інша. Ікар – потрібен людям, тільки який – ось у чому його запитання. Лифар задумав поставити свого, медіально сконструйованого Ікара, комунікативно розкритого до потреб того світу, який не потребує рішучого вчинку. Це незвичайний балет, хоча б тому, що замислювався як балет без музики. Цей твір мистецтва спонукав до зламу традиційних уявлень про те, що танок обов'язково має бути інтерпретованим в контексті класичного музичного мистецтва. Тобто, хореограф зробив виклик устаеленій традиції – відмовився від оркестру, замінив його ударними установками, які створювали особливий ритм танцю. Тобто "Ікар" став певним викликом в балетному світі, що примусив сучасників якось інакше дивитися на те, що утворюють тогочасні реформатори танцю. Лифар, як хореограф-новатор і як реформатор балету, доклав багато зусиль, щоб вивести балет на новий рівень у порівнянні з іншими видами мистецтв, – це і кінематограф, і театр, надати йому особливі і неповторні риси.

Гранд-Опера – це вже широка монументальна сцена, на відміну від спорадичних динамічних одноактних балетів С. Дягілева і нескінченних гастролей його багатонаціональної трупи. Тут як раз і виявилась можливість С. Лифарю зануритися в продукуючу, креативну працю хореографа, яка принесла свої плоди.

Якщо намагатися стилістично охарактеризувати творчість Лифаря,

то це не можна зробити однозначно. Романтизм тут якийсь інший, в порівнянні, наприклад, з романтизмом М'ясіна, з його чіткою конструкцією занурення в етнокультурні реконструкції, навіть в порівнянні з ретро-архаїзуючою парадигмою неокласики. Неокласицизм, з його широкомасштабними монументальними полотнами, не підходить для характеристики творчості Лифаря, яка була суто мозаїчною. Ми утримуємося від категорії "еклектика", бо її часто вживають у негативному сенсі. Адже еклектика існувала у творчості Лифаря в позитивному вимірі, як достатньо гнучкий інструментальний синтез у мистецтві, який сформувався в ХІХ столітті, був гостро визначений в стилі модерн, а потім вже в постмодерні. Можна сказати, що Лифар є еклектиком в позитивному сенсі слова, якщо звернути увагу на результати його мистецьких зусиль та діяльності. Можна сказати навіть, що його еклектика вже є постмодерною за способом презентації, хоча це досить "сильне" твердження. Якщо вважати, що постмодерн виникає в 1949-му році в архітектурі, то в інших мистецтвах його пов'язують з 60-ми роками минулого століття. Однак, постмодерні інтенції існували й раніше – в авангарді, і навіть в стилі модерн як тотальна еклектика, яка корелює с деконструкцією, гострим метаморфозом, "експресією зламу", "тектонічними зсувами" форм. Все це в певній мірі існувало і в творах Лифаря. Втім, не можна сказати, що Лифар – хореограф абсолютно нового напрямку. Його творчість не є квінтесенцією пошуків і інтенцій, які були сформовані на сцені Дягілева.

У С. Лифаря ніколи не було однієї генеративної ідеї в творчому доробку, не існувало якоїсь єдиної чи наскрізної лінії розвитку його надзвичайно мозаїчних вистав. Чому? Тому, що сам Лифар був таким: він жив в "інноваційно-перманентному світі"

образних трансформацій, не міг не бачити нового, але й не міг легко зануритися в метафізичні витoki, а лише реагував на виклики соціального плану в повсякденному житті його сучасників та власному житті, зрушення хореографічної моди і ніби намагався весь час "йти далі". Лифар як хореограф виник на пізньому етапі становлення "сезонів", і звичайно, завдяки своєму вихованню (варто звернути увагу, що Лифар – аматор, уроки Чекетті, які він отримав, існували на рівні практичного досвіду; все, що танцюрист взяв у Дяглієва, – це інтуїтивний досвід засвоєння культури, візуальний досвід зустрічі з Тайною Вечерею Леонардо, творами Мантенї, Джотто і інших художників доби Відродження). Тобто Ренесанс в такому дидактично-універсальному вигляді прищепив майстру повагу до титанізму і потребу працювати на "знос". Але Ренесанс не дав йому стати надлюдиною, тим більше – титаном ХХ століття. Лифар не страждав надмірним індивідуалізмом, не намагався пестувати свою індивідуальність. Проте виникає парадоксальна ситуація: в центрі світу його танку знаходиться не титан, а раб обставин. Раб володаря, пана, який весь час спонукав до того, щоб він прислужував, слухав і був поруч. Це привертає увагу не лише конформізмом як своєрідним закликком поведінки в умовах першої половини ХХ століття, суспільство якого пережило дві світові війни. Це ще й та вимушена медіальність, її можна назвати, навіть, медіалогією поведінки й життя на сцені в таких умовах існування митця. Можна сказати, однак, що ця модель є лише певною інтерпретацією творчості С. Лифаря. Виходячи з того, що немає більш адекватних моделей, ми намагаємось продукувати медіальну версію, виходячи з аналізу творчості та літературної спадщини цього видатного митця.

Таким чином, сфера рефлексій хореографів, художників, які співпрацювали в "сезонах", є достатньо різноманітною, складною. Це рефлексія ніби зсередини практики, рефлексія митців, яка має у кожного свій особливий образ, свій абсолютний, можна сказати, "внутрішній слух", який дає своєрідний синтетизм бачення світу, що можна визначити як певну суму образів дійсності і театральної сцени. Так, у Лифаря він більш сповідальний. Проте, сповідальність Лифаря, як ознака створених ним образів, є особливою, стилізованою, а ще витончено-медіативною. Він цікавий саме "сповідальною медитацією", яка є моделюванням світу через танець в мікроінтервалах буття, цікавий формуванням настанови на справжнє життя, на справжні образи і відносини між людьми. Наразі тут усувається, як хочеться сказати, політична, ідеологічна складові тогочасної реальності, навіть – етична складова повсякденного життя. Створені ним образи - це особливий світ, що немов би існує поза межами добра і зла.

С. Лифар виріс в Києві. Але був українцем не етнографічним, а за ментальністю, як видається. Це ментальність українця, для якого експресія танку рефлектується як своєрідна межа "пульсування життя". Тож, його танець і хореографія може розглядатися як феномен квазірефлексії над всіма "межами" сцени ХХ століття, і це дає можливість осмислити і зрозуміти логіку його творчості, передбачення наступного етапу адаптації до світу.

Можна сказати, що Лифар – еkleктик в позитивному сенсі, коли мова йде про його творчу спадщину. Але це буде достатньо схематичним визначенням. Тому ми не беремо на себе завдання зробити повну й адекватну характеристику творчості маестро: стильову, жанрову тощо. В принципі, якщо роблять стильові дефініції, то завжди з позиції

об'єктного аналізу – беруть твір і намагаються, виходячи з тексту твору, образів (аудіальних, візуальних і інших), здійснити стильову характеристику. Ми ж бачимо Лифаря насамперед як продуцента стилетворення. Він переживав формотворення суто інтимно, індивідуально, а всі зовнішні впливи зазначає як частину свого "Я", адже – це рефлексія його вчинку. Лифар, однак, мало описує конкретику своєї практики як митця, лише – свої почуття, надає своєрідну "стенограму" почуттів як простір самоідентифікації, простір утворення "Я" митця і формоутворення власного образу для його позитивного сприйняття. Це унікальний досвід про спонуки художньої творчості, унікальне документування бачення світу, що допомагає осмислити певні витoki тогочасного синтезу в мистецтві, який формувався на сцені, з боку життєвого досвіду окремого митця, а ще й ролі медіальної компоненти у побуті, музеї, храмі, кафе і в інших місцях, де перебуває відома чи публічна людина.

Наприклад привертає увагу факт, що він викупив бібліотеку Дягілева. Йому треба було працювати, щоб заробити грошей, лише один рік в Гранд-Опера. А потім цю бібліотеку продадуть. Цікаво, що деякі митці можуть епатувати сучасників, щоб привертати до себе увагу. Так, для цього куплено острів Леонідом М'ясиним, потім цей острів купила теж людина балету – Рудольф Нурієв, як легенда балету другої половини ХХ століття. Можна бачити, що "острівна онтологія" бібліотеки без власної домівки – це той образ, який яскраво характеризує медіальну складову мистецтва ХХ століття, особливо балету та театру. Або ж інший приклад, відомо, що уславлена модельєр Габріель Шанель, маючи величезну суму коштів, маючи власний дім, жила в готелі. Чому? А тому, що це було модно та привертало увагу сучасників. Це важливо в тогочасному символічному

виробництві суспільства. Тобто, це ті факти, котрі про багато що говорять. Однак говорять не про сцену, освітлення, рухи митця на сцені, а про етос любові до Творчості. Говорять про те, чим був світ сцени початку ХХ століття. Це світ, в якому синтез є надзвичайно експресивним вчинком протидії, і навпаки, – світом рабської покірності. У Лифаря ці дві протилежності поєднувалися. Його бив Чекетті по рукам і ногам палкою, вчивши дисципліні танку. Це не простий досвід. Його він не висловлює, не промовляє вголос. Він все робить делікатно, на півтонах. Втім, ми відчуваємо, що цей дискурс є стилізованим. Автор говорить зовсім не про те, про що хотів би сказати. Він би хотів усунути це із свого буття, взагалі, забути цей час, викреслити все зі свого життя. Він розуміє сором перед власним життям, розуміє, що він піддався обставинам. Останнє здійснив і М'ясін, але ми не бачимо ніякого сорому у М'ясіна, він просто від нього абстрагувався, ніби викреслив його. Але Лифар, однак, сором викреслити не зміг, і абстрагуватися від нього теж не міг.

Що це? Це і є українська чутливість. Це і є та сердечність, коли все розуміється серцем. Але, яким серцем? Пустим? – ні, не пустим. Холодним? – ні, не холодним. Яким? Можна сказати, – "пластиліновим", яке ліпили, ліпили, ліпили всі, хто міг і хотів. Цей "пластилін" тане від "сонця poesis танку" і перетворюється в купку аморфної маси. Цей образ близький до розуміння внутрішнього світу Лифаря. Він намагається здолати купку – залишків згорання духу Танку, перетворити стенограму його рефлексії на поезику, poesis, занотувати, вчепитися за кожен рефлекс думки, і таким чином, проблематизувати час і усунути водночас, позбутися його. Це вдається і не вдається. Чому? Тому, що "сонце Лифаря" світить, але не гріє. Гріє якесь пекельне сонце. І сонячне тепло – якесь пекельне, що зовсім не

від сонця. Цієї пекельності багато в переживаннях Лифаря.

Цікаво з точки зору й звернути увагу на нього як новатора танцю. Наприклад, знаходження межі (гротескного тіла сцени), певної симетрії, де ліве і праве – можливі друзі. Втім, прагнення до симетрії перетворилася в тотальну асиметрію, яку здійснював Дягільєв, якої не міг уникнути й Лифар, що все життя до неї пристосовувався. Що ж майстер зробив після смерті останнього? Лифар залишив ту ж саму схему творіння. Сутність медіальної конструкції створеного ним танку в тому, щоб займати серединне положення, віддзеркалювати ліве і праве, верх і низ.

Лифар весь час, рефлектуючи зсередини естетичного середовища, описуючи всіх дійових актантів, тобто чинників, спонук естетичного акту, акторів, що його, власне продукують, продуцентів як суб'єктів акту творчості (творчості сумісної, синтетичної), весь час піддає сумніву свої почуття, свій власний *estesis*. Чому він так робив? Виникає рефлексія як "зондування" свого підсвідомого, власне, зондування метафізичних засад власного буття. Лифар розшукує витoki *estesis* в дитинстві. Він ніби весь час повертається в стан немічного, не вірячого в себе дитя, що переступає один кордон, другий, третій, зрештою перетинає їх всі. Лифар вірить і часто не вірить, що він може стати учасником великого розвитку мистецтва доби, а не лише танцювати в кордебалеті, бути якимось гвинтиком сценічного дійства. І зрештою, його ідентичність формується, як видається, як постать Ікара, який розбився на німотній сцені непорозуміння. Якщо Лифар – Нарцис, то такий "реципієнт", що неначе дивився в усі дзеркала світу і не бачить адекватного "Я". Тому і виникає така "титанічна" праця як продукування все нових і нових дзеркал, але ідентичності танку не відбувається. Ми бачимо лише

химеричні, медіальні образи, намальовані творчою людиною, які є важливим і своєрідним документом його часу, ще одною, будемо казати, мікроінтервалікою великої поліфонії хореографічних синтез тогочасної доби.

Особливо цікавим є балет "Шота Руставелі", спектакль, який спонукає до осмислення діалогізму, в усякому разі викликає надзвичайно зацікавлений інтерес. Балетні екзерсиси здійснені за мотивами "Витязя в тигровій шкурі" – твору XVII століття, начебто оживають в столітті ХХ-му. Як відомо, цей твір був улюбленим твором "вождя всіх народів". Якоюсь мірою Лифар працював на спокусу поїхати на Батьківщину. Він і поїхав, був в Києві. Навіть на його могилі написано: "Серж Лифар з Києва".

Але відбулося повернення без повернення, триумф без триумфу. Повернувшись в Гранд-Опера після Другої світової війни, Лифар ставить "Міражі", 1947-й рік, "Федра", 1950-й рік, "Лицар, що мандрує", 1952-й рік, "Білосніжка", 1951-й рік, "Фантастичне весілля", 1955-й та ін. Тобто ми бачимо, що його творчість розгортається дещо імпульсивно. Ідуть, ідуть, ідуть спектаклі за різною тематикою. Проте де вони зараз, важко сказати. Одна із учениць Лифаря, Іветт Шовіре, казала, що маестро мав рідкісний дар щодо створіння величних адажіо і варіацій, котрі в технічному і художньому планах піднімали й підсилювали індивідуальність кожного артиста. Мікроінтерваліка стає актуальною в 60-ті роки у досвіді Нововіденської музичної школи, у творчості К. Штокхаузена і П. Булеза.

Уже на межі своєї слави Лифар відчував, що – це не він, а ніби хтось інший грає, й танцює хтось інший, і думає хтось інший, а він – той той маленький хлопчина, який перекрокував через межу, кордон, і так і не зміг стати іншим. В цьому і

полягає весь сенс його сповіді, сенс цих блискучих образів "стенограми" його буття. Ми відчуваємо настрій митця – змінний, бачимо захоплення, благоговіння, падіння і злет. Проте неусталеність естетичної позиції характеризує текст його книг, самого автора. Який би ми не взяли уривок з спогадів, інтонації – ті ж самі, мікроінтерваліка – та ж сама, канва тексту – та ж сама. Це надзвичайно важливо відчути, власне, як поетичну рубрикацію межі, ідентичності образу. На цьому можна було б ставити крапку в аналізі його творчості. Але, якщо б не справжні почуття, якщо б не сповідний та глибокий, правдивий дискурс його творів. І за цим стоїть інше. Стоїть те, що він завжди хотів вчитися мистецтву Танку. Тобто всі нариси, які створює Лифар, є образи, що вражають чистотою, піднесеністю і якоюсь високою та наївною конфігурацією співбуття, існування в загальному бутті.

Висновки. Нариси, де С. Лифар описує, як формувалися його твори, як вони входили в життя, як ставилися та чи інша вистава, містять красивий, стилізований, сповідальний текст та є неначе причащенням до далекої Батьківщини, через втому, звичку мовчати, підкорятися. Ми можемо лише здогадуватись, якої сили майстру коштував такий стриманий, делікатний спосіб екзекуції самого себе, як він в тому жанрі, що зветься сповіддю, говорить про те, що будь-яка сповідь є банальною, примітивною, але дискурс її є завжди шаблонним і типологічно одновимірним. Проте Лифар описував свою творчість, начебто цитував з різних листів, написаних самому собі, з думкою про те, що їх хтось обов'язково прочитає. В цьому і полягає, на наш погляд, сенс його медіальної "філософії танцю життя".

ЛІТЕРАТУРА

1. Безгін І.Д., Семашко О.М., Ковтуненко В.І. Театр і глядач у сучасній соціокультурній реальності. Київ. держ. ін-т театального мистецтва ім. І.К.Карпенка-Карого. Київ: Наука. Ч. 1: Соціально-художні виміри українського театру: ретроспектива, стан, тенденції, 2002. 336 с.
2. Брюхвелька О. Візуальний поворот у культурі і культурології: розділ монографії. Культурологія: могилянська школа: монографія. Київ: Київ-Могилянська академія. 2018. С. 130–165.
3. Легенький Ю. Театр без рампи. *Український театр*. № 2. 1990. С. 24–26.
4. Легенький Ю.Г. Сценічний простір як феномен культури. *Культура в контексті практичних форм буття людини*. Ніжин. Видавець М.М. Лисенко, 2022. С. 367–381.
5. Лифарь С. Странные годы. Моя юность в России. Париж: Impr. "Coopérative Etolie", 1935. 328 с.
6. Лифар С. Спогади Ікара /пер. з франц. Г. Малець. Київ: Пульсари, 2007. 192 с.
7. Найден О. С. Ектропійні та ентропійні явища в українській культурі. *Культурологічні проблеми української музики: (наукові дискурси пам'яті академіка І.Ф.Ляшенка)*. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2002. С. 10–107.
8. Петрицький А.Г. Оформлення сцени сучасного театру. *Нова генерація*. №1, 1930. С. 40–42.
9. Пітерс Дж. Д. Слова на вітрі: історія ідей комунікації /пер с. англ. А. Іщенко. Київ: Вид. дім "КМ Академія", 2004. 302 с.
10. Черкашин Р. Ми – березильці: Театральні спогади-роздуми. Київ: Акта, 2008. 336 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bez'hin, I., Semashko, O., Kovtunenکو V. (2002). Teatr i hlyadach u suchasniy sotsiokul'turniy real'nosti [Theater and the Spectator in Modern Sociocultural Reality]. Kyiv. derzh. in-t teatral'noho mystetstva im. I.K.Karpenka-Karoho. Kyiv: Nauka. CH. 1: Sotsial'no-khudozhni vymiry ukrayins'koho teatru: retrospektyva, stan, tendentsiyi, 336 s. (In Ukrainian).
2. Bryukhvets'ka, O. (2018). Vizual'nyy povorot u kul'turi i kul'turolohiyi [Visual turn in culture and cultural studies: a section of the monograph]: rozdil monohrafiyi. Kul'turolohiya: mohylyans'ka shkola: kolektyvna monohrafiya. Kyiv: Kyivomohylyans'ka akademiya. S. 130-165. (In Ukrainian).
3. Lehen'kyy, YU. (1990). Teatr bez rampy [Theater without a ramp]. Ukrayins'kyy teatr. № 2. S. 24–26. (In Ukrainian).
4. Lehen'kyy, YU. (2022). Stsenichnyy prostir yak fenomen kul'tury [Stage space as a cultural phenomenon]. Kul'tura v konteksti praktychnykh form buttya lyudyny. Nizhyn. Vydavets' M.M. Lysenko, 2022. S. 367– 381. (In Ukrainian)
5. Lyfar', S. (1935). Stradnye hody. Moya yunost' v Rossiy [Suffering years. My youth in Russia]. Paryzh: Imp. "Coopérative Etolie". 328 c. (in Russian).
6. Lyfar, S. (2007). Spohady Ikara [Memories of Icarus] /per. z frants. H Malets'. Kyiv: Pul'sary. 192 s. (In Ukrainian).
7. Nayden, O. (2002). Ektropiyni ta entropiyni yavyshcha v ukrayins'kiy kul'turi [Ectropic and entropic phenomena in Ukrainian culture]. Kul'turolohichni problemy ukrayins'koyi muzyky: (naukovi dyskursy pam'yati akademika I.F.Lyashenka). Kyiv : NMAU im. P. I. Chaykovs'koho. S. 10–107. (In Ukrainian).
8. Petryts'kyy, A. (1930). Oformlennya stseny suchasnoho teatru [Decoration of the stage of a modern theater]. Nova heneratsiya. № 1, 1930. S. 40–42. (in Ukrainian)
9. Pipers, Dzh. (2004). Slova na vitri: istoriya idey komunikatsiyi [Words on the wind: a history of communication ideas] /per s. anhl. A. Ishchenka. Kyiv: Vyd. dim "KM Akademiya". 302 s. (In Ukrainian).
10. Cherkashyn, R. (2008). My – berezil'tsi: Teatral'ni spohady-rozdumy [We are Berezil residents: Theatrical memories-reflections]. Kyiv : Akta, 2008. 336 s. (In Ukrainian).

Receive: March 3, 2023
Accepted: April 25, 2023

ЕСТЕТИКА AESTHETIC

УДК 130:17:7.05:503.11

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(93).2023.109-123

ЕСТЕТИКА ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ "М'ЯКОЇ ВЛАДИ": ЕКСПЛУАТАЦІЯ ЗДАТНОСТІ СПРИЙНЯТТЯ

А. П. Артеменко*

Об'єкт вивчення цієї статті – естетична концепція метамодерну, а точніше – одне з наріжних понять цієї концепції: "структура почуттів". Завдання дослідження – простежити зв'язок цього поняття зі світоглядно-ціннісними структуралістською та постструктуралістичною традиціями, які в межах метамодерних практик працюють за іншими напрямками, через нові форми і з іншими наслідками. Першим предметом аналізу статті є твердження, що культурні об'єкти є ресурсом розвитку суспільства. Контроль над цим ресурсом забезпечує управління перспективами суспільства. Проблеми переживання і структури почуттів аналізуються з точки зору управління естетичним досвідом. Творча дія постає актом управління і технологією формування життєвого простору та ідентичності людини.

Естетичні оцінки, дизайнерські прийоми, функціональне використання простору – це є засіб управління соціальними процесами. На цьому фоні проявляється проблема нової системи експлуатації. Це експлуатація здатності людини до відчуження. Це стає основою розвитку арт-ринку та складної системи виробництва естетичних об'єктів від дизайну речей до фільмів та комп'ютерних ігор. Сучасна культура є особливим видом виробництва та споживання товарів, який заснований на здатності до естетичного сприйняття. Для індустріального суспільства виробництво товару збігалось з маркетинговою стратегією продажу не тільки речі, а й стилю життя. У ХХІ столітті виникла "індустрія світів". Це створення середовища, яке стимулює певні асоціації, переживання, уявлення. Автентичність простору та ідентичність людини можуть створюватися, як виробництво ментальних образів соціального, функціонального, комунікативного характеру. На фоні цих процесів аналізується поява Нової естетики, проявилась у формі метамодернізму. В статті простежується розвиток Нової естетики від робіт Гайдеггера, до концепцій "Атмосфери" Г. Бьоме та Thrilling O. Беккера.

* Андрій Павлович Артеменко, доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціально-гуманитарних дисциплін (Харківська державна академія дизайну і мистецтв, м. Харків, Україна) /Andrii Artemenko, Doctor of Science (Social Philosophy and Philosophy of History), Professor, Professor of Social & Humanitarian Sciences Department (Kharkiv State Academy of Design and Arts, Kharkiv, Ukraine)
artemenko.prof@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2445-5902

Одне з ключових понять метамодерну "структура почуттів" проаналізовано як наслідок структуралістичної філософії. В статті порівнюються концепції структури, дискурсу та структури почуттів. На підставі цього аналізується система бінарних опозицій для опису структури почуттів метамодерну. Модернізм реалізується як структура почуттів "прихильність", постмодернізм як "відчуженість", то метамодерн як "ностальгія". Постмодерн відкрив багатоплановість реальності, одночасність практик, традицій. Це складає своєрідну різноманітність ринку ідентичності. Це і є підґрунтями метамодерністському метаксису.

Ключові слова: метамодерн, структуралізм, Нова естетика, метаксис, дискурс, ностальгія, структура сприйняття, атмосфера.

AESTHETICS AS THE IMPLEMENTATION OF "SOFT POWER": EXPLOITING THE ABILITY TO FEEL

A. P. Artemenko

The object of this article is the key metamodern aesthetic concept the Sensibility Structure. The task of the study is to trace the connection of this concept with the structuralist and post-structuralist traditions, which, within the framework of metamodern practices, work in other directions, through new forms and other consequences. The first subject of the analysis is the assertion that cultural objects are a resource for the development of society. Control over this resource provides management of the society prospects. The problems of experience and the Sensibility Structure are analyzed from the point of view of managing aesthetic experience. Creative acts are the management and technology of the formation of living space and human identity.

Aesthetic assessments, design techniques, functional use of space are tools for managing social processes. The problem of the new system of exploitation arises against this background. It is the exploitation of man's ability to sense. This becomes the basis for the development of the art market and a complex system for the production of aesthetic objects from the design of things to films and computer games. Today's culture is a special kind of production and consumption of goods, based on the ability to aesthetic perception. For an industrial society, the production of goods coincided with the marketing strategy of selling not only a thing, but also a lifestyle. In the 21st century, the Industry of the Worlds appeared. This is the creation of an environment that stimulates certain associations, experiences, ideas. The authenticity of space and the identity of a person can be created as the production of mental images of a social, functional, communicative nature. The article analyzes the emergence of a new aesthetics, which manifested itself in the form of metamodern. The article traces the development of the New Aesthetics from the works of Heidegger to the concepts of Thrilling by A. Becker and Atmosphere by G. Bohme.

One of the key concepts of the metamodern Sensibility Structure is analyzed as a consequence of structural philosophy. The article compares the concepts of structure, discourse and Sensibility Structure. On the basis of this, the system of binary oppositions is analyzed to describe the structure of feelings of the metamodern. Modernism is realized as a structure of feelings "disposition", postmodernism as "alienation", then metamodern as "nostalgia". Postmodern discovered the multi-layered reality, the simultaneity of practices and traditions. This constitutes a peculiar diversity of the identity market. This is the basis of the metamodern metaxis.

Key words: Metamodernism, Structuralism, New Aesthetics, Metaxis, Discourse, Nostalgia, Structure of Perception, Atmosphere.

Постановка проблеми. У межах цієї статті метамодернізм розглядається як естетична концепція, сформована на початку ХХІ століття. Безумовно, саме це поняття може мати й ширше значення, наприклад, як філософія

культури сучасності чи нова загальна філософська парадигма. Однак, незважаючи на більш ніж десятирічну дискусію про явище та термін метамодерну, залишається багато спірних і недопрацьованих моментів, які

поки не дозволяють нам з впевненістю сказати про сформовану філософію метамодерну. Хоча такі тенденції помітні і пов'язані вони з дискусіями кінця 1990-х і 2000-х рр. про завершення епохи постмодерну та перспективи подальшого розвитку філософії, культури та суспільства загалом.

Критики та прихильники концепції метамодерну вказували на зв'язок метамодерних досліджень з роботою Фредеріка Джеймсона (Fredric Jameson) "Постмодернізм чи Культурна логіка пізнього капіталізму" [4]. Наголошуючи на впливі неомарксистських ідей на формування поглядів прихильників метамодерну, критики вказують на те, що в роботах метамодерністів надзвичайно мало уваги приділяється проблемам соціально-економічного характеру. Хоча розгляд економічних рис "пізнього капіталізму" чудово представлено у працях, наприклад, М. Кастельса, і вони могли б слугувати основою нового напрямку наукових розвідок.

Розмірковуючи про роль культури у суспільстві, Р. ван ден Аккер і Т. Вермюлен мало говорять про "культурекономіку", хоча саме у цій сфері формуються специфічні механізми повсякденного життя сучасників. Нова епоха породжує не лише нові культурні продукти, які аналізуються в рамках естетичної концепції метамодерну, а й технологічні, економічні та соціальні нововведення, завдяки яким ці продукти стали можливими. Відтак, це в рівній мірі питання виробництва, споживання продуктів, зокрема символічного виробництва і споживання, а також нової системи експлуатації людської чуттєвості.

Мета статті. Сучасний стан культури за своїм характером є дуже близьким до ситуації радикальних змін життя суспільства, що були й на початку ХХ століття, і на межі 1960-70-х років минулого століття. Безперечно, сьогодні відчувається загальний злам парадигми

культури постмодерну, який відповідає глибоким технологічним, соціальним, геополітичним зрушенням останніх десятиліть. Дискусія про назву нового етапу розвитку культури – це тема, що лежить на поверхні, але значно важливіше зрозуміти принципи та структуру змін, які відбулися, розібратися в науковій мові їх опису, що й виступає метою цієї статті. Об'єкт вивчення цієї статті – естетична концепція метамодерну, а точніше – одне з ключових понять цієї концепції "структура сприйняття". Завдання дослідження – простежити зв'язок цього поняття зі структуралістською та постструктуралістичною традиціями сприйняття й оцінки чуттєвості.

Невирішені питання, порушені у статті. В понятійному і методологічному плані в метамодерністській естетичній концепції зовсім не відкидаються положення попередніх естетичних теорій, але вони працюють за іншими напрямками, через нові форми і з іншими наслідками.

Ступінь наукової розробки. Безумовно, формується нова комбінація предметів дослідження, яка торкається різних боків життя людини. Естетика давно вже перестала бути лише наукою про мистецтво. Ідея естетизації всіх сфер життя людини з ХІХ століття виросла в одне з головних практичних завдань сучасності. Це сталося з розвитком масового виробництва, коли дизайн товарів зіграв роль естетизації повсякдення. Як зазначає історик дизайну Джон Хескет (John Heskett), розвиток дизайну став наслідком індустріальної революції [6:40]. Вже 1920-30-х роках минулого століття завдання естетизації предметного оточення стає практичною метою всієї системи виробництва товарів на всіх рівнях: від речей повсякденності, побуту до житлових будинків та індустріальних об'єктів. До кінця 1970-х ХХ століття роль дизайну як сфери практичної естетики значно змінилась. Це вже не просто створення естетично привабливого оточення, але формування

певного способу життя. І якщо для 1930-х рр. це розглядалось як теоретичне завдання (наприклад, для Ласло Мохолі-Надь або Вальтера Беньяміна), то в 1970-х це стало загальноприйнятою практикою. Так, Ш. Зукін (Sharon Zukin) у праці *Loft Living* зазначає, що дизайн та вся сфера культури перетворилися на ресурс нової економіки, яка виникає в останній чверті ХХ століття. Зокрема тема естетики довкілля займає одне з центральних місць сучасних досліджень не тільки у сфері дизайну, архітектури, урбаністики, а й соціально-економічних, а також культурно-політичних проблем. Більш того, Лоретта Ліс (Loretta Lees), Том Слейтер (Tom Slater) та Елвін Вайлі (Elvin Wyly) у книзі 2013 року "Джентрифікація" говорять про розробку концепції "художнього способу виробництва" [8:118-119]. А до цього ще наприкінці 1980-х Г. Бьоме (Gernot Böhme) зробив висновок, що «в один ряд з естетикою творів мистецтва ми можемо тепер з рівним правом поставити естетику повсякденного життя, естетику товарів і продуктів та політичну естетику» [2:11].

Якщо в роботі Ш. Зукін *Loft Living* ми бачили, як лофт-дизайн перетворює неліквідну нерухомість на естетичний об'єкт та лакшарі товар на ринку житла, то в її роботі "Культури міст" (1995) перед нами постає подальший розвиток цього процесу. Культура стає засобом управління містом (і загалом усім суспільством) [10:4]. Ш. Зукін пояснила чому культура набуває такого виняткового значення ще у своїй першій книзі і продовжила цю думку в "Культурі міст": "Закриття промислових підприємств та розвиток фінансового та некомерційного секторів економіки призводило до того, що культурне виробництво ставало все більшою мірою містотворчим фактором" [10:6].

У перспективі ця теза про економічну значущість культури для міста (і для суспільства в цілому) неодноразово з'явиться в роботах авторів 2000-х рр., наприклад, у Ч. Лендрі, який стверджує наступне: "Культурні ресурси – це

матеріал, який використовується для створення базових цінностей міста, сировина, яка приходить сьогодні на зміну вугіллю, сталі та золоту" [2:8].

Тема економіки культури та її ролі у трансформації сучасного суспільства має досить широке коло досліджень у період 1990-2000-х років: від роботи Бориса Гройса "Про нове. Досвід економіки культури" (1991) до робіт Чарльза Лендрі (Charles Landry) *The Creative City. A Toolkit for Urban Innovators* (2000) та Річард Флорида *Cities and the Creative Class* (2005). Відзначимо, що Ш. Зукін сформулювала тезу про роль креативних індустрій в економіці міста задовго до Ч. Лендрі, як і роль тієї частини населення, яку Р. Флорида назвав "креативний клас". Базова теза прихильників концепції креативної економіки – управління перспективами суспільства відбуваються через сферу культури, а культурні об'єкти (у найширшому значенні цього терміна) розглядаються як ресурс розвитку. При цьому відзначається важливість проблеми переживання, яка аналізується з точки зору управління естетичним досвідом. Творча дія стає актом управління, оскільки визначає перспективу розвитку об'єкта. Фактично ми бачили це у творі *Loft Living*, коли розглядалася ідея "приручення промислового стилю" та переоцінки естетичної цінності "будівель із червоної цегли". Тільки тут ми зустрічаємо ще й креативну форму реалізації нової естетики міста – лофт із описом подальших перспектив його розвитку. Надалі у роботі Ш. Зукін "Оголене місто" (2010) [11] це постане як технологія формування життєвого простору та ідентичності людини.

У творі "Культури міст" Ш. Зукін неодноразово повертається до теми впливу митців на розвиток міст. У результаті з'являється таке твердження: "Візуальні мистецтва стали засобом репрезентації міста. У 1990-х це вже стало офіційною політикою" [10:28]. Власне це буде підтверджено в аналітичних дослідженнях К. Хамнетта,

С. Мортон, Б. Хіллера та Дж. Хансона у 2000-х рр. Розвиток міста вимагає створення не просто корпоративної культури, а й освітнього середовища, яке дозволить "зчитувати" значення оточення. Власне, популяризація нових естетичних оцінок, дизайнерських прийомів, функціонального використання простору та приміщень – усе це і буде керувати перспективами розвитку людського простору. Ш. Зукін досить чітко охарактеризувала цей процес: "У символічній економіці поєднуються дві принципово важливі для матеріального життя міста виробничі системи: виробництво простору, в якому фінансові інвестиції взаємодіють із культурними смислами, та виробництво символів, які є і валютою комерційного товарообігу, і мовою соціальної ідентифікації" [10:28].

У. Бек (Ulrich Beck) зазначав, що, починаючи з 1980-х років, глобалізація ринків та капіталу сформувала нову інфраструктуру світової економіки, що створило глобальну організацію життєдіяльності локальних та глобальних спільнот. Глобалізація економічної активності, на його думку, викликає хвильові трансформації у сфері культури, процес, який називається "культурною глобалізацією" [2:11]. На фоні цих процесів проявляється цілком очевидна, але не завжди артикульована проблема нової системи експлуатації. Йдеться про експлуатацію здатності людини до відчуження. Ця здатність стає основою розвитку арт-ринку та складної системи виробництва естетичних об'єктів від дизайну речей до фільмів та комп'ютерних ігор.

Дискусія та результати. Сучасна культура постає як особливий вид виробництва та споживання товарів, який заснований на здатності до естетичного сприйняття, відчуження. Так у 1960-х рр. минулого століття Р. Маркузе у праці "Одномірний чоловік" відзначив експлуатацію здатності людини споживати товар. Але тепер ми говоримо про особливий спосіб

споживання та більш витончену форму експлуатації людини. Це, по суті, вторгнення у простір ментальних образів та процеси їх конструювання. І якщо в кінці епохи індустріального суспільства виробництво товару збігалось з маркетинговою стратегією продажу не тільки речі, а й стилю життя, то на початку XXI століття бачимо виникнення "індустрії світів". Це створення матеріального оточення, яке стимулює певні асоціації, переживання, уявлення. Автентичність простору та ідентичність людини можуть створюватися як готовий костюм із усіма аксесуарами. Це схоже на виробництво ментальних образів не лише фізичного простору, а й всієї супутньої системи просторів: символічного, соціального, функціонального, комунікативного тощо.

Метамодерн та Нова естетика Г.Бьоме. Ідея Р. ван ден Аккера і Т. Вермюлена про початок нової доби метамодерну пов'язана з аналізом художніх та естетичних практик, тому необхідно уточнити найважливіші теоретичні та методологічні підстави такого аналізу. Насамперед - це ідея нової естетичної концепції, яка з'явилася у XXI столітті.

Свого часу у 1970-80 роках величезний комплекс досліджень сфери культури призвів до народження концепції постмодерну як епохального явища. І в рамках цього явища були сформульовані положення Нової естетики, вперше заявлені у 1989 році Г. Бьоме у книзі *Für eine ökologische Naturästhetik* і далі розгорнуті в його працях 1990-2000-х років. Передумови Нової естетики пов'язані зі зверненням до феноменологічної традиції та онтології Мартіна Гайдеггера. Фактично, це стало однією із загальних тенденцій філософії та соціології цього періоду і проявилось у розвитку об'єктно-орієнтованої онтології Грема Хармана, створенні концепції об'єктності в Акторно-мережевій теорії Джона Ло та Брюно Латура, системному вивченні соціальної просторовості у Анрі Лефевра

та П'єра Бурдьє, відкритті (вірніше винаході) повсякденності у Мішеля де Серто.

Згадка про Акторно-мережеву теорію тут не випадково, оскільки Г. Бьоме досить довго займався філософією техніки та дослідженнями соціології технологій, тому вплив цієї теорії відчувається у багатьох положеннях його праць. Створюючи Нову естетику, Г. Бьоме також рухається у руслі гайдеггерівської онтології, що дає підстави для порівняння двох статей – Г. Бьоме "«Атмосфера» як фундаментальне поняття нової естетики" та О. Беккера (Oscar Becker) "Про крихітність прекрасного та авантюризм художника". О. Беккер був учнем Е. Гуссерля і сприймався сучасниками як продовжувач його феноменологічної традиції, однак у його працях простежується сильний вплив і М. Гайдеггера, лекції якого він теж відвідував. Між написанням цих робіт О. Беккера та Г. Бьоме пройшла ціла епоха, але саме це дає нам можливість побачити "проростання" Нової естетики та зародження того, що Р. ван ден Аккер та Т.Вермюлен позначають як метамодернізм.

У статті О. Беккер заявляє про крихітність прекрасного. На його думку, естетичне – це повна завершеність і продовження роботи з естетичним об'єктом загрожує його знищенням. Але найважливіше для О. Беккера – це "одноразове переживання", як найбільш уразлива складова естетичного. Воно пов'язано з матеріальною руйнівністю об'єкта. Це "цікавість, що спалахує, як пробудження естетичного переживання" [2:12]. Концепція Thrilling, запропонована у статті О. Беккера, розуміється в руслі гайдеггерівського екзистенціалу "турбота", яка виявляє буття, завдяки якій світ стає видимим та осмисленим. Захоплюючий вплив (thrilling) – конститутивний для естетичного, а оскільки естетичний – це форма буття [3:127], то він конститутивний для буття в цілому. Естетичне ось-буття утворює бачення,

яке доповнює творення. Саме це додаткове творення стає проявом екзистенції естетичної людини. Якщо екзистенційна аналітика призводить до усвідомлення себе як історичного, то естетична екзистенція, за О. Беккером, розкриває онтологічну та "гіпер-онтологічну" напругу [3:125]. О. Беккер стверджує, що "чуттєве сприйняття та твір тотожні" [3:124], а оскільки сприйняття це тимчасовий акт, то виникає ситуація вразливості естетичного. Ми стикаємося з проблемою "тепер", коли переживання визначено своєю часовою точкою, як тотожне собі. При цьому сам акт появи естетичного об'єкта – одночасне, контингентне та залежне від везіння явище. Тимчасовість естетичного, за О. Беккером, розуміється як "вічне тепер", відображене у творі. Естетична екзистенція постає як "життя між спірним буттям та безперечною видимістю" [3:131].

Позиція О. Беккера може бути розцінена як підготовка трьох головних тез Нової естетики Г. Бьоме, оскільки стосується трьох важливих проблем постмодерністського розуміння візуальності: (1) естетика – це бачення і мова опису естетичного, (2) предметність і реальність естетичного, (3) естетичне як умова переживання [2:13].

Теза перша: О. Беккер зазначає нормативність естетичного переживання, що знаходить відгук і у ствердженні Г. Бьоме про зникнення чуттєвості з естетики та перетворення її на "словник для історії мистецтв та мистецтвознавства" [2:11]. Він говорить про естетику як про теорію сприйняття, намагаючись зняти проблему відокремленості естетичного переживання та повсякденності. Для нього притаманне наступне: "Нова естетика побудована якраз навколо взаємовідносин між властивостями довкілля і станами людини" [2:11]. Проблема "одночасного переживання" зміщується до сполучника "і" у цій фразі, як демонстрації естетичного відчуття,

"вічного тепер", яке у Г. Бьоме закріплюється в концепті "атмосфера".

Теза друга: у концепції Нової естетики увага концентрується на об'єкті, речі як естетичному творінні. Об'єкт набуває рис не стільки фізичних кордонів, як зв'язків і проєкцій, які вишиковуються навколо нього. І тому для Г. Бьоме основне значення має не поняття "об'єм", а концепт "об'ємність" речі, тобто "сила її присутності у просторі". Точно так в Акторно-мережевій теорії було зміщено акцент з поняття "об'єкт" на концепт "об'єктність". Відповідно до логіки цих міркувань, змінюється значення форми речі, яка "ніби випромінюється в навколишнє середовище, витісняє однорідність простору і наповнює його напругою та навіюванням певної жвавості" [2:12]. Прояв речі чи, у термінології Г. Бьоме, її "екстази", створюють особливу просторовість атмосфери, яка проявляється як "емоційно заряджена енергія почуттів". Таким чином, об'єкти стають акторами, які створюють атмосфери, які, у свою чергу, перетворюються, за твердженням Г. Бьоме, на "просторові носії настроїв".

Теза третя: для Г. Бьоме, як і для О. Беккера, естетичне має свою власну реальність. Поява витвору мистецтва розуміється як щаслива випадковість, тендітний ситуативний збіг, який Г. Бьоме називає "спільна реальність того, хто сприймає і того, що сприймається". Він так само стурбований проблемою вразливості естетичного, коли сенси, які виникли в іншому переживанні, перервуть і навіть скасують досвід присутності, представлений у творі мистецтва. У концепції Нової естетики постає проблема зміни атмосфери об'єкта через бачення, яке виникає у глядача і доповнює творіння: будь-який естетичний об'єкт може бути змінений не тільки фізичним впливом, але й його сприйняттям або баченням, у термінології Г. Бьоме. Важлива підготовка цього бачення, як естетична робота, мета якої полягає не лише у

виробництві атмосфер, а й вихованні глядача (естетичного суб'єкта). Тут йдеться про приготування умов переживання об'єктності як ситуації зустрічі властивостей середовища та станів людини. Привертає увагу подібність концепції Thrilling O. Беккера і концепції Г. Бьоме щодо естетичного сприйняття, як емоційного впливу. Г. Бьоме наполягає на тому, що "сприйняття – це спосіб, яким хтось чи щось здійснює свою тілесну присутність для ... тілесного зміцнення себе у навколишньому середовищі" [2:12]. Тобто, сприйняття, пов'язане з естетичним запитом, виявляє світ навколо нас і надає йому сенс, емоційну забарвленість. Таким чином, за Г. Бьоме, Нова естетика – це одночасно і нова теорія сприйняття, і практика естетичної роботи з виробництва атмосфер. Сприйняття, у сенсі цього терміна, розуміється як досвід присутності людей, об'єктів і середовища у єдиному контексті. Крім того, на думку Г. Бьоме, сприйняття включає емоційний вплив об'єкта, "реальність образів", тілесність, що складається в загальне переживання атмосфери, на тлі якої відбуваються всі наступні аналітичні операції з кольором, формою, композицією. Одне з найважливіших завдань Нової естетики – це "культивування естетичного суб'єкта" завдяки естетизації реальності. Естетика перетворюється на потужну соціальну силу, що формує соціальний попит, пропозицію та форми маніпулювання. Естетизація дійсності зрівнює у правах твори мистецтва і повсякденне життя з усією різноманітністю продуктів і звичайних практик. У рамках естетичної роботи створюються товари та умови їх споживання, але найважливіше, що через це створюється сприйняття світу в певних емоційних забарвленнях.

Треба зазначити, що естетична концепція метамодерну запозичує низку положень Нової естетики Г. Бьоме. По-перше, це розуміння естетичного як умови переживання, досвід спільної

присутності глядача та об'єкта. По-друге, це активність естетичного об'єкта, його здатність створювати умови сприйняття (атмосферу) те, що стане основою естетичної маніпуляції, насамперед в символічному виробництві та обміні сучасного суспільства. У цьому проявляється активність естетичного об'єкту, як незавершеність, оскільки його сприйняття глядачем може змінювати об'єкт, не змінюючи його фізично. По-третє, це ідея самостійної реальності естетичного об'єкта, яка представлена не лише як постмодерністська згода з присутністю інших реальностей, а й виникнення спільної реальності глядача та об'єкта. Ці три компоненти, на наш погляд, лягли в основу ключових понять естетики метамодерну: структури нової чуттєвості та метаксису.

Від структури дискурсу до нової чуттєвості. Зазначимо, більшість понять, які активно використовують популяризатори концепції метамодерну Т. Ван ден Аккер і Р. Вермюлен, ставляться до епохи становлення структуралізму, тобто ще до 1950-х рр. минулого століття. Ще Клод Леві-Стросс у праці "Структурна антропологія" звернув увагу на своєрідне захоплення дослідниками у 1950-х рр. поняттям структури, яке не завжди було коректним. Звісно, це справедливо, адже при структурному аналізі залишається відкритою проблема основи, на якій вибудовується пізнавальна модель. Зрештою, це веде до висновку про те, що в основі всіх людських культурних практик лежать загальні структури, що повторюються, і саме вони стають основою для періодизацій і класифікацій історичних епох або локальних культурних феноменів. Услід за К. Леві-Строссом, варто зважати, що структура – це цілісна система елементів, де зміна однієї з цих елементів тягне у себе зміна всіх інших; це результат моделі одного типу перетворень; крім того, має місце передбачуваність реакції структури зміни її елементів. До того ж, подальше

використання виявленої структури має охоплювати всі явища, що спостерігаються. Наслідуючи цю тенденцію структуралістичної філософії, з'явилося одне з ключових понять метамодерну – "структура сприйняття". Вперше його ввів Рейнольдом Вільямсом (Raymond Williams) у статті 1954 року *Film and the dramatic tradition* [9].

Структура сприйняття – це результат сприйняття, емоція, настільки поширена і вкорінена у життя, що його можна назвати базовою структурою. Осягнути її можна лише через мистецтво [9:42]. Виникає питання про значення поняття "структура сприйняття". За твердженням Р. Вільямса, це "ефект цілісності" деяких компонентів, який не можна звести до жодного з інгредієнтів. Можливо "сприйняття" та "емоція" стали "компонентами" структури? З одного боку, це близьке до визначення "параекзистенції" О. Беккера, тобто це те, що виявилось, переживається, стає зрозумілим, але ще не знайшло відображення у понятті. З іншого боку, це нагадує концепти "об'єктність" в Акторно-мережевій теорії та "просторовість" у Новій естетиці, як спроба визначити взаємозв'язок та цілісність компонентів, їхню взаємозалежність. Але яких компонентів чи інгредієнтів?

У своїх міркуваннях Р. Вільямс підходить до риси розуміння проблеми до того, що Мішель Фуко назвав "теоретичним горизонтом". Це нагадує спробу описати нову комбінацію явищ і фактів у межах усталеної до середини ХХ століття наукової традиції. Вже тут відчутна необхідність введення приставки "пост-", як позначки виходу за прийнятий теоретичний обрій. Це перспектива подальших досліджень культури, але поки що вона лише позначена у Р. Вільямса як інтуїція поняття "структура сприйняття". Це поняття з'явиться в роботах прихильників концепції метамодернізму після кількох етапів переосмислення його значення.

Мішель Фуко про структуру дискурсу. За твердженням М. Фуко, в рамках дискурсу створюється "арматура знань" – процедури, принципи класифікації, упорядкування, розподілу. Саме вона дозволяє досягти певної цілісності сприйняття, про яку говорили О. Беккер, Р. Вільямс, К. Леві-Стросс. Завдяки цим процедурам, за словами М. Фуко, з'являються навички схоплювання реальності. Цілоком припустимо стверджувати, що в рамках дискурсу формується й естетичне замовлення, і правила маніпуляції естетичним почуттям чи переживанням. Якщо дотримуватися логіки роздумів М. Фуко, то естетичному суб'єкту нав'язуються певні правила структур мови, які "виробляють ефект сенсу". Суб'єкт має справу із знаками, мітками, слідами, літерами, що складаються в особливу матерію тексту, особливу реальність дискурсу. Якщо поняття "тест" у філософії постструктуралізму набуло значення будь-якої системи знаків, яка виражає сенс, то ми можемо говорити і про візуальний текст живопису, кінематографа, театру, або навіть про текст дизайну будівлі, інтер'єру, речі тощо. У цьому складна, багаторівнева структура дискурсу, запропонована М. Фуко, може готувати нас до розуміння структури почуттів. Власне, це дотримання вимоги К. Леві-Стросса виявити рівні прояву структури. Так, за М. Фуко, на першому рівні знаходяться повсякденні дискурси, які зникають з актом, при якому й були "висловлені". Це рівень повсякденних функціональних практик, де задовольняються елементарні потреби. Але саме цей рівень залучений до процесу естетизації повсякденності, якого сучасники часто не помічають. У мистецтві ХХ століття неодноразово зустрічається нагадуванням про те, що ми оточені естетично прекрасними предметами. Як підтвердження цього техніка ready-made стала основою багатьох робіт художників від Марселя Дюшана до Роберта Раушенберга. На другому рівні перебувають дискурси, нових актів

мови, які трансформують висловлене. На це слід звернути увагу, оскільки М. Фуко говорить про трансформацію висловленого, тобто заявленого ставлення до речей та подій, а не зміни самих речей та подій. Можна було б це сприйняти як своєрідну корекцію враження від зустрічі речей та подій. Це ще раз повертає нас до положення О. Беккера про крихкість прекрасного та ідею створення естетичного об'єкта поглядом глядача. Трансформація висловленого призводить до появи нового дискурсу – думки про естетичний об'єкт, у нашому випадку. Момент враження від зустрічі з естетичним об'єктом для О. Беккера нагадує культурний палімпсест, як стирання і витіснення первісного значення твору. За О. Беккером, "чуттєве сприйняття і твір тотожні" [3:129], отже, зміна першого призводить до зміни другого.

Для того, щоб зруйнувати цей зв'язок у системі постструктуралізму, було висунуто тезу про самостійну реальність твору і взагалі про можливість одночасної співприсутності різних реальностей.

На третьому рівні – дискурси, втілені у тексти юридичні, релігійні, наукові та літературні. На другому та третьому рівнях розгортається процес коментування, який, за твердженням М. Фуко, призводить до того, що безліч первинних текстів втрачається і зникає, і коментарі часом займають їхнє місце. Тут проявляється проблема інтерпретації чи, у термінології М. Фуко, коментаря. Діючи в межах свого теоретичного горизонту, О. Беккер говорить про захоплюючу дію (thrilling) естетичного, яке створює бачення як доповнення твору. М. Фуко розвиває цю тезу вже в рамках постструктуралізму, де бачення, що доповнює творення, представ як коментар. Більше того, коментар дозволяє будувати (і будувати нескінченно) нові дискурси. Тобто робота з естетичним об'єктом не продовжується, чого так побоювався О. Беккер. За М. Фуко, початковий естетичний об'єкт залишається у статусі

"первісного тексту" [5], самостійного дискурсу, який не можна змінити, але який завжди може бути знову актуалізований. Актуалізація дискурсу стає однією з форм роботи не тільки з об'єктом, але й естетичним суб'єктом, його виховання.

М. Фуко зазначає, що поза наукою лежить, звичайно ж, безпосередній досвід, створювані уявою теми, які без кінця виробляють і відтворюють позбавлені пам'яті вірування. Це своєрідне передчуття винаходу повсякденності М. де Серто, з її топологічним та контенгентним принципом, унікальністю ситуації зустрічі. Для М. Фуко цей досвід є фактором збою системи те, що потрібно впорядкувати і ввести в рамки дискурсу. Саме тому число, форма, вид та обставини повторення стають своєрідними чинниками аналізу соціокультурних явищ.

Забігаючи наперед, слід зазначити, що Р. ван ден Аккер і Т. Вермюлен зосередили увагу саме на цих факторах при аналізі стану культури 2000-х і формулюванні своїх висновків щодо виникнення ситуації метамодерну.

Структура множинності, за М. Фуко, полягає не тільки в варіативності висловлювання думок, а й у різноманітності матеріального оточення, яке має власний зміст. Об'єктцентричність, на яку посилаються прихильники метамодерну як на теоретичну основу їхньої концепції, була озвучена і в працях постструктуралістів. У позиції М. Фуко виявилися загальні феноменологічні принципи повернення до речі, як носія початкових смислів. Річ для нього перетворюється на "вузол зв'язаності та прикріплення до реальності", зовнішні межі дискурсу. Але проблема полягає в множинності комбінацій речей, яка змінює їх значення. І ми весь час маємо звертатися до певного плану об'єктів, їх ансамблю, щоб зафіксувати виявлені смисли. Тут спрацьовує принцип дискурсу як фрейму смислової єдності ансамблю речей. При цьому М. Фуко

зазначає, що дискурс, скоріше, слід розуміти як насильство, яке ми робимо над речами, принаймні – як таку собі практику, яку ми їм нав'язуємо [5]. Таким чином, відбувається не супідпорядкування речей один одному, а нав'язування переживання, відчуження певної ситуації зустрічі людини та речі. І, зрештою, все набуває форми дискурсу, а всі речі, виявивши свій зміст і обмінявшись ним, можуть повернутися у своє безмовне внутрішнє, у свідомість самих себе.

У зустрічі речі та людини відкривається значення дискурсу як події. І знову ми стикаємося з проблемою, яка буде визначена у Г. Бьоме як простір співприсутності глядача та об'єкта, оскільки подія на рівні матеріальності завжди справляє ефект або є ефектом, вона має місце і полягає у співіснуванні, дисперсії. Це те, що становитиме основу для естетичної маніпуляції через процедури виключення та включення до меж дискурсу, угруповання дискурсів, гру ідентичності та постійну реактуалізацію правил.

За словами М. Фуко, "самі речі та події непомітно стають дискурсом, розкриваючи секрет своєї власної сутності". І секрет цей у нетілесності події. І можна припустити, що проявляється це якраз у емоційному переживанні, афекті події та у здатності людини відчувати. Подія, за М. Фуко, вибудовується як відношення матеріалізму безтілесного – враження, реакція, спогад про ситуацію зустрічі людини і речі. Цей пережитий досвід стає основою того, що М. Фуко називав "мріями про замасковане повторення», спробами "повторювати те, що, проте, що ніколи не було сказано" [5]. В концепції метамодерну це нагадує ідею осциляції – зависання між різними варіантами реальностей. Таким чином, розвиваючи традицію структуралізму, М. Фуко підвів нас до проблеми мінливості об'єкта вивчення. Ми схоплюємо його у певних структурах, знаходимо складові компоненти, але при

цьому з'ясовується, що вся виявлена конструкція одна з багатьох, а не єдина та універсальна. Постструктуралізм розкрив багаторівневу структуру сприйняття, одночасну присутність різних дискурсів, наявність первинного та вторинних текстів естетичного об'єкта. Але залишається незрозумілим механізм появи та сприйняття цих рівнів та структур. Саме на це націлена розробка концепту "структура сприйняття" (sensibility), як спроба вхопити момент народження ментального образу, який ще не переріс у дискурс. Це структура, яка має відображати здатність конституювати області об'єктів.

Структура sensibility. В есе "Нотатки про метамодернізм" Т. Вермюлен і Р. ван ден Аккер позначили "контури структури почуттів" (sensibility). Вони наголосили, що цей концепт відбиває комплекс глибоких змін у житті людства, який фактично сформував новий сучасний світ. І як концентрована форма цього нового світу виступає сфера культури та мистецтва. Тематика та естетичні практики сучасного мистецтва відображають не лише ставлення до соціально-економічних трансформацій та політичних змін у світі, а й нову структуру почуттів – sensibility. Автори намагаються вибудувати систему бінарних опозицій у дусі структуралізму вже за першої спроби позначити проблему: "Наш опис та інтерпретація метамодерністської чуттєвості, отже, швидше прозова (essay-istic), а не наукова (scient-ific), різноматична, а не лінійна, безстрокова, а не обмежена" [2:16].

Якщо ще раз звернеться до характеристик структури за К. Леві-Строссом, то, перш за все, слід з'ясувати про яку цілісну систему елементів йдеться. Тут автори есе говорять про явища сучасного суспільства, які б М. Фуко назвав "відносини матеріалізму безтілесного" [5]. Структура сприйняття проявляється як емоційна реакція на оточення. У цьому сама реакція

сприймається як зміна певної попередньої форми емоційної реакції, властивої модерну і постмодерну. Аналізуючи концепцію кінця історії, Т. Вермюлен та Р. ван ден Аккер відзначають деякі структурні цілісності епохи модернізму та постмодернізму у вигляді форм емоційних реакцій.

Для модернізму як головний елемент структури сприйняття вони визначають "прихильність". Виражається ця "прихильність" в ідеї "золотого віку", що лежить не в минулому, а в майбутньому людства. Це поступальний рух уперед, заперечення історичної прихильності, упевненості у необхідності пошуку нових шляхів розвитку суспільства та відповідних їм естетичних форм та практик. З цією оцінкою цілком можна погодитися і найкращим підтвердженням такої спрямованості модернізму може бути "Маніфест футуристів" Філіппо Томмазо Марінетті. Тут оспівується швидкість та фабричні дими, висловлюється зневага до естетичних канонів минулого та декларується бажання побудувати світ наново та "з чистого аркуша". Справді, це є приклад маніфестів епохи модернізму, який сформував основні засади естетичної теорії та практики ХХ століття.

"Прихильність", про яку пишуть Т. Вермюлен та Р. ван ден Аккер, полягає у запереченні історичного минулого, нетерпимості його присутності у вигляді естетичних об'єктів в оточенні сучасної людини. Розширюючи цю тезу можна згадати про проекти реконструкції міст, наприклад Парижа (план Вуазен), Берліна чи Москви, де історичний центр міста "зачищався" від пам'ятників минулого. Модернізм вимагав для нового міста "чистий аркуш". Він не прагнув вписуватися в історичне оточення, останнє найчастіше просто йому заважало.

Василь Кандинський, Казимир Малевич, Піт Мондріан, Пауль Клее створюють не просто нову теорію живопису, а нову систему сприйняття

естетичного об'єкта, де колір, форма та фактура зображення не просто препарується аналізом точки, лінії, площини та кольору, а конструюється, перезбирається з відомих елементів. Так проявляється і робота з естетичним об'єктом, і з естетичним суб'єктом, який виховується, йому пояснюються принципи бачення та форми висловлювання про предмети мистецтва. Заявлене свого часу К. Марксом прагнення не лише пояснити, а й перетворити світ, було успішно реалізовано в модерністській естетиці ХХ століття. Форма та функція мистецтва були змінені. Так, на думку Т. Вермюлена та Р. ван ден Аккера, структура сприйняття модернізму була оформлена як "прихильність", де нова естетична теорія формулює правила розуміння естетичного об'єкта та практики його створення. Автори есе визначають модернізм через емоційний стан ентузіазму (що включає все, від нігілізму та утопізму, до безумовної віри в Розум).

Обґрунтовуючи концепцію *sensibility*, Т. Вермюлен та Р. ван ден Аккер представляють постмодернізм як бінарну пару для модерну. За їх визначенням типова постмодерністська риса – "відчуженість". Вона дає можливість представникам постмодерну змиритись з присутністю іншої реальності. Так постмодернізм допускає присутність історичного минулого та об'єктів з історичним минулим у своє оточення. Відчуженість і дистанційність як форми емоційного сприйняття дійсності створили умову для постмодерної іронії. Вона не вимагає нігілістичного заперечення минулого, як це було з модернізмом. Іронія постає як акт згоди з іншою реальністю. Втома від модернізму, про яку писав Ч. Дженкс у праці "Мова архітектури постмодерну", призвела до зміни ставлення до оточення [1:19]. Модернізм намагався відмовитися від традиції, виключити її з практик, тоді як постмодерн інклюзивний. Колажність постмодерну проявляється як бажання розмаїття.

Тому змінюється естетика, архітектурна та містобудівна практика, які стають уважнішими до оточення та створюється, наприклад, концепція поше чи тканини міста. Ця тканина не повинна знищуватись новими об'єктами. Приходить нова практика, в якій реконструйований особняк значущий за нового хмарочоса.

Т. Вермюлен та Р. ван ден Аккер розглядають іронічність та колажність культури постмодернізму як елементи її структури почуттів (*sensibility*), яку вони визначили як "відчуженість". Далі, вони позначають момент, який можна співвіднести з появою нової структури. Модель відчуженості ламається в її найсильнішому місці – різноманітності та рівноцінності присутніх реальностей. Саме в цій точці зламу з'являється ностальгія за автентичністю, яка стане відправною точкою нової структури чуттєвості метамодернізму. Ми бачимо реакцію структури почуттів постмодерну, що призводить до трансформації естетичних практик.

Отже, модернізм був визначений як структура "прихильність" з такими компонентами як ентузіазм, нетерпимість до минулого, орієнтація на майбутнє "золоте століття". Постмодернізм позначений як структура "відчуженості", зі своїми ключовими компонентами: різноманіття (колажність), іронічність, рівнозначність реальностей, що присутні. Потім Т. Вермюлен та Р. ван ден Аккер роблять спробу представити модернізм і постмодернізм як бінарну пару нової структури – метамодернізму. З одного боку, це виглядає як класична гегелівська тріада теза-антитеза-синтез, що цілком допустимо з погляду історичного процесу, але це не характеризує найновішої структури *sensibility*, яку намагаються представити ці два автори. Вони аргументовано висунули припущення про неоромантизм як основну тенденцію розвитку літератури та мистецтв початку ХХІ століття. Але при цьому слід пам'ятати, що феномен

романтизму пов'язаний із ідеалізацією минулого. Як романтики XIX століття намагалися знайти «забуте прекрасне» у середньовічній культурі, "простоті народної мудрості", "величч природи", так художники метамодерністи намагаються повернутися до естетичних форм минулого, примітивного малюнка дикуна чи дитини і т.д.

Посилаючись на роботи Ісаї Берліна про сучасний романтизм, Т. Вермюлен і Р. ван ден Аккер у структуралістському ключі вибудовують систему бінарних опозицій для опису структури почуттів метамодерну: єдність та різноманіття, краса і каліцтво, мистецтво заради мистецтва та мистецтво як інструмент суспільного порятунку, сила і слабкість, індивідуалізм та колективізм, революція та реакція, війна та мир, любов до життя та любов до смерті. Проте, визначаючи особливості метамодерністського романтизму, де вони не помічають головну структуру почуттів – ностальгію. Це переживання з приводу втраченого топосу (наприклад, батьківщини), минулого, невикористаного потенціалу чи непоміченої цінності минулої епохи виявляється у актуалізації проблеми ідентичності. Метамодернізм намагається повернутися до локальних, історичних, ідеологічних спільнот. Це своєрідна реакція покоління "зрізаного якоря", залученого до процесів глобальної мобільності. Це набуття ідентичності у просторі глобального міста, з його сконструйованою автентичністю, як продукт виробництва світів. "Ностальгія за автентичністю", яка виявилася у 2000-2010-х рр., отримала своє задоволення у комерційній технології виробництва автентичності.

Дуже спірно виглядає уявлення метамодернізму як бінарної структури прихильності та відчуженості, успадкованої від попередніх епох. Тут проблема глибша – управління переживанням, що стало основою нової системи експлуатації, заснованої на здатності людини до переживання.

Якщо модернізм реалізується як структура сприйняття "прихильність", постмодернізм – "відчуженість", то метамодерн як "ностальгія". Насамперед, бачимо це з прикладу аналізу неоромантизму, коли ностальгія постає не репродукцією, а реконструкцією колишнього досвіду людини. Це відбувається у вигляді конструювання автентичності навколишнього простору та ідентичності, як асоціації з певним досвідом, практиками, уподобаннями.

Відкрита постмодерном багаточаровість реальності, одночасність практик, традицій складає своєрідну різноманітність ринку ідентичності. Сучасна людина усвідомлює своє перебування всередині цієї різноманітності між різними варіантами вибору. Це і є метамодерністський метаксис, який асоціюється з досвідом існування та свідомості. Буквально термін метатаксис (μεταξῆς) перекладається як "між". Метаксис, як ключовий елемент розуміння почуттів метамодернізму, це не просто зависання між спадщиною модернізму та постмодернізму. Це усвідомлення різноманітності реальностей в навколишньому світі, можливості змінювати, поєднувати та комбінувати їх. Саме в такому ключі починають працювати бінарні опозиції нової структури почуттів, про які говорять Т. Вермюлен та Р. ван ден Аккер: ентузіазм та іронія, надія та меланхолія, простодушність та поінформованість, емпатія та апатія, цілісність та розщеплення, ясність та неоднозначність.

Можна погодитися з думкою Т. Вермюлен і Р. ван ден Аккер від того, що метаксис складений із напруги, навіть непримиренності спільного існування людей, між кінцевими процесами з одного боку, і необмеженою, внутрішньокосмічною чи позамежною реальністю – з іншого. І саме тому в наші дні особлива увага приділяється естетичним практикам, які підкреслюють цю напругу. Так

мистецтво бере участь в окремих ілюзіях, пропонуючи таким чином інші способи представляти світ. Ностальгія реалізується через такі практики, як конструювання переживання. При цьому задіяні досить складні компоненти структури почуттів метамодернізму: прагнення до сенсу та сумніви щодо його існування.

Висновки. Дискусія про феномен та поняття метамодерну ведеться вже понад десять років. Це не обговорення історіографічного терміна, щодо називати епохи після постмодерну, бо процес набув глибшого сенсу. Аналізуючи розвиток сучасного суспільства та культури, дослідники дійшли висновку не лише про всебічні якісні зміни нашого життя, а й про зміну "теоретичного горизонту" досліджень, що дозволяє описати нові явища. Акцентуючи увагу на розвитку сфери культури, представники концепції метамодерну зазначають, що саме у цій сфері у концентрованому вигляді проявляються наслідки розвитку технологій (від виробництва до комунікації) та системи виробництва. Постіндустріальна економіка постала у величезному різноманітті своїх проявів як інформаційна, символічного

виробництва, культур-економіка. В цих умовах сфера культури сприймається як невичерпний і відновлюваний ресурс. Однак разом із цими уявленнями про особливості сучасного світу приходиться і розуміння нового способу експлуатації людини, а саме експлуатації її здатності до переживання, відчуття. Саме цьому тлі змінюється бачення завдань естетики. Для XXI століття це не наука, що описує творів мистецтва, а наука про сприйняття світу та створення його візуального, естетичного образу. У цьому естетика звертається до проблеми конструювання сприйняття. До її завдань входить виховання естетичного суб'єкта, що пов'язане зі сферою конструювання смислів.

Саме в цьому ключі проблема структури почуттів (sensibility), піднята прихильниками постмодернізму, набуває величезного значення для розуміння тенденцій розвитку сучасної людини. Крім суто наукового інтересу: описати відмінності минулих історичних епох від сучасності, бачимо гостру практичну спрямованість метамодерністських досліджень – вивчити роботу "індустрії створення світів".

ЛІТЕРАТУРА

1. Артеменко А.П. Місто метамодерну: проблема автентичності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Історія»*. Вип. 57. 2020. С.13-28.
2. Артеменко А.П., Юджесой Э. Принцип атмосфери в урбаністической естетике метамодерна. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки: науковий журнал*. Житомир: Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2021. Вип. 1 (89), 2021. С. 5-22.
3. Artemenko A.P., Artemenko Y. I. Metamodernism of Modern Turkish Urban Painting by Gazi Sansoy. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi – MTAD*. 2022,19(1). P.121-137.
4. Jameson, F. *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*. Duke University Press, 1991. 461p.
5. Фуко М. *Порядок дискурса*. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/777>
6. Heskett, John. *Industrial Design*. Thames & Hudson, 1963.
7. Huppatz D. J. Globalizing Design History and Global Design History. *Journal of Design History*. 2015. 28 (2). P.182–202.
8. Lees L., Slater, T., Wyly A. *Gentrification*. Routledge, 2013.
9. Williams R. Film and the dramatic tradition. In *The Raymond Williams reader*, edited by John Higgins, 2001, 25-41. Oxford Malden, MA: Blackwell Publishers.

10. Zukin S. *The Cultures of Cities* Blackwell Publishers, 1995. 336 p.

11. Zukin S. *Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places*. Oxford, Oxford University Press, 2010.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Artemenko A.P. (2020) Misto metamodernu: problema avtentychnosti. [The city of metamodernity: the problem of authenticity] *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina Seriya "Istoriya"*. Vol. 57. 2020. P.13-28. (In Ukrainian).

2. Artemenko A.P. Yucesoy E.Y. (2021) Pryntsyp atmosfery v urbanystycheskoy éstetyke metamoderna. [The principle of atmosphere in the urban aesthetics of the metamodern]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filosofov'ski nauky: naukovyy zhurnal Zhytomyr: Vyd-vo Zhytomyrs'koho derzh. un-tu imeni I. Franka*, 2021. Vol. 1 (89), 2021. P. 5-22. (In Russian).

3. Artemenko A.P. Artemenko Y. I. (2022). Metamodernism of Modern Turkish Urban Painting by Gazi Sansoy *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi – MTAD*. 2022,19(1). P. 121-137.

4. Jameson F. (1991). *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*. Duke University Press. 461 p.

5. Foucault M. (1970). *Poryadok diskursa* [Order of discourse]. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/777>. (In Russian).

6. Heskett John (1963). *Industrial Design*. Thames & Hudson.

7. Huppertz D. J. (2015). Globalizing Design History and Global Design History. *Journal of Design History*. 28 (2): 182–202.

8. Lees L., Slater T., Wyly A. (2013). *Gentrification*. Routledge.

9. Williams R. (2001). Film and the dramatic tradition. *The Raymond Williams reader*, edited by John Higgins, 25-41. Oxford Malden, MA: Blackwell Publishers.

10. Zukin S. (1995). *The Cultures of Cities*. Blackwell Publishers. 336 p.

11. Zukin S. (2010). *Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places*. Oxford, Oxford University Press.

Receive: February 8, 2023

Accepted: March 19, 2023

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО RELIGIOUS STUDIES

УДК 342.731:340

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(93).2023.124-133

СВОБОДА СОВІСТІ ТА СУЧАСНА ВІЙНА В УКРАЇНІ

О. В. Добродум*, **Е. І. Мартинюк****, **О. Е. Никитченко*****

Проблема здійснення свободи совісті в сучасній нам Україні в умовах повномасштабної агресії Росії є досить багатогранною, особливо з огляду на її глобальний вимір, ставлення світової громадськості та прихильників різних релігійних поглядів до подій, пов'язаних з російсько-українською війною, ставлення релігійних спільнот України до необхідності відстоювати свободу держави та ставлення релігійних об'єднань РФ до терористичної діяльності владних органів Росії. Мета статті – у контексті сучасної російсько-української війни концептуалізувати можливості здійснення свободи совісті у сучасній Україні. Теоретико-методологічну основу статті склали загальноновизнані принципи релігієзнавства: світоглядного та методологічного плюралізму, неупередженості та гуманізму, компаративності та незаангажованості, ідеологічного та релігійного різноманіття, толерантності та позаконфесійності, світськості та міжконфесійного діалогу.

*Ольга Добродум, доктор філософських наук, професор кафедри журналістики та реклами (Державний торговельно-економічний університет) (м. Київ, Україна) / Olga Dobrodum, Doctor of Sciences (Philosophy), Professor of the Department of Journalism and Advertising (State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine);
e-mail: dobrodum.olga@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7651-4946>

**Едуард Мартинюк, кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології, мистецтвознавства та філософії культури (Національний університет "Одеська політехніка", Україна) / Eduard Martinuk, Candidate of Sciences (Philosophy), Associate Professor of the Department of Cultural Studies, Art History and Philosophy of Culture (Odesa Polytechnic National University, Odesa, Ukraine)

e-mail: eduardmartinuk@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-5904-2721

***Олена Никитченко, кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології, мистецтвознавства та філософії культури (Національний університет "Одеська політехніка", Україна)

e-mail: olena.ed.nykytchenko@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9403-9795

З конкретно-наукових методів було використано проблемно-хронологічний, системно-структурний та критичний аналіз релігієзнавчих джерел, а також концептуально-дискурсний, системно-хронологічний та проблемно-конфесійний підходи до наукового осмислення явищ та подій релігійної та політичної життя. Висновки та перспективи подальших досліджень. Дискримінація УПЦ нині шкодить ситуації з релігійною свободою в Україні: прихильником цієї церкви нині бути небезпечно, адже якщо віруючі УПЦ сприяють руському миру, а індивід їх захищає, то здійснюється опосередкований захист цієї ідеї. Настав час припинити російсько-українську війну, покладаючи основні надії на збройні сили України. Спроба вирішити будь-які питання в ході воєнних дій за допомогою порушення норм законодавства про свободу совісті за своєю суттю є неприйнятними, і саме експертам вирішувати, що є канонічним та неканонічним – легітимність законів має визначати саме людина, яка задовольняє свої релігійні потреби.

Ключові слова: свобода совісті, російсько-українська війна, Україна, релігійна свобода, УПЦ, ПЦУ, ВРЦіРО, канонічність, легітимність.

FREEDOM OF CONSCIENCE AND MODERN WAR IN UKRAINE

O. V. Dobrodum, E. I. Martinuk, O. E. Nykytchenko

The problem of exercising freedom of conscience in modern Ukraine in the conditions of Russia's full-scale aggression appears to be quite multifaceted, especially considering its global dimension, the attitude of the world community and adherents of different religious views to the events connected with the Russian-Ukrainian war, the attitude of religious communities of Ukraine to the need to defend the freedom of the country and the attitude of the religious associations of the Russian Federation to the terrorist activities of the authorities of Russia. The purpose of the article is to conceptualize the possibility of implementing freedom of conscience in modern Ukraine in the context of the modern Russian-Ukrainian war. The theoretical and methodological basis of the article was made up of generally recognized principles of religious studies: worldview and methodological pluralism, impartiality and humanism, comparability and non-involvement, ideological and religious diversity, tolerance and non-confessionalism, secularism and inter-confessional dialogue.

The concrete scientific methods, problem-chronological, system-structural and critical analysis of religious sources were used, as well as conceptual-discourse, system-chronology and problem-denominational approaches to the scientific understanding of phenomena and events of religious and political life. Conclusions and prospects for further research. Discrimination against the UOC is now harming the situation with religious freedom in Ukraine: it becomes unsafe to be an adherent of this church, because if the believers of the UOC contribute to the Russian peace, and an individual protects them, then there is an indirect protection of the Russian world. It is time to end the Russian-Ukrainian war, putting the main hopes on the armed forces of Ukraine. An attempt to solve any issues during military operations by violating the norms of the law on freedom of conscience is inherently unacceptable, and it is up to experts to decide what is canonical and non-canonical - the legitimacy of laws should be determined by a person who satisfies his religious needs.

Keywords: freedom of conscience, Russian-Ukrainian war, Ukraine, religious freedom, UOC, OCU, AUCCRO, canonicity, legitimacy.

Постановка проблеми. Проблема здійснення свободи совісті в сучасній нам Україні в умовах повномасштабної агресії Росії є досить багатогранною, особливо з огляду на її глобальний вимір, ставлення світової громадськості та прихильників різних релігійних поглядів до подій, пов'язаних з російсько-українською війною, ставлення релігійних спільнот

України до необхідності відстоювати свободу держави та ставлення релігійних об'єднань РФ до терористичної діяльності владних органів Росії.

Зміна умов здійснення свободи совісті у наш час значною мірою відбувається як наслідок гібридної війни, яка почалася у 2014 році, постковідної ситуації, відсутності

можливостей здійснення релігійної свободи на окупованих територіях (переслідування віруючих та значної частини релігійних громад тощо), загроз та заподіяння шкоди правовим відносинам загалом і всієї констеляції прав людини зокрема (вбивства віруючих, руйнування храмів та молитовних приміщень та ін.).

Мета статті – у контексті сучасної російсько-української війни концептуалізувати можливості здійснення свободи совісті у сучасній Україні.

Ступінь наукової розробки. Українська релігієзнавча наука останні тридцять років величезну увагу приділяє дослідженню питань, пов'язаних із проблематикою державно-церковних відносин, юридичним забезпеченням свободи совісті, комунікаційними аспектами релігії та політики. Базовими для цього дослідження стали роботи теоретико-методологічного характеру вітчизняних релігієзнавців, серед яких Б. Андрусишин, В. Бондаренко, В. Докаш, В. Єленський, С. Здіорук, О. Колодний, О. Саган, А. Филипович, М. Черенков, О. Шуба та ін. Тематикою впливу релігії на соціально-політичне життя займалися різні дослідники, серед яких О. Аппадурі, З. Бжезинський, Ж. Бодрійяр, О. Гакслі, Є. Гансон, С. Гантінгтон, Ф. Закарія, К. Кааріайнен, Г. Кіссінджер, М. Медоуз, Дж. Несбіт, Д. Норд, О. Палакен, Т. Роззак, О. Тойнбі, Т. Фрідман, Д. Фурман, В. Шнірельман, К. Шульц.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу статті склали загальноновизнані принципи релігієзнавства: світоглядного та методологічного плюралізму, неупередженості та гуманізму, компаративності та незаангажованості, ідеологічного та релігійного різноманіття, толерантності та позаконфесійності, світськості та міжконфесійного діалогу. З конкретно-наукових методів було використано проблемно-хронологічний, системно-структурний та критичний аналіз

релігієзнавчих джерел, а також концептуально-дискурсний, системно-хронологічний та проблемно-конфесійний підходи до наукового осмислення явищ та подій релігійної та політичної життя.

Невирішені завдання, зазначені у статті. Основна увага заслуговує на ставлення до цієї війни глав релігійних громад та організацій, представники яких беруть участь у ній з її різних сторін. У цьому контексті симптоматичною може здатися позиція Ватикану, який демонструє тотожну та індіферентну любов до росіян та українців, що викликає незадоволення українців як вияв ідентичного ставлення Папи до вбивці та його жертви. Як відомо, Всесвітня рада церков засудила агресію РФ, проте не виключила РПЦ зі свого складу, незважаючи на те, що остання підтримує війну проти України. Вочевидь, майже всі російські релігійні організації підтримали агресію за дуже рідкісними винятками.

Нині ще вкрай складно визначитися із термінами, в які російсько-українська війна закінчиться. Перемога нашого народу не повинна бути нівельованою порушеннями у справі відправлення прав та свобод людини, у тому числі свободи совісті. Останні наукові дослідження щодо УПЦ показали, що держава не має наміру надалі миритися з цією невизначеністю, були потрібні переконливіші свідчення лояльності цієї організації, про що свідчать події, пов'язані з відмовою проведення богослужінь священникам та ченцям УПЦ в Успенському та Трапезному соборі Києво-Печерської Лаври. Варто також говорити про те, як надалі використовувати ці храми в Києво-Печерській Лаврі.

Досвід надання для їхнього використання ПЦУ на Різдваїні свята й надалі свідчить про можливість надалі їхньої оренди цією релігійною організацією, що, проте, викликає протест мешканців цього монастиря

Києво-Печерської Лаври, з одного боку, і з іншого боку, керівник ПЦУ митрополит Епіфаній каже про те, що серед населеників Лаври багато охочих перейти до ПЦУ. Здійснюється постановка питання про перегляд питання оренди УПЦ території та приміщень Почаївської Лаври, ймовірно, передачі її УГКЦ.

Про вичікувальну позицію УПЦ свідчить склад делегації ВРЦіРО до Ватикану, в якій були присутні представники більшості релігій та церков України, які входять до ВРЦіРО та представляють свою організацію на найвищому рівні, але ні митрополит Київський та всієї України Онуфрій, ні начальник зовнішніх церковних зносин УПЦ до Ватикану не поїхали. Якщо це спробувати витлумачити, вони не були згодні з метою візиту української делегації ВРЦіРО – подати перед Папою Римським реальний стан справ у війні з Росією, УПЦ в особі свого митрополита не готова безумовно виступати на боці України. Варфоломій підтримує бік України та був на зустрічі з Папою Римським перед тим, засудивши агресію Росії проти нашої країни.

Дискусія та результати. Зміни в релігійній свідомості відбуваються, не в останню чергу, за допомогою сакралізації війни (з боку Росії вже проголошується сатанізація українців синонімічно з їхньою іблизациєю), можливості вичленування закликів до джихаду (так, президент Республіки Чечня Рамзан Кадіров вже закликає мусульман всього світу поставити Європу, будучи переконаний, що в європейських державах живуть "шайтани та сатаністи", він мріє сам померти в Джихаді, і не проти, щоб його діти також померли у "священній війні", пообіцявши всім мусульманам, які зберуться в полки проти "шайтанів та сатанізму" "у європейських державах, повне матеріальне забезпечення) [1]. Роль релігії у справі дегуманізації противника і, відповідно, його демонізації очевидна.

Якщо звернутися до юридичного аспекту цієї проблеми, слід зазначити, що законодавство України з питань свободи совісті є незмінним. До його найбільш актуальних питань можна віднести: зростання значимості капеланської служби, збільшення кількості переходів з УПЦ до ПЦУ, поширення у більшості населення обурення випадками колабораціонізму з боку деяких відданих УПЦ, яка засудила діяльність Патріарха Московського і всієї Русі Кирила за підтримку агресії Росії, не визнала свого розбіжності з Московської Патріархією загалом [2]. Представники органів влади РФ, звинувачуючи нетрадиційні та нові релігійні організації у спотворенні свідомості українського народу, періодично оновлюють їхній перелік.

Внаслідок російської агресії в Україні повністю знищено, пошкоджено або пограбовано російськими військовими щонайменше 494 релігійні споруди, духовні навчальні заклади та святині. Такі оновлені дані про вплив війни на українські релігійні громади Інститут релігійної свободи представивши 31 січня та 1 лютого під час Саміту з міжнародної релігійної свободи, що відбувся у Вашингтоні, США. Найбільше церков, мечетей та синагіг зруйновано в Донецькій області (щонайменше 120) та Луганській області (понад 70). Також величезні масштаби руйнувань на Київщині (70), де точилися відчайдушні бої на захист столиці України, та на Харківщині – понад 50 зруйнованих релігійних споруд. Російські повітряні атаки, у тому числі з використанням іранських дронів, торкнулися майже всіх регіонів України і тривають досі. Також Інститут релігійної свободи задокументував чимало фактів захоплення релігійних споруд в Україні та подальшого використання їх як російських військових баз або для прикриття вогневих позицій російських військ. Така тактика

російських військових провокує збільшення масштабів руйнування релігійних об'єктів в Україні.

За конфесійною ознакою найбільше від російської агресії постраждало храмів Української Православної Церкви (афілійованої з Московським патріархатом) – щонайменше 143. Великий масштаб руйнувань молитовних будинків баптистів – 49, а також споруди Церкви адвентистів сьомого дня – 24. Оновлені дані ІРС тепер містять відомості про руйнування Залів Царства Свідків Єгови – загалом 94 релігійні споруди, серед яких 7 – повністю зруйновано, 17 – сильно пошкоджено, 70 – зазнали незначних ушкоджень. Інститут релігійної свободи також задокументував цілеспрямовані атаки російських військових та спецслужб на релігійних діячів та віруючих, передусім на окупованих територіях України [3].

Посилилися тенденції розбіжності позиції УПЦ та держави, серед вірних цієї церкви та особливо чернечих шириться звернення твердо стояти у своїй вірі. Вінницька єпархія УПЦ опублікувала відеокавер на пісню "Батько наш Бандера". Композицію заспівало духовенство Мукачівської єпархії: "Батько наш Онуфрій, УПЦ нам мати. Ми за свою церкву будемо воювати", - такі слова звучатимуть у кавері [4].

Важливим джерелом на цю тему є стаття Олександра Сагана про наслідки прийняття закону про заборону УПЦ [5]. Зазначене відбувається у політико-правовій сфері України, коли порушуються основні норми свободи совісті щодо УПЦ, та відповідно до закону Freedom Act 1998 року в Україні можуть бути накладені санкції. Нині в обстановці очікування настання розправи з УПЦ почуття ще більше загострюються, але тим більше треба дотримуватись норм, що наказані законом. Наразі громадську увагу привертає експертиза Статуту УПЦ, згідно з якою вона не вважає

себе частиною РПЦ, проте продовжує такою залишатися [6].

УПЦ в особі свого керівництва офіційно відмовилася від участі у діяльності РПЦ, засудивши агресію проти нашої держави. Можна відзначити, що єдиною основою її самостійності є автономія, оголошена Патріархом Алексієм 27 жовтня 1990 року [7]. УПЦ релігієзнавчу експертизу щодо її зв'язку з РПЦ називає "незаконною та проведеною з порушенням законодавства та такою, що виходить за межі предмета свого дослідження". Як заявив голова юридичного відділу УПЦ Олександр Бахов, до керівництва Державної служби України з етнополітики та свободи совісті (ДЕС) було подано заяву про вилучення зі складу комісії упереджених, на думку УПЦ, експертів. Йдеться про Ігоря Козловського, Олександра Сагана, Людмилу Филипович та Юрія Чорноморця [8; 9]. Патріарх Константинопольський та Вселенський Варфоломій загалом засуджує діяльність Кирила та РПЦ; існує навіть думка, що Кирило становить загрозу вселенському, глобальному православ'ю [10].

Можна також послатися на інтерв'ю РІСУ з Віктором Єленським, головою Державного департаменту у справах національностей та релігії, який посідає позицію на стороні ПЦУ. Віктор Єленський зазначає, що Московському Патріархату місця в Україні після війни вже немає, що в Україні структури Московського Патріархату мають бути зруйновані, що "руський мир" став новою релігією росіян, Патріарх РПЦ Кирило оголосив Україні православний джихад і якщо керівництво УПЦ не буде карати кліриків-колаборантів, це буде виклик суспільству, що в Україні буде свій патріархат, і не один, і що заяви спікерів УПЦ про "гоніння" – це плювок на могили справжніх сповідників віри [11].

Слід зазначити, що у європейців світоглядна позиція спочатку налаштована на діалог, але зараз стосовно тортур українців ця позиція може бути уподібнена до прирівнювання жертви і агресора. У цьому значенні Папа Римський європейець. Але все одно мають бути переговори між сторонами, що воюють, і офіційна українська позиція в цьому випадку така: ніякого домовляння з позицією президента РФ Володимира Путіна не буде [12]. СБУ порушила близько тридцяти кримінальних справ проти УПЦ, але цією її діяльністю все одно незадоволені – як ті, хто хоче заборонити діяльність УПЦ, так і ті, хто хоче здобути свободу совісті [13; 14].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загроза Україні може бути з боку країн, які підтримують свободу совісті – наприклад, США, які попереджають про подібні можливості та перспективи та виявляють нелюбов до УПЦ – вони, як Володимир Путін, думають, що вона в чомусь винна і насаджує руський мир та сприяє успіхові агресора. Вони займаються об'єктивним зобов'язанням (у колабораціонізмі та коригуванні ворожого вогню), коли приналежність до самої церкви вважається кваліфікуючою ознакою, що суперечить принципам свободи совісті, Конституції та законодавчим документам України.

Проте вчені повинні виступати за свободу совісті – вистраждану людством норму буття, вони не піддаватися політичним афектам, хоча афектація може стати полегшуючим фактором при розборі справи. Ще Авраам Лінкольн казав: я не згоден з вашими переконаннями, але я віддам життя за вашу можливість їх висловлювати. Права людини мають дотримуватися навіть під час війни, а свобода совісті – базове та центральне право, незважаючи на те, що таким видається право на життя, оскільки в історії неодноразово повторювалася

ситуація, коли віддавали життя за свободу совісті.

Людину треба карати незалежно від переконань, проте за переконання не можна карати, можна карати лише за правопорушення. А за правопорушення може наступати моральна, адміністративна чи кримінальна відповідальність – причому вона настає лише за діяння, передбачені законом (порушення суспільної моралі, заподіяння шкоди здоров'ю громадян тощо). Мораль від закону відрізняється тим, що немає юридичної санкції: так, бойкот, нерукотисність – покарання лише на рівні моральної норми, яка має обмежень. У нашій країні поки що заарештували і судили лише одного римо-католицького священика – колабораціоніста та коригувальника [15]. Не можна судити людину за її переконання, обряди та традиції, оскільки у покаранні немає і не може бути релігійної мотивації. УПЦ від ПЦУ не відрізняються за переконанням, вони відрізняються головним чином етнофілетизмом, як каже Патріарх Вселенський та Константинопольський Варфоломій [див. також: 16; 17].

Існує древній латинський вислів про верховенство закону: Який би не був суворий закон, його потрібно виконувати (*dura Lex, sed Lex*). У середині грудня СБУ провела обшуки в єпархіях одразу в дев'яти областях – Закарпатській, Черновецькій, Рівненській, Волинській, Миколаївській, Сумській, Львівській, Житомирській та Херсонській. Найпоширеніші знахідки на об'єктах УПЦ – георгіївські стрічки, російські паспорти, пропагандистська література. У чоловічому монастирі УПЦ на Закарпатті правоохоронці виявили нацистську символіку та вчення про сатанізм, там само знайшли тексти молитов за Росію та патріарха Кирила. Під час перевірок об'єктів УПЦ храмів у Херсонській, Черкаській, Житомирській та Волинській областях правоохоронці

виявили прапор "Новоросії", перепустки "федеральних радників" РФ і навіть колекцію ікон, які росіяни викрали з будівлі почесного консула Литовської Республіки під час окупації Херсона [18]. Існує навіть гумористичне уявлення, що в Україні найвірнішими виявилися представники СБУ, оскільки вони у грудні-січні практично щоранку розпочинали у храмах.

Дискримінація УПЦ нині шкодить ситуації з релігійною свободою в Україні: прихильником цієї церкви нині бути небезпечно, адже якщо віруючі УПЦ сприяють руському миру, а індивід їх захищає, то здійснюється опосередкований захист руського миру також. Все це пов'язане безпосередньо з політичною боротьбою, оскільки багато досить одіозних українофобських політиків були якраз прихильниками цієї церкви. На жаль, церква нерідко може здаватися розмінною монетою політичних ігор, президент і верхівка можновладців також можуть здаватися невірними, оскільки коли вони були ще сатириками, критикували і церкву. Не всім очевидно, що, обравши радником з релігійних питань українського президента Володимира Зеленського Віктора Єленського, який продовжує релігійну політику экс-президента Петра Порошенка – це може стати

способом політичної кон'юнктури, опосередкованим тригером переходу громад з УПЦ до ПЦУ, оскільки машина війни не розрізняє віросповідання.

Переслідуючи поставлені під час здійснення так званої "СВО" (спеціальної військової операції) завдань денацифікації, демілітаризації, звільнення Луганської та Донецької "народних республік", Росія при цьому досягла діаметрально протилежних цілей. Мотивуючи свою агресію переслідуванням російськомовних і православних під час військових дій, на окупованих територіях і там, де дістає їхня зброя, найбільш постраждалими виявилися саме російськомовні та православні церкви, лаври, місця паломництва та громади.

Настав час припинити російсько-українську війну, покладаючи основні надії на збройні сили України. Спроба вирішити будь-які питання в ході військових дій за допомогою порушення норм законодавства про свободу совісті, по суті, є неприйнятними. Під час президентства Петра Порошенка стали закон виправляти, однак, ймовірно, саме експертам слушно вирішувати, що є канонічним та неканонічним – легітимність законів має визначати саме людина, яка задовольняє свої релігійні потреби.

ЛІТЕРАТУРА

1. "Священна війна": Кадиров закликав усіх мусульман та їхніх дітей ставити Європу на коліна (відео) URL: <https://focus.ua/uk/world/536545-svyashchennaya-voyna-kadyrov-prizval-vseh-musulman-i-ih-detey-stavit-na-koleni-europe-video> (дата звернення: 17.01.2023).
2. Мартинюк Е.І., Никитченко О.Е. Особливості відтворення права на свободу совісті в Україні в умовах гібридної війни. *Людина має право: соціально-гуманітарний дискурс у контексті реформаційних процесів в Україні*: матеріали круглого столу (Одеса, 21 лист. 2019 р.). Одеса: Астропринт, 2019. С. 78-81.
3. Майже 500 релігійних споруд зруйновано в Україні внаслідок російської агресії. URL: <https://irs.in.ua/p/139> (дата звернення: 21.02.2023).
4. Робейко О. "Батько наш Онуфрій": в УПЦ МП переспівали пісню про Бандеру (відео). URL: <https://www.unian.ua/society/batko-nash-onufriy-v-upc-mp-perespivali-pisnyu-pro-banderu-video-12112047.html> (дата звернення: 27.02.2023).
5. Олександр Саган: Зараз важливо, щоб усі рішення РНБО і Президента щодо УПЦ МП не були "совковими і не пішли у свисток". URL: <https://risu.ua/oleksandr->

sagan-zaraz-vazhlyvo-shchob-usi-rishennya-rnbo-i-prezidenta-shchodo-upc-mp-ne-buli-sovkovimi-i-ne-pishli-u-svistok_n134454 (дата звернення: 19.12.2022).

6. Релігієзнавча експертиза статуту УПЦ (Московського патріархату) показала наявність церковно-канонічного зв'язку з Російською православною церквою. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/888382.html> (дата звернення: 21.02.2023).

7. УПЦ (МП) має церковно-канонічний зв'язок з РПЦ – релігієзнавча експертиза. URL: [https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-\(mp\)-zvyazok-rpts/32249519.html](https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-(mp)-zvyazok-rpts/32249519.html) (дата звернення: 14.02.2023).

8. "Видають бажане за дійсне". УПЦ (МП) відреагувала на результати експертизи про зв'язок її з РПЦ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-reaktsiya-eksperty/32250562.html> (дата звернення: 22.02.2023).

9. В УПЦ МП хочуть притягнути до кримінальної відповідальності експертів, які досліджували їхній Статут. URL: https://risu.ua/v-upc-mp-hochut-prityagnuti-do-kriminalnoyi-vidpovidalnosti-ekspertiv-yaki-doslidzhuvali-yihnij-statut_n136623 (дата звернення: 17.02.2023).

10. "Міжнародний церковний трибунал над Кирилом!" – закликають майже 200 священиків УПЦ МП. URL: https://risu.ua/mizhnarodnij-cerkovnij-tribunal-nad-kirilom---zaklikayut-majzhe-200-svyashchennikov-upc-mp_n128219 (дата звернення: 21.02.2023).

11. Віктор Єленський. URL: https://risu.ua/viktor-yelenskiy_t959 (дата звернення: 10.01.2023).

12. Саган О. СБУ в Лаврі – давно пора. URL: https://www.unian.ua/society/sbu-v-lavri-davno-pora-12056703.html?_gl=1*17lu64o*_ga*MzMzMzAzMzk5LjE2NzQ1ODgwOTY.*_ga_JLSK4Y8K67*MTY3NjY1MzYyOS45LjEuMTY3NjY1MzY1NS4zNC4wLjA.*_ga_DENC12J6P3*MTY3NjY1MzYzMC45LjEuMTY3NjY1MzY1NS4zNS4wLjA. (дата звернення: 23.02.2023).

13. Щоткіна К. "Русский мир" горит. Але не згоряє. URL: <https://zn.ua/ukr/church/russkij-mir-horit-ale-ne-zhorjaje.html> (дата звернення: 26.01.2023).

14. Щоткіна К. "Святая Русь", *напіврозпад*. Чи приведе ліквідація УПЦ Московського патріархату до деколонізації українського православ'я. URL: <https://zn.ua/ukr/church/svjataja-rus-napivrozpad.html> (дата звернення: 19.02.2023).

15. Римо-католицький священник заперечував злочини окупантів у Бучі – його чекає суд. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/12/22/7381890/> (дата звернення: 21.02.2023).

16. Лазур В. "Нам сумно, що ми мали рацію". Чи причетна СБУ до перетворення УПЦ МП у розсадник "руського мира" – інтерв'ю з Євстратієм Зорею. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/chi-umisno-sbu-ne-chipalo-upc-mp-yevstratiy-zorya-povini-ukrajini-50293054.html> (дата звернення: 01.02.2023).

17. Юрій Чорноморець: поки триває війна, треба негайно прощатися з Московським патріархатом. URL: <https://texty.org.ua/fragments/106730/yurij-chornomores-roky-tryvaye-vijna-treba-nehajno-proshatysya-z-moskovskym-patriarhatom/> (дата звернення: 24.02.2023).

18. "Вчення" про сатанізм, прапори "Л/ДНР", крадені ікони: знахідки під час обшуків в УПЦ МП. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/23/infografika/bezpeka/vchennya-pro-satanizm-prapory-ldnr-kradeni-ikony-znaxidky-obshukiv-upcz-mp> (дата звернення: 21.02.2023).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. "Sviashchenna viina": Kadyrov zaklykav usikh musulman ta yikhnikh ditei stavty Yevropu na kolina (video) ["Holy war": Kadyrov called on all Muslims and their children to

bring Europe to its knees]. (2022). URL: <https://focus.ua/uk/world/536545-svyashchennaya-voyna-kadyrov-prizval-vseh-musulman-i-ih-detey-stavit-na-koleni-europe-video> (last accessed: 17.01.2023). (In Ukrainian).

2. Martyniuk E.I., Nykytchenko O.E. (2019). Osoblyvosti vidtvorennia prava na svobodu sovisti v Ukraini v umovakh hibrydnoi viiny [Peculiarities of reproduction of the right to freedom of conscience in Ukraine in the conditions of a hybrid war]. *Liudyna maie pravo: sotsialno-humanitarnyi dyskurs u konteksti reformatsiinykh protsesiv v Ukraini: materialy kruhloho stolu* (Odesa, 21 lyst. 2019 r.) [A person has a right: social and humanitarian discourse in the context of reformation processes in Ukraine: materials of the round table (Odesa, November 21, 2019)]. Odesa: Astroprynt, 2019, 78-81.

3. Maizhe 500 relihiinykh sporud zruinovano v Ukraini vnaslidok rosiiskoi ahresii [Almost 500 religious buildings were destroyed in Ukraine as a result of Russian aggression]. (2023). URL: <https://irs.in.ua/p/139> (last accessed: 21.02.2023). (In Ukrainian).

4. Robeiko O. "Batko nash Onufrii": v UPTs MP perespivaly pisniu pro Banderu (video) ["Our Father Onufriy": in the UOC MP believers sang a song about Bandera]. (2023). URL: <https://www.unian.ua/society/batko-nash-onufriy-v-upc-mp-perespivali-pisnyu-pro-banderu-video-12112047.html> (last accessed: 07.02.2023). (In Ukrainian).

5. Oleksandr Sahan: Zaraz vazhlyvo, shchob usi rishennia RNBO i Prezydenta shchodo UPTs MP ne buly "sovkovymy i ne pishly u svystok" [Oleksandr Sagan: Now it is important that all the decisions of the National Security Council and the President regarding the Ukrainian Orthodox Church of the MP are not "scooped and do not go to the whistle"]. (2022). URL: https://risu.ua/oleksandr-sagan-zaraz-vazhlyvo-shchob-usi-rishennya-rnbo-i-prezydenta-shchodo-upc-mp-ne-buli-sovkovimi-i-ne-pishli-u-svistok_n134454 (last accessed: 19.12.2022). (In Ukrainian).

6. Relihiieznavcha ekspertyza statutu UPTs (Moskovskoho patriarkhatu) pokazala naiavnist tserkovno-kanonichnoho zviazku z Rosiiskoiu pravoslavnoiu tserkvoiu [Theological examination of the statute of the UOC (Moscow Patriarchate) showed the existence of a church-canonical connection with the Russian Orthodox Church]. (2023). URL: <https://interfax.com.ua/news/general/888382.html> (last accessed: 21.02.2023). (In Ukrainian).

7. UPTs (MP) maie tserkovno-kanonichni zviazok z RPTs – relihiieznavcha ekspertyza [The UOC (MP) has an ecclesiastical-canonical relationship with the Russian Orthodox Church – religious expertise]. (2023). URL: [https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-\(mp\)-zvyazok-rpts/32249519.html](https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-(mp)-zvyazok-rpts/32249519.html) (last accessed: 14.02.2023). (In Ukrainian).

8. «Vydaui bazhane za diisne». UPTs (MP) vidreahovala na rezultaty ekspertyzy pro zviazok yii z RPTs ["Wishful thinking is true." The UOC (MP) reacted to the results of the examination on its connection with the Russian Orthodox Church]. (2023). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-reaktsiya-eksperty/32250562.html> (last accessed: 22.02.2023). (In Ukrainian).

9. V UPTs MP khochut prytiahnuty do kryminalnoi vidpovidalnosti ekspertiv, yaki doslidzhuvaly yikhni Statut [The UOC MP wants to prosecute experts who studied their Statute]. (2023). URL: https://risu.ua/v-upc-mp-hochut-prityagnuti-do-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-ekspertiv-yaki-doslidzhuvali-yihnij-statut_n136623 (last accessed: 17.02.2023). (In Ukrainian).

10. "Mizhnarodnyi tserkovnyi trybunal nad Kyrylom!" – zaklykaiut maizhe 200 sviashchenykyv UPTs MP ["International church tribunal over Cyril!" – call for almost 200 priests of the UOC MP]. (2022). URL: https://risu.ua/mizhnarodnij-cerkovnij-trybunal-nad-kirylom---zaklykaiut-majzhe-200-svyashchennikiv-upc-mp_n128219 (last accessed: 21.02.2023). (In Ukrainian).

11. Viktor Yelenskyi [Viktor Yelenskij]. (2022). URL: https://risu.ua/viktor-yelenskij_t959 (last accessed: 10.01.2023). (In Ukrainian).

12. Sahan O. SBU v Lavri – davno pora [O. Sagan. The SBU in Lavra is long overdue]. (2022). URL: https://www.unian.ua/society/sbu-v-lavri-davno-pora-12056703.html?_gl=1*17lu64o*_ga*MzMzMzAzMzk5LjE2NzQ1ODgwOTY.*_ga_JLSK4Y8K67*MTY3NjY1MzYyOS45LjEuMTY3NjY1MzY1NS4zNC4wLjA.*_ga_DENC12J6P3*MTY3NjY1MzYzMC45LjEuMTY3NjY1MzY1NS4zNS4wLjA (last accessed: 23.02.2023). (In Ukrainian).

13. Shchotkina K. "Russkii mir" horyt. Ale ne zghoriaie ["Russian measure" is on fire. But it does not burn]. (2022). URL: <https://zn.ua/ukr/church/russkij-mir-horit-ale-ne-zhorjaje.html> (last accessed: 26.01.2023). (In Ukrainian).

14. Shchotkina K. "Sviataia Rus", napivrozpad. Chy pryvede likvidatsiia UPTs Moskovskoho patriarkhatu do dekolonizatsii ukrainskoho pravoslavia ["Holy Rus", half-life. Will the liquidation of the UOC of the Moscow Patriarchate lead to the decolonization of Ukrainian Orthodoxy]. (2023). URL: <https://zn.ua/ukr/church/svjataja-rus-napivrozpad.html> (last accessed: 19.02.2023). (In Ukrainian).

15. Rymo-katolytskyi sviashchennyk zaperechuvav zlochyny okupantiv u Buchi – yoho chekaie sud [The Roman Catholic priest denied the crimes of the occupiers in Bucha – he is awaiting trial]. (2022). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/12/22/7381890/> (last accessed: 21.02.2023). (In Ukrainian).

16. Lazur V. "Nam sumno, shcho my maly ratsiiu". Chy prychetna SBU do peretvorennia UPTs MP u rozsadnyk "russkoho myra" – interviu z Yevstratiiem Zoreiu ["We are sad that we were right." Is the SBU involved in the transformation of the UOC-MP into a hotbed of "Russian world" – interview with Evstratij Zorya]. (2022). URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/chi-umisno-sbu-ne-chipalo-upc-mp-yevstratij-zorya-novini-ukrajini-50293054.html> (last accessed: 01.02.2023). (In Ukrainian).

17. Iurii Chornomoret: poky tryvaie viina, treba nehaino proshchatysia z Moskovskym patriarkhatom [Yuri Chornomoret: as long as the war continues, it is necessary to immediately say goodbye to the Moscow Patriarchate]. (2022). URL: <https://texty.org.ua/fragments/106730/yurij-chornomorec-poky-tryvaye-vijna-treba-nehajno-proshatysya-z-moskovskym-patriarhatom/> (last accessed: 24.02.2023). (In Ukrainian).

18. "Vchennia" pro satanizm, prapory "L/DNR", kradeni ikony: znakhidky pid chas obshukiv v UPTs MP ["Teaching" about Satanism, "L/DPR" flags, stolen icons: findings during searches of the UOC MP]. (2022). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/23/infografika/bezpeka/vchennya-pro-satanizm-prapory-ldnr-kradeni-ikony-znaxidky-obshukiv-upcz-mp> (last accessed: 21.02.2023). (In Ukrainian).

Receive: February 22, 2023

Accepted: March 25, 2023

УДК 271.2

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(93).2023.134-144

СУЧАСНА ПРАВОСЛАВНА ЄВХАРИСТІЙНА ТЕОЛОГІЯ СПІЛКУВАННЯ ОЛЕКСАНДРА ФІЛОНЕНКА

В. М. Лозовицький*

Стаття присвячена аналізу євхаристійної теології спілкування О. Філоненка. Одним з перших в українській теології, він розвиває євхаристійну теологію спілкування, яку він бачить як альтернативу до існуючих у православному богослов'ї парадигм софіології та неопатристики. Метою статті є дослідження парадигмальної специфіки сучасної православної євхаристійної теології спілкування Олександра Філоненка

У статті з'ясовано, що євхаристійна парадигма теології спілкування бере свій початок у вченні Йоанна Зізіуласа про буття як спілкування Трійці, участь в якому стає сенсом і змістом життя людини та церкви. Людина може виявити себе у повній мірі лише через спілкування. Без нього вона замкнута не лише для іншого, але й для себе. Не менш важливими компонентами і джерелами теології О. Філоненка є різні версії теології спілкування, представлені у напрацюваннях Антонія Сурозького, Марії Скобцової, Олександра Шмемана, Сергія Аверінцева. У статті встановлено, що методологічною основою теології євхаристійного спілкування стає філософія Іншого Еммануеля Левінаса, теологія дару Жана Люка Маріона, який обґрунтовує тезу, що подяка має передувати дару. Лише через подяку ми отримуємо дари і розпізнаємо Христа у них.

На основі герменевтичної методології та теорії парадигмального аналізу в статті з'ясовано, що євхаристійна теологія Олександра Філоненка є постметафізичною. Вона постає не просто сучасною альтернативою до метафізичних парадигм неопатристики й софіології, але й претендує на статус генетично «першої теології», від якої виникають усі спекулятивні теології і церковні доктрини. Теологія спілкування фактично є началом будь якого слова про Бога, тому, що починається з гімну, піснеспіву Богу, з його хвали і прославлення, яке у подальшому оформлюється у філософські та догматичні шати. Така теологія є синтезом літургії, етики, містики та умоспоглядання. Джерела цієї теології Філоненко вбачає в описі досвіду учнів Христа, які впізнали в невідомому супутнику свого Вчителя.

Ключові слова: теологія, теологічна парадигма, євхаристійна теологія спілкування, постметафізична теологія, неопатристика, постнеопатристика.

* Василь Миколайович Лозовицький, кандидат богословських наук, доцент, завідувач кафедри Священного Писання і Богослів'я (Волинська православна богословська академія, Україна) / Vasyl Lozovytzkyi, candidate of Theological Sciences, docent, head of the Department of Holy Scripture and Theology (Volyn Orthodox Theological Academy (VOTA), Ukraine)

ORCID: 0000-0001-5645-4309

email: lozovutskiy@gmail.com

CONTEMPORARY ORTHODOX EUCHARIST THEOLOGY OF COMMUNICATION BY ALEXANDR FILONENKO

V. M. Lozovytskyi

The article is devoted to the analysis of O. Filonenko's Eucharistic theology of communication. One of the first in Ukrainian theology, he develops the Eucharistic theology of communication, which he sees as an alternative to the paradigms of sophiology and neopatristics existing in Orthodox theology. The purpose of the article is to study the paradigmatic specificity of the modern Orthodox Eucharistic theology of communication by Oleksandr Filonenko

The article finds out that the Eucharistic paradigm of the theology of communication originates in the teaching of John Zizioulas about being as the communication of the Trinity, participation in which becomes the meaning and content of the life of a person and the church. A person can fully reveal himself only through communication. Without it, she is closed not only to others, but also to herself. No less important components and sources of O. Filonenko's theology are various versions of the theology of communication presented in the works of Antony Surozky, Maria Skobtsova, Oleksandr Shmeman, Serhiy Averintsev. The article establishes that the methodological basis of the theology of Eucharistic communication is the philosophy of the Other by Emmanuel Levinas, the theology of the gift by Jean-Luc Marion, which substantiates the thesis that thanksgiving should precede the gift. Only through thanksgiving do we receive gifts and recognize Christ in them.

On the basis of hermeneutic methodology and the theory of paradigmatic analysis, the article finds out that Oleksandr Filonenko's Eucharistic theology is post-metaphysical. It appears not only as a modern alternative to the metaphysical paradigms of neopatristics and sophiology, but also claims the status of the genetically "first theology", from which all speculative theologies and church doctrines arise. The theology of communication is, in fact, the beginning of any word about God, because it begins with a hymn, a song to God, with his praise and glorification, which is later shaped into philosophical and dogmatic garments. Such theology is a synthesis of liturgy, ethics, mysticism and contemplation. Filonenko sees the sources of this theology in the description of the experience of Christ's disciples, who recognized their Teacher in an unknown companion.

Keywords: *Theology, Theological Paradigm, Eucharistic Theology Of Communication, Post-Metaphysical Theology, Neopatristics, Post-Neopatristics.*

Постановка проблеми. Широкий резонанс, який набуває богослов'я після теологічного повороту, пов'язаного з Жаном Люком Маріоном та аналітичною традицією, зумовив актуальність дослідження постметафізичної теології. Українська православна теологічна думка кін. ХХ – початку ХХІ століття перебуває на етапі активного становлення.

З кожним роком з'являються все більша кількість нових видань, дисертацій та проєктів, які репрезентують православ'я в Україні. Вітчизняні теологи переважно досліджують і засвоюють поширені богословські тренди, але доволі часто недостатньо над ними рефлексують і ще менше їх розвивають чи вдосконалюють. Свої богословські концепти у переважній більшості українські мислителі видають за

самоочевидні, їм помітно не вистачає деконструкції богословських авторитетів та самокритичності. Помітним виключенням є теологія Олександра Філоненка. Він один з тих небагатьох православних мислителів, який свідомо використовує і послідовно розробляє постметафізичне богослов'я, аналізує його представників, шукає нових шляхів розвитку православної теології, враховуючи досягнення філософії і теології ХХ – ХХІ століття. Олександр Філоненко одним з перших в Україні прослідкував витоки і обґрунтував принципи постметафізичної християнської теології спілкування. Йому властива відкрита позиція прийняття цілого спектру різноманітних постметафізичних методів і підходів, інтеграція в свою думку здобутків феноменології,

герменевтики, філософії діалогу, персоналістичних та постмодерністських філософських концепцій, а також переосмислення християнської метафізики в контексті сучасних філософії діалогу, богослов'я спілкування, етики іншого та теоестетики. На основі всіх цих концептів Олександр Філоненко створює православну євхаристійну теологію спілкування, яка є альтернативою до пануючих у православ'ї ХХ столітті парадигм неопатристики та софіології.

Ступінь наукової розробленості.

Аналітичне дослідження парадигмальної специфіки сучасної української теології є важливим завданням для богослова та релігієзнавця. Українська теологія залишається досить різноплановою і мало дослідженою. Загальні розвідки сучасної православної теології та її методології здійснили Тетяна Гаврилюк [3], архім. Кирило Говорун [4], Юрій Чорноморець [15] і Геннадій Христокін [11;12]. Проте, існує не так багато досліджень, в яких аналізуються концепти українських богословів крізь призму релігієзнавства, але творчість О. Філоненка ще не стала предметом системного аналізу. Чи не єдиним виключенням є стаття Інни Голубович, в якій розглянуто основні контури євхаристійної антропології Олександра Філоненка [4].

Невирішені питання, порушені у статті. Нам важливо виявити особливості парадигми євхаристійної теології спілкування Олександра Філоненка і порівняти її з іншими парадигмами сучасної православної теології.

Метою дослідження є дослідити парадигмальну специфіку сучасної православної євхаристійної теології спілкування Олександра Філоненка. Наша гіпотеза полягає в тому, що постметафізична теологія Олександра Філоненка є новою парадигмою сучасної християнської теології, яка протиставляється парадигмам

неопатристики та софіології. *Об'єктом* дослідження є українська постметафізична теологія в її основних формах та проявах. *Предметом* дослідження є парадигмальна специфіка постметафізичної теології, витоки та ідейні джерела євхаристійної теології спілкування Олександра Філоненка. Завдання роботи полягає в тому, щоб прослідкувати засадничі положення теології Філоненка, присутність її в контексті здобутків та трендів сучасної культури та філософії; порівняти постметафізичну теологію Олександра Філоненка з неопатристикою та софіологією; встановити її джерела та ідейні впливи. Це дасть можливість зробити помітний крок у дослідженні здобутків сучасної української теології і визначити перспективи для її подальшого розвитку.

Дискусія та результати.

Християнська теологія в усіх своїх формах має у своїй основі певну базову філософію, з якою узгоджується віровчення. Щоб з'ясувати особливості євхаристійної теології спілкування Олександра Філоненка, нам необхідно простежити філософські витоки постметафізичної теології спілкування, яка піддає критиці класичну теологічну метафізику. В останній людина постає суб'єктом розумної волі, наділеним творчою здатністю мислення як базовими властивостями духовної природи. Бог у метафізичній парадигмі є абсолютним буттям, єдністю усіх властивостей мислення та існування. До такого типу парадигм належали теології патристики, схоластики та модерного часу. Зокрема, християнська теологія періоду давньої Русі, епохи XIV – XVII століття та українського бароко XVIII століття була переважно метафізичною. Генетичні риси домодерної метафізики наслідують в XIX-XX століття академічна православна теологія, софіологія та неопатристика. Обмеженість всіх парадигм, побудованих на метафізиці,

стало очевидним у контексті досягнень філософії XX століття.

Подоланням метафізики займалися представники неklasичної філософії XIX–XX ст. Для сучасного розвитку богослов'я важливе значення має пов'язаний з Жаном-Люком Маріоном теологічний поворот – повернення гуманітарного дискурсу до богослов'я [17; 18]. Ідейними джерелами постметафізичної теології стали феноменологія, герменевтика, лінгвістична та комунікативна філософія, що постулювали вкоріненість людини в соціальний контекст, глибокий комунікативний характер мислення та буття. Онтологія у постметафізиці постає комунікативним буттям, де головний акцент робиться на діалозі. Відбувається переосмислення суб'єкта, який втрачає ознаки автономності і стає буттям відкритим до спілкування. В постметафізичній теології діяльність особистості постає результатом "зустрічі" з іншим та Богом, а саме буттям як спілкуванням. За межами комунікації буття неможливо помислити, фактичне та емпіричне існування не є власне буттям. Проблемним питанням, що потребує додаткової уваги є необхідність розглянути як Олександр Філоненко пропонує подолати вплив метафізики на християнську теологію.

Яскравим і нетиповим прикладом християнської постметафізики, яка суттєво вплинула на Олександра Філоненка, є теологія сучасного грецького православного богослова митрополита Йоанна Зізіуласа, який переосмислює грецьку патристику в руслі персоналізму та екзистенціалізму. В працях Йоанна Зізіуласа "Буття як спілкування" (1993) [6], "Спілкування та інакшість" (2006) [19] обґрунтовується особистісна онтологія, яка покладається в основу христології, пневматології та еклезіології. Онтологія мислителя ґрунтується на двох тезах: "а) справжнє буття поза спілкуванням неможливе. Ніщо не існує як

«індивідуальність», дана сама по собі; б) Особистість неспроможна існувати без спілкування; неприйнятною є жодна форма спілкування, якщо в ній особистість ігнорується або пригнічується" [6: 12]. Тим самим, в онтології Зізіуласа особистість виходить на перший план порівняно з загальним буттям, а спілкування є передумовою буття особистості.

На відміну від класичної патристики, для якої спілкування є наслідком буття осіб Трійці, властивості яких утворюють єдину просту природу Бога, у вченні Йоанна Зізіуласа сам Бог по суті своїй є спілкуванням Трійці, в якій природи окремої від спілкування немає. Так само і особистість людини не просто носій образу (духовних якостей) Творця, а є результатом спілкування осіб Трійці та Церкви в любові [13]. Тим самим, постметафізичне православне богослов'я спілкування передбачає динамічно-комунікативне і одночасно апофатичне розуміння особистості: "особистість через зустріч входить у світ, і до неї – не спостерігається людиною, вона недоступна для її рефлексії" [6; 14]. Ми можемо спостерігати окремі індивідуальності, тіла, зібрання тіл та індивідуальностей, але присутність особистості в світі виявляє через подію справжньої зустрічі [7: 144]. Богослов'я спілкування постулює зустріч як умову комунікативного буття людини та її взаємин з Богом. Буття особистості має своєю передумовою богоспілкування. Це максималістська антропологія не даного, не фактичного, а передданого, можливого буття, в основі якої – вчення про Трійцю. Така антропологія у своєму ядрі є евхаристійною, заснованою на принципі подяки.

О. Філоненко в своїй антропології також переосмислює філософію діалогу Мартина Бубера та Еммануеля Левінаса. Якщо Бубер в побудові етики Іншого виходить з умов поваги та взаємного прийняття Я і Ти, як

передумов зустрічі та діалогу, то Левінас порушує симетрію взаємності Я і Ти, намагається побудувати етику без взаємності, коли особистість керується відповідальністю перед іншим [16]. Така етична асиметрія стає єдиним способом реалізації людяності в умовах війни та холокосту, відповідальністю "прийняття Іншого в його радикальній людській іншості", як умови за якою можна залишитися людиною [8: 145]. Усі ці моделі філософії діалогу стають основою теології спілкування Олександра Філоненка.

Проте асиметрична етика знаходить своє справжнє підґрунтя в християнській теології зустрічі митр. Антонія Сурозького, відомого православного мислителя з Британії, аналіз творчості якого став спеціальним предметом дослідження Олександра Філоненка [9]. Лише віра у вразливого, беззахисного, крихкого, переможеного, зневаженого Христа, дає можливість відкрити справжню велич людини [2: 732]. Це справжня етика вразливості, коли Христос дає сили бути вразливим і вона стає головною цінністю. "До того, як розкритися через взаємність, любов виявляє себе як жертвовність і вразливість" [8: 145]. Така етика передбачає постійне зусилля і подвиг слідування Христу, вміння сприймати будь які події як дари Бога, навіть попри те, що ці події можуть викликати страждання й біль. Ще до прийняття Іншого, ми маємо взіреть асиметричного прийняття нас Христом. Завдання лише в тому, щоб розпізнати події як дари Бога, побачити у подіях свого життя милість Христа.

У побудові пост метафізичної євхаристійної теології спілкування Олександр Філоненко звертається до феноменології дару відомого католицького богослова Жана-Люка Маріона, у якого "через аналіз дару і подяки розкривається антропологічна значимість Євхаристії" [8: 145]. У

вченні Маріона дарові передують подяка. Щоб щось отримати як дар, потрібно спочатку здійснити акт подяки. Якщо класична феноменологія мала справу з даностями, серед яких дар не був розпізнаним, то у феноменології Маріона "очевидність, яка сама по собі сліпа, може стати екраном для явища – місцем для даності" [17: 20]. Через працю і зусилля вдячності ми можемо побачити у фактичності світу – його дари. "Через подяку ми отримуємо в нашому житті дари і являємося здатними дізнатися дію Христа у світі, що здійснюється буквально задарма" [8: 145]. Щоб побачити фактичність як дар, необхідно довіряти дару Іншого, який відкривається нам через вдячність.

Але як побачити світ як прояв дарів? Як змінити себе для цього? Відповідь на це питання дає митр. Антоній Сурозький, який пропонує бачити в усьому дар Бога. Людина може відкрити в собі здатність подяки і розпізнання дарів, коли усвідомить, що не вона є господарем життя, вона нічим тут не володіє, і ніщо їй не належить. А все, що ми цінуємо і любимо, є дарами Бога та людей. Справді, життя і здоров'я, дихання та їжа, мир та можливість працювати, перемоги і здобутки, все це є дарами милосердя та любові в нашому житті [1: 153]. І тільки здатний дякувати за все, і бачити в усьому милосердя, здатен бути обдарованим. Бо відчуття вдячності та дару робить нас людьми.

У межах теології спілкування Олександр Філоненко розглядає теологію зустрічі митрополита Антонія Сурозького, який пережив таку зустріч з Богом у молодому віці і поклав цей досвід в основу своєї проповіді й теології. Філоненко звертає увагу, що теологія митр. Антонія не належить до теологій академічної, неопатристичної чи до софіологічної парадигми. У владки Антонія ми бачимо теологію, що виникає з прочитання Євангелія, із зустрічі з Богом, яка виникає під час

такого прочитання. Для Антонія Бог може постати перед нами за умови нашого мовчання і благоговіння, зупинки внутрішнього діалогу, повної налаштованості на поклик і вдячність.

До первинної теології спілкування цілком відноситься свхаристійно-літургійне богослов'я, яскравим прикладом якого є літургійна теологія протоієрея Олександра Шмемана. Літургійною вона називається тому, що богословська проблематика виникає тут з певного літургійного центру, яким є свхаристія – подія подяки і примирення з Богом. Іншими варіантами богослов'я літургійного спілкування є теологія "позахрамової літургії" матері Марії Скобцової, літургійно-свхаристійна еклезіологія отця Миколи Афанасьєва, богослов'я слави Божої Сергія Аверінцева. "Для мене богослов'я слави Божої у Аверінцева – це одна з парадигм православної теоестетики", зазначає Олександр Філоненко [10]. До традиції теології спілкування також належать Георгій Чистяков, Олександр Мень, Ольга Седакова. Усі ці мислителі складають своєрідне дискусійне коло учасників, з якими Філоненко веде постійний діалог.

Які теоретичні засади вирізняють позицію українського богослова? Важливим елементом методології Олександра Філоненка є розрізнення концептів богопізнання та богоспілкування. В Євангелії описано учнів Ісуса, що після подій Голгофи прямували в Емаус і не впізнали свого Вчителя, який йшов поруч з ними. І лише після того, як вони разом з незнайомцем сіли за стіл і почали спілкуватися, учні здогадалися, хто перед ними. Звідси Олександр Філоненко робить висновок про можливість розрізнення пізнання та впізнання Бога, які ми часом плутаємо. Можна пізнавати, що таке Бог, в чому його сутність, шукати доказів його буття, аналізувати властивості його природи, але при цьому не впізнати, коли Він з'явиться поряд з нами.

Справжня теологія, переконаний Філоненко, "перебуває не у сфері богопізнання, а саме на межі між пізнанням та упізнанням" [10]. Тут важливою є категорія гостинності, яка є умовою зустрічі і впізнання Бога і породжує теологію гостинності. Так учні, які в наведеній вище історії, не одразу впізнали Христа, виявили гостинність невідомому Гостю, говорили з ним, посадили за стіл, нагодували його, а потім раптово впізнали в ньому свого Вчителя. "Ми повинні, як мінімум, покликати Його в гості. Тобто зусилля людини полягає в очікуванні події – це робота гостинності. Це готовність зустріти, прийняти, виявитися відкритим" [10]. У сучасній теології так само можна говорити про умови зустрічі, коли ми можемо виявити максимум гостинності в надії, що відбудеться зустріч.

Важливим також є розрізнення Олександром Філоненком первинної і вторинної теологій в християнстві. Досвід радості воскреслого Христа, свхаристійний досвід Божої присутності, як поклик Бога, породжує пасхальні гімни і піснеспіви, з яких безпосередньо слідує свідчення і проповідь. Тільки з радості свідчення про Воскреслого може розгорнутися "первинне богослов'я Хвали і слави Божої". Таке богослов'я народжувалося як результат зустрічі з Воскреслим Його учнів. Сам по собі "Дар Божий, що відкривається як заклик", знає мову хвали і прославлення, і він «виходить за межі як апофатичної, так і катафатичної богословських мов, і водночас є джерелом обох мовних практик" [8: 146]. Божий поклик "з'являється як дар, що *вкидає* слухача у благоговійне мовчання і позбавляє дару мови". Поклик завжди маніфестує себе у конкретних ситуаціях з особливими мовними практиками, і коли він з'являється, то зупиняє ці практики, демонструючи і розгортаючи незбагненне богоспілкування. "Саме спілкування

народжується як закликання покликком і як відповідь – хвала. Подія поклику (дарунку) розкривається у світі подякою, ним збувається і перебуває. Подяка і становить джерело катафатичного зусилля" [8: 146].

Олександр Філоненко розрізняє євхаристійне богослов'я спілкування та спекулятивну теологію. Богословська спекуляція для нього є "вторинною теологією", теоріями та інтерпретаційними практиками, що вимагають умоглядних пояснень, теоретичних дефініцій та категорій, апофатичних та катафатичних методів. "Якщо спекулятивне богослов'я постає або апофатичним, або катафатичним, то євхаристійне богослов'я спілкування, як перше богослов'я, звертається до літургійного гімну і розкривається як євхаристична герменевтика" [8: 146; 18: 149-152]. Воно *формувався* у результаті раціоналізації первинної теології, яка відбувалася в добу апологетики і патристики. Як результат такої філософізації сформувався корпус текстів та ідей, що інституційно та доктринально репрезентували віру Церкви. Кризу умоглядної теології Олександр Філоненко бачить у втраті гімнів – посередника між обома видами теології.

Теологія євхаристійного спілкування, реконструйована Олександром Філоненком, є чудовим прикладом пошуку первинної теології та її джерел в умовах постмодерну. Вона належить до парадигми спілкування та впізнавання Христа, і виходить не із завдання досягнути богопізнання, а з наміру досягнути "автентичний досвід православної традиції, пов'язаний з євхаристичним та літургійним досвідом" [10]. Саме це, на думку Філоненка, відрізняє цю постнеопатристичну парадигму від парадигм софіології та неопатристики, які є парадигмами пізньомодерного типу, бо виникли під впливом установок модерних чи пізньомодерних філософій [11; 12]. Тоді

як парадигма спілкування є продуктом постмодерного мислення. На відміну від софіологів, ідейні засновники теології спілкування не зупиняються на спекулятивній думці, тому, що "спекулятивна думка хоча і цінна, але вторинна по відношенню досвіду спілкування та богоспілкування" [10].

Речники неопатристики першими виступили з критикою софіології саме за її спекулятивний характер. Прикладом такого типу мислення є концепт Софії, який по суті є умоглядним симбіозом християнства, неоплатонізму та шеллінгіанства. Натомість протоієрей Георгій Флоровський під гаслом "вперед до отців" виступив за повернення до витоків – традиції патристики. Це значний крок від модерних софіологічних спекуляцій в бік інших – спекуляцій патристичного елінізму. Володимир Лоський, в якості "патристичного витоку бачить аскетичну лінію", він закликає повернутися до духовного досвіду отців, що значно звужує горизонт традиції [12: 15].

Теологія патристики формується як "друга теологія", що стає взірцевою теологією для неопатристики, яка так само типологічно належить до цього типу теології. Її речники видають повернення до християнського елінізму отців як найкращий варіант відродження християнської думки, що потрапила у полон західного християнства. Звільнення з полону схоластизованої та пієтизованої академічної теології для Георгія Флоровського полягає у використанні категорій мислення грецьких отців *церкви*. Представники неопатристики не пішли далі, і в переважній більшості обмежилися отцями церкви. Тобто, повернення до витоків у неопатристиці переважно не торкнулося повернення до первинної теології, до євхаристійної теології спілкування з Богом. І саме такий поворот був здійснений представниками вже нової парадигми євхаристійного спілкування

представленої Олександром Шмеманом, митр. Йоанном Зізіуласом та самим Олександром Філоненком.

"Для євхаристичного богослов'я спілкування найважливішим стає відношення літургії та етики, яке не привертало уваги богословів традиції неопатристичного синтезу" [8: 146]. Натомість для представників неопатристичної традиції, витоком та ідеалом православного богослов'я є корпус аскетичних текстів східної патристики. Повернення до витоків, як про це мріяв Георгій Флоровський, мало бути глобальною переоцінкою сучасної філософії у контексті вчення отців церкви. Але у дійсності в неопатристиці воно завершилося поверненням до аскетичності. Саме аскетичну представники цієї парадигми бачили основою справжнього православного досвіду, яку необхідно відновлювати і в яку слід занурюватися. У такому форматі неопатристику особливо плідно засвоїли консервативні православні теологи, які перетворили досвід отців на ідол для поклоніння. Насправді, аскетика не є первинним досвідом Христа, він її не проповідував. Ісус не був аскетом у тому сенсі, як ми про неї знаємо з патериків та аскетичних трактатів, захоплення аскетикою є пізнім винаходом церковної традиції. А первинний досвід богоспілкування, який відкрив сам Ісус на таємній вечері, і який був основою літургійного життя ранньої церкви, зосереджений в євхаристійній радісній єдності з Богом і вдячності йому та світу.

У теології спілкування на перший план виходить літургійна традиція, аскетика тут вторинна стосовно літургії [10]. У богослов'ї спілкування присутня "продуктивна можливість для етики і соціального служіння". Тут поєднуються дві досить різні речі: літургіка, гімнографія і соціальне служіння, які в софіології, і в неопатристиці максимально віддалені один від одного» [10].

Якщо теологія в ідеалі має бути синтезом містики, умозріння, аскетичності і етики, то євхаристичне богослов'я спілкування і мало б подолати цей розрив, "зводячи їх до євхаристійного початку, що пов'язує їх через літургійний гімн, проповідь і свідчення" [8: 146]. Цей тип теології і намагається віднайти і представити у сучасній православній традиції Олександр Філоненко. В ньому християнська проповідь могла б звучати найбільш повно і щиро. Така теологія має бути феноменологією євхаристійного спілкування, яка наближає нас до Бога, і в якій найбільш природно виявляє себе божественний Поклик. "Євхаристичне богослов'я у своїй основі містить просте, ясне і гостре впізнання того, що коли ми зустрічаємо Бога, Він виявляється найближчим до нас, ніж ми могли думати, ближчим, ніж ми самі до себе буваємо. Цей досвід ми відкриваємо у зусиллі подяки, в Євхаристії, першою мовою якої є Літургіка" [8: 146].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Олександр Філоненко одним з перших в українській теології розвиває євхаристійну теологію спілкування, яку він бачить як альтернативу до існуючих в православному богослов'ї парадигм софіології та неопатристики. Євхаристійна парадигма теології спілкування бере свій початок у теології митр. Йоанна Зізіуласа, у якого саме буття постає як спілкування Трійці, участь в якому стає сенсом і змістом життя людини та церкви. Людина може виявити себе в повній мірі лише через спілкування. Без нього вона закрита не лише для іншого, але й для себе. Не менш важливими компонентами і джерелами теології Олександра Філоненка є різні версії теології спілкування, представлені у вченнях митр. Антонія Сурозького, матері Марії Скобцової, Олександра Шмемана та Сергія Аверінцева. Методологічною основою теології

євхаристійного спілкування стає філософія Іншого Еммануеля Левінаса, теологія дару Жана-Люка Маріона, який обґрунтовує тезу, що подяка має передувати дару. Лише через подяку ми отримуємо дари і розпізнаємо Христа в них. Окреслена нова парадигма православної теології постає не просто сучасною альтернативою до неопатристики, але й претендує на статус генетично "першої теології", на основі якої згодом формуються усі спекулятивні теології чи доктрини.

Теологія спілкування фактично є началом будь-якого слова про Бога, тому, що починається з гімну, піснеспіву Богу, з його хвали і прославлення, яке потім оформлюється у філософські та догматичні шати. Така теологія є синтезом літургії, етики, містики та умозріння. Початок цієї теології Олександр Філоненко бачить в описі досвіду учнів Христа, які впізнали у невідомому супутнику свого вчителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоній Сурозький, митр. Слово Боже. Київ: Пролог, 2005. 340 с
2. Антоній Сурозький, митр. Світло у темряві. Київ: Дух і літера, 2015. 220 с.
3. Гаврилюк Т. В. Людина в християнській антропології ХХ – ХХІ століття. Монографія. Київ: ТОВ "НВП «Інтерсервіс»", 2013. 334 с.
4. Говорун Кирило, архім. Риштування Церкви: вбик постструктуральної еклезіології / перекл. з англ. Олексій Панич. Київ: Дух і літера, 2019. 312 с.
5. Голубович І. Контури євхаристійної антропології Олександра Філоненка. *Дόξα / Докса*. 2018. Вип. 2 (30). С. 200-211.
6. Зізіулас Йоанн, митр. Буття як спілкування: дослідження особистості і Церкви / пер. з англ. Київ: Дух і літера, 2005. 276 с.
7. Пашков К. Дар и благодарение в контексте христианской и постмодернистской антропологии. Харьков: Богословський портал, 2010. 221 с.
8. Філоненко А. Присутствие Другого и благодарность: контуры евхаристической антропологии. Харьков, 2018. 392 с.
9. Філоненко А. Творчество митрополита Антония Сурожского в контексте современного богословия. *Збірник наукових праць "Гілея: науковий вісник"*. Вип. 128. С. 162-167.
10. Філоненко О. *Теозстетика*: URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DAebFYEQOTA> [дата звернення: 28.04.2023].
11. Христокін Г. В. Неопатристика як парадигма сучасної православної теології. *Українське релігієзнавство*. 2007. № 43. С. 61-69.
12. Христокін Г. В. Методологія православної теології в її парадигмальних трансформаціях: Монографія. Ірпінь: УДФСУ, 2021. 404 с.
13. Христокін Г. В. Постмодерний неопатристичний екзистенціалізм Йоана Зізіуласа. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 7*. 2010. Вип. 25 (38). С. 16-21.
14. Христокін Г. В. Софіологія отця Сергія Булгакова та неопатристика: порівняльний аналіз парадигм розвитку православної теології на поч. ХХ ст. *Філософська думка: Спецвипуск Sententiae IV. Герменевтика традиції та сучасності у теології та філософії*. 2013. С. 84-92.
15. Чорноморець Ю. Православна теологія на шляху до нової парадигми. *Філософська думка. Sententiae. Спецвипуск. III (2012). Християнська теологія і сучасна філософія*. ВНТУ. Вінниця. 2013. С. 74-88.
16. Lévinas E. Totalité et infini, Essai sur l'extériorité, La Haye, M. Nijhoff, 1961. XVIII 284 p.
17. Marion J.-L. Being Given: Toward a Phenomenology of Givenness. Stanford, California: Stanford University Press, 2002. 408 p.

18. Marion J.-L. *God without Being*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1991. 258 p.
19. Zizioulas J. *Communion and Otherness*. London, New York: T&T Clark, 2006. 315 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Antonii Surozkyi, mytr. *Slovo Bozhe*. [Word of God]. Kyiv: Proloh, 2005. 340 s. (In Ukrainian).
2. Antonii Surozkyi, mytr. *Svitlo u temriavi*. [Light in the dark]. Kyiv: Dukh i litera, 2015. 220 s. (In Ukrainian).
3. Havryliuk T. V. (2013). *Liudyna v khrystyianskii antropologii XX – XXI stolittya* [Man in Christian anthropology of the 20th – 21 centuries]. K.: TOV "NVP «Interservis»", 334 s. (In Ukrainian).
4. Hovorun Kyrylo, arkhim. (2019). *Ryshtovannia Tserkvy: vbik poststrukturalnoi ekleziologii* [Scaffolding the Church: towards post-structural ecclesiology] / perekl. z anhl. Oleksii Panych. K.: Dukh i litera. 312 s. (In Ukrainian).
5. Holubovych I. (2018). *Kontury evkharistiinoi antropologii Oleksandra Filonenka* [Outlines of Oleksandr Filonenko's eucharistic anthropology]. *Δόξα / Doksa*, 2 (30), 200-211. (In Ukrainian).
6. Zizioulas Yoann, mytr. (2005). *Buttia yak spilkuвання: doslidzhennia osobystosti i Tserkvy* [Being as communication: a study of personality and the Church]. K.: Dukh i litera. 276 s. (In Ukrainian).
7. Pashkov K. (2010). *Dar y blahodarennye v kontekste khrystyianskoi y postmodernystskoi antropologii* [Gift and thanksgiving in the context of Christian and postmodern anthropology]. Kharkov: Bohoslovskiy portal. 221 s. (In Russian).
8. Fylonenko A. (2018). *Prysutstvye Druhoho y blahodarnost: kontury evkharystycheskoi antropologii* [The Presence of the Other and Gratitude: Contours of Eucharistic Anthropology]. Kharkov. 392 s. (In Russian).
9. Fylonenko A. (2018). *Tvorchestvo mytropolyta Antonyia Surozhskoho v kontekste sovremennoho bohoslavyia* [The work of Metropolitan Anthony of Surozh in the context of modern theology]. *Zbirnyk naukovykh prats "Hileia: naukovyi visnyk"*, 128, 162-167. (In Russian).
10. Fylonenko A. *Teoestetika*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DAebFYEQOTA> (last accessed: 28.04.2023). (In Russian).
11. Khrystokin H.V. *Neopatrystyka yak paradyhma suchasnoi pravoslavnoi teologii* [Neopatristics as a paradigm of modern Orthodox theology]. *Ukrainske rehiiieznavstvo*, 2007, 43, 61-69. (In Ukrainian).
12. Khrystokin H.V. *Paradyhmalna evoliutsiia suchasnoi pravoslavnoi teologii yak neo patrystyky ta postneopatrystyky: metodolohichniy aspekt* [Methodology of Orthodox theology in its paradigmatic transformations]. *Visnyk zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu Ivana Franka. Filosofske nauky*, 2020, 2 (88), 59-70. (In Ukrainian).
13. Khrystokin H.V. *Postmodernyi neopatrystychnyi ekzysyentsializm Yoana Ziziulasa* [The postmodern neopatristic existentialism of Ioan Zizioulas]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 7*, 2010, 25 (38), 16-21. (In Ukrainian).
14. Khrystokin H.V. *Sofiologia ottsia Serhiia Bulhakova ta neopatrystyka: porivnialnyi analiz paradyhm rozvytku pravoslavnoi teologii na poch. XX st.* [Father Serhiy Bulgakov's sophiology and neopatristics: a comparative analysis of the paradigms of the development of Orthodox theology at the beginning. 20th century]. *Filosofska dumka: Spetsvypusk Sententiae IV. Hermenevtyka tradytsii ta suchasnosti u teologii ta filosofii*, 2013, 84-92. (In Ukrainian).

15. Chornomorets Yu. Pravoslavna teolohiia na shliakhu do novoi paradyhmy [Orthodox theology is on the way to a new paradigm]. *Filosofska dumka. Sententiae. Spetsvyypusk. III (2012). Khrystyianska teolohiia i suchasna filosofiiia*. VNTU. Vinnytsia, 2013, 74-88.

16. Lévinas E. Totalité et infini, Essai sur l'extériorité, La Haye, M. Nijhoff, 1961. XVIII 284 p. (In French).

17. Marion J.-L. (2002). Being Given: Toward a Phenomenology of Givenness. Stanford, California: Stanford University Press, 408 p.

18. Marion J.-L. (1991). God without Being. Chicago and London: The University of Chicago Press, 258 p.

19. Zizioulas J. (2006). Communion and Otherness. London, NewYork: T&T Clark, 315 p.

Receive: April 30, 2023

Accepted: May 25, 2023

ЗМІСТ

Соціальна філософія

- Поліщук О. П., Ковтун Н. М., Ковтун Ю. В.** Діджиталізація та емоційне вигорання працівників у контексті соціальної невизначеності на ринку праці.....5
- Утюж І. Г., Сайтарли І. А.** Філософські горизонти сучасної нейронауки.....17
- Слюсар В. М., Христокін Г. В., Ястребова А. О.** Чи можливий діалог в епоху постправди? (Медіафілософські та соціально-комунікативні студії).....29
- Козловець М. А., Андросович О. І., Горохова Л. В., Оксютрович М. О.** Міфотворчість і соціальне навіювання в сучасній рекламі: світоглядно-комунікативний аспект.....41
- Вітюк І. К.** Есхатологічні виклики російсько-української війни: ядерний апокаліпсис як соціальна загроза.....50
- Дрозд Б. Ю.** Трансформація форм відчуження людини в умовах російсько-української війни.....62

Філософія культури

- Білокопитова Н. І., Ель Гуессаб К.** Аксиологічні особливості невербальної семіотики мусульманського Сходу.....72
- Янковський С. В.** "Привиди Маркса" Жака Дерріда у контексті соціально-культурної рефлексії.....80
- Гуменюк Т. К., Драмарецький Б. Б.** Більшовизм та рашизм: імперські традиції соціокультурної та ідеологічної концепції сучасної Росії.....89
- Ареф'єва А. Ю.** "Медіальна хореографія" в європейській культурі початку ХХ століття.....100

Естетика

- Артеменко А. П.** Естетика як реалізація "м'якої влади": експлуатація здатності сприйняття109

Релігієзнавство

- Добродум О. В., Мартинюк Е. І., Никитченко О. Е.** Свобода совісті та сучасна війна в Україні.....124
- Лозовицький В. М.** Сучасна православна євхаристійна теологія спілкування Олександра Філоненка.....134

CONTENT

Social Philosophy

- Polishchuk O. P.** Digitalization and emotional burnout of workers in the context of social uncertainty in the labor market5
- Utiuzh I. G., Sajtarly I. A.** Philosophical horizons of contemporary neuroscience.....17
- Slyusar V. M., Khrystokin G. V., Yastrebova A. O.** Is dialogue possible in the post-truth era? (Media philosophy and social and communication studies).....29
- Kozlovets M. A., Androsovyc O. I., Horokhova L. V., Oksyutovych M. O.** Myth-making and social suggestion in modern advertising: worldview-communicative aspect.....41
- Vitiuk I. K.** Eschatological challenges of the Russian-Ukrainian war: nuclear apocalypse as a social threat50
- Drozd B. Yu.** Transformation of forms of human alienation in the conditions of the Russian-Ukrainian war.....62

Philosophy of Culture

- Bilokopytova N. I., El Guessab K.** Axiological features in nonverbal semiotics of the muslim East.....72
- Jankowski S. V.** Jacques Derrida's "Ghosts of Marx" in the context of socio-cultural reflection80
- Gumenyuk T., Dramaretskyi B.** Bolshevism and racism: imperial traditions of socio-cultural and ideological concepts of modern Russia.....89
- Arefieva A. Yu.** "Media choreography" in European culture at the beginning of the 20 th century.....100

Aesthetic

- Artemenko A. P.** Aesthetics as the implementation of "soft power": exploiting the ability to feel.....109

Religious Studies

- Dobrodum O.V., Martinuk E.I., Nykytchenko O.E.** Freedom of conscience and modern war in Ukraine.....124
- Lozovytskyi V. M.** Contemporary orthodox eucharist theology of communication by Alexandr Filonenko.....134